

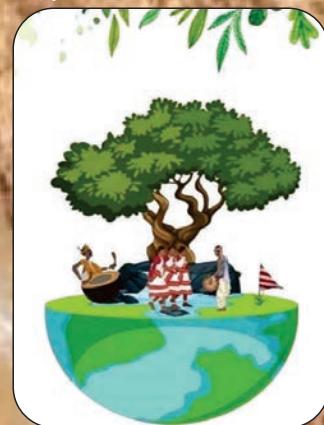

वनपुण्यार्द्द

मे - जून २०२१

वर्ष सातवे - अंक तिसरा
द्वैमासिक

५ जून, विश्व पर्यावरण दिवस

सध्या विश्व एका तणावपूर्ण संघर्षात्मा जात आहे,
अशया येळी एक सकाशात्मक आणि
प्रेरणा देणारी गोष्ट

चला, यढायाल्सी समाजाबरोबर
आपण एण धरती मातेची
सेवा करूया !

जनजाती कल्याण आश्रम, पश्चिम महाराष्ट्र

१५, कृषि नगर, महाविद्यालय मार्ग, नाशिक - ४२२००५

दूरध्वनी : ०२५३-२५७७४९१/२५८२४२९

E-mail : vkapune2009@gmail.com

Website: www.vkapunemahanagar.org

महाराष्ट्र दिनाच्या व कामगार दिनाच्या शुभेच्छा !!!

राकट देशा, कणखर देशा, दगडांच्या देशा,
नाजुक देशा, कोमल देशा, फुलांच्याही देशा.
प्रणाम माझा घ्यावा श्रीमहाराष्ट्र देशा.

—गोविंदग्रज

विसरांव नोको....चला लस घींव एकूनेक पाडा सुरक्षित ठेवू

1 मे पायसी 18 वर्षाच्या वरची आकर्षे लोकाल लस घेता येल.

- घाबरु नोको पण कालजी घिजास.
- मास्क वापर
- हात बेस धोवा
- जीराक दूर उभी राहा

आठवून लस घींव..
आपला गाव सुरक्षित ठेवू

► जनजाती कल्याण आश्रम, महाराष्ट्र प्रांत

कातकरी भाषेतील आवाहन

बिलकूल विहिराहा मा लस ल्या आपो गांव सांबाली थोवुहू

► जनजाती कल्याण आश्रम, महाराष्ट्र प्रांत

भिलु भाषेतील आवाहन

ज.क.आ.च्या भोर येथील वसतिगृहाचे
पत्रे बदलण्याचे काम पूर्ण झाले आहे.

रांची येथील आंतरराष्ट्रीय विमानतळास
बिरसा मुंडा यांचे नाव देण्यात आले आहे

पेटलावद विकास खंड मध्ये ६७ गांवांमधून
२५१ कार्यकर्त्यांना आरोग्यविषयक प्रशिक्षण दिले

॥ उद्दरेदात्मनात्माय ॥

जनजाती कल्याण आश्रम, पश्चिम महाराष्ट्रचे प्रकाशन – “वनपुण्याई”

* संपादक मंडळ

भास्कर गिरधारी
मोहिनी पाटणकर
अंजली गंधे
शोभा जोशी
अरुण गोडे

* मुख्यपृष्ठ

श्री. व्ही. वेलनकर
फोन : ९८२३०५११००

* अक्षरजुळणी

प्रकाश आँफसेट, पुणे
फोन : ०२० २४४२९७४४

* मुद्रणस्थळ

प्रकाश आँफसेट, पुणे.
फोन ०२०-२४४२९७४४

* संपादकीय पत्रव्यवहार तसेच

अंकाच्या उपलब्धतेसाठी संपर्क

संपादक,
१९२ शुक्रवार पेठ, दत्तकुंज अपार्टमेंट,
काळ्या हौदाजवळ, पुणे - ४११००२
दुरव्धनी : ०२० २४४९२९९३/२४४६०९४४

* उत्तरापेक्षी : ८३८००६५२०९

* ई-मेल : anjugandhe@gmail.com

* वेबसाईट : www.vkapunemahanager.org

* खाजगी वितरणासाठी.

वनपुण्याई

मे - जून २०२१
वर्ष सातवे । अंक तिसरा
द्वैमासिक

* संपादकीय

डॉ. भास्कर गिरधारी

* व.क.आ. चे संस्थापक बाळासाहेब देशपांडे

डॉ. भास्कर गिरधारी

* कै.बापू बर्वे श्रद्धांजली

अंजली गंधे

* समाज माध्यमे कशी वापरावीत

शोभा जोशी

* पुणे महानगर बौद्धिक

मीना लिमये

* कन्हाड जिल्हा उद्घाटन

स्वप्नील महाजन /

* युवा कार्य

निनाद देशपांडे

* आईच्या अजोड समाजकार्याला

डॉ. रोहिणी पंचपोर /

मुलीची दिलखुलास दाद

तन्मयी पंचपोर

* नानाजी देशमुख आणि चित्रकुट

प्रभाकर ताम्हणकर

* श्रद्धांजली

आरोग्यरक्षक पुरवणी

* कोवीड १९

या अंकात व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक मंडळ व जनजाती कल्याण आश्रम सहमत असेलच असे नाही.

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

संपादकीय.....

एक मे हा दिवस कामगार दिन आणि महाराष्ट्र दिन म्हणून साजरा केला जातो. त्यानिमित्त सर्वांना शुभेच्छा / अभिवादन. वनपुण्याईचा मे-जुनचा अंक आपल्या पर्यंत पोहोचविताना भावनांना दिशा लाभावी ही अपेक्षा आहे. आपण चहूबाजूऱ्यांनी करोना या संसर्गजन्य साथीने घेरलो गेलो आहोत. या आसमानी संकटाचे निवारण परमेश्वर करीलच, पण आपणही त्या परमेश्वरावर निष्ठा ठेऊन आपले मनोधैर्य वाढवले पाहिजे. या करोना विषाणूशी लढणे अवघड आहे पण अशाक्य नक्कीच नाहीये. या रोगाचे संक्रमण आटोक्यात ठेवण्याकरता नियमांचे काटेकोर पालन आपण सर्वांनी करायला हवे. याशिवाय आपल्या शास्त्रज्ञांनी कठोर परिश्रम करून जी लस शोधून काढली आहे ते आपल्या हातातील महत्त्वाचे शस्त्र आहे. प. महाराष्ट्र आरोग्यरक्षकांनी पाडऱ्यापाडऱ्यांवरजाऊन आरोग्य चाचणी, तपासणी, लसीकरण इ.ची भीती दूर होईल हे काम हाती घेतले आहे. याबद्दलची माहिती आपण या अंकात घेतलीच आहे. हा संदेश सोशल मीडियाच्या मदतीने दूरवरच्या खेड्यात व पाड्यात वेगाने पोहोचणे आवश्यक आहे.

एकवेळ शत्रूशी लढणे सोपे पण करोना विषाणूशी लढणे अवघड झाले आहे. पण ----

भगवद्गीतेत दिलेल्या संदेशानुसार स्वे स्वे कर्मण्ये भिःरतः। संसिधद्य लभते नरः।

अशाही परिस्थितीत आपण आपल्या ध्येयापासून विचलित होऊ नये. आपले कार्य उलट मोठ्या उमेदीने आणि कणखरपणे आपण चालूच ठेवावे. याच उत्साहाने जनजातींसाठी हे वनपुण्याई द्वैमासिक न खचता सादर करीत आहोत.

कोणत्याही अपरिचित कोट्यांधीशाकडे न जाता आपल्या विद्यार्थ्यांना सांगून यांनी आपलेपणाने वनवासी कल्याण आश्रमासाठी निधी संकलीत केला त्या कै. बापू बर्वे यांच्या संस्मरणीय कार्याची नोंद स्वतंत्र विभागातून कृतज्ञतापूर्वक या अंकात घेतली आहे. बापूचे कर्तृत्व फार मोठे आहे. हे मा.सरकार्यवाह यांनी नमूद केले आहे.

महामहिम राष्ट्रपतींच्या शुभहस्ते उद्घाटन झालेले भव्य सोनभद्र विद्यार्थी वसतिगृह निर्माण, रांची येथे सुरु झालेले उच्च स्पर्धा प्रशिक्षण केंद्र मंजुरी, रोजगार सुविधा, नर्सिंग अभ्यासक्रम प्रारंभ या जनजातीला दिलासा देणाऱ्या घटना घडताहेत.

जनजाती मुख्य प्रवाहात नाहीत ही चुकीची कल्पना सोडून जनजातींची मूळ संस्कृती जतन करणे हे आपल्या पुढे आव्हान आहे. फुटीप्रवृत्तीला डोके वर काढू देता कामा नये. जनजातींच्या जिव्हाळ्याच्या प्रश्नांना हात घालून आपण स्थिर बुद्धीने त्यांना सोबत घेऊन काम केले पाहिजे. या आपल्या बांधवांना एकटे पढू देऊ नये. म्हणजे धर्मान्तरासारख्या अपप्रवृत्तींना आळा बसेल. व्यासपौर्णिमा, एकलव्य शहीद दिन होणार नाही तर ती गुरुपौर्णिमाच राहील.

या अंकात वनयोगी बाळासाहेबांना पुण्यतिथी निमित्त वंदन केले आहे. कै. बापू बर्वे यांच्या हृदय आठवणी आणि त्यांनी दिलेली संस्कार शिदोरी विस्ताराने वाटली आहे. कातकरी भाषेतील संविधान दिले आहे. शिवाय जाणकारांचे लेख आणि कमालीच्या वाचनीय चौकटी नित्याप्रमाणे दिल्या आहेत. इत्यलम.

— डॉ. भास्कर गिरधारी
संपादक

चलभाष : १८२३०१२३०१

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

वनवासी कल्याण आश्रमाचे संस्थापक : बाळासाहेब देशपांडे

(दिनांक २१ एप्रिल पुण्यतिथी निमित्त खास लेख)

वनवासी कल्याण आश्रमाची स्थापना स्व.वनयोगी मा. बाळासाहेब देशपांडे यांनी इ.स. १९५२ च्या २६ डिसेंबर, मध्ये केली. आपल्या अन्य काही सहकाऱ्यांबोरोबरच जशपूरचे महाराज राजे विजयभूषण यांचाही सहयोग त्यांना लाभला. प्रारंभी जशपूरच्या एका छोट्या वसतिगृहात या वनवासी आश्रमाचे काम सुरु झाले. त्यानंतर जशपूरच्या परिसरातील, आसपासच्या गाव-खेड्या-पाड्यात छोट्या वसतिगृहाच्या रूपाने वनवासी कल्याण आश्रमाचे काम वाढले.

त्या नंतर ओरिसा, मध्य प्रदेश, बिहार यासारख्या विविध प्रांतात वनवासी कल्याण आश्रमाचा कार्य विस्तार झाला. यातूनच १९७८ नंतर या कार्याला अखिल भारतीय स्वरूप प्राप्त झाले. त्यासाठी सुरुवातीला संघर्ष आणि आंदोलन मार्गाचा अवलंब वेळ प्रसंगी करावा लागला पण आता त्याचे रूपांतर प्राधान्याने केवळ सेवाधर्मात झाले आहे.

पुणे महानगर व.क.आ. उपक्रमशील आहे. त्यांनी अनेक वनयात्रा काढल्या. त्या निमित्ताने आम्हाला अपूर्व पूर्वांचलाचे दर्शन घडले. आसाम, मेघालय, नागालंड, मिज़ोरम आणि मणीपूर येथील वनवासी कल्याण आश्रमांची प्रगती पाहता आली. कार्यकर्त्यांनी सहिष्णू बनून अक्षरशः जंगल मेंगल केलेले दिसले.

महाराष्ट्र प्रांती ही आपली वर्धिणी, जयीण्ण वाटचाल करीत आहे. त्याचा आलेख म्हणजे आज महाराष्ट्रात २०

वनयोगी

वसतिगृह कार्यरत आहेत.

आज आपण स्थिमित व्हावे, असा हा मा.बाळासाहेबांनी लावलेल्या कसदार रोपाचा दमदार वृक्ष झाला आहे. वनवासी कल्याण आश्रमाची ही बोलकी आकडेवारी विशेष लक्षवेधी आहे. संपूर्ण भारतात आज १९००० प्रकल्प चालू आहेत. त्यामध्ये शिक्षण प्रकल्प संख्या ४५६२ आहेत. आरोग्य विषयक प्रकल्प संख्या ४०१५ आहेत. आर्थिक विकास प्रकल्प संख्या २९३८ आहेत. खेलकुद केंद्रांची संख्या २३१७ आहे. सत्संग केंद्र ५१७० चालू आहेत. १३१५१ ग्राम समिती असून त्यांच्या माध्यमातून सेवेच्या ध्येयाने अनेक समर्पित कार्यकर्त्यांकडून हे कार्य होत आहे.

स्व.बाळासाहेब देशपांडे यांच्या प्रेरणेने आणि मार्गदर्शनाने हे सारे घडले आहे.

तू मै एक रक्त या वनवासींविषयीच्या सद्द्वावाने जुळून आले आले. इस ध्येय पर आज हम चले या दृढू श्रद्धेने आज आम्ही वनवासी बंधु-भगिनींना समजून घेण्याची खरी गरज आहे. असू आम्ही पत्थर पायातील । मंदिर उभाविणे हेच आमुचे शील ॥ या भूमिकेतून हे काम सतत पुढे नेणे, हीच खरी स्व. बाळासाहेब देशपांडे स्मृती होय. त्यांना वंदन !!!

डॉ. भास्कर गिरधारी

संपर्क : ९८२३०१२३०१ / bvgirdhar@gmail.com

आधार : ध्वनी मुद्रित चित्रफित व.क.आश्रम

पुण्यश्लोक सद्गुरु शिवपार्वती प्रतिष्ठान यांच्या वतीने मातोश्री पार्वतीबाई गोसावी यांच्या ४३ व्या वार्षिक स्मृतिदिनानिमित्त देण्यात येणारे पुरस्कार नुकतेच जाहीर झाले. २०२१ या वर्षाचे सर्व पुरस्कार नाशिक येथीलच व्यक्तींना देण्यात आले आहेत पुरस्कार विजेत्या मान्यवरांमध्ये जनजाती कल्याण आश्रमाचे पश्चिम महाराष्ट्राचे अध्यक्ष डॉक्टर भरत केळकर यांचा समावेश आहे. त्यांचे जनजाती कल्याण आश्रमाच्या कार्यकर्त्यां तर्फे हार्दिक अभिनंदन.

बापू बर्वे श्रद्धांजली

१. बापू बर्वे देवाघरी गेले ! दुःखद प्रसंग ! परंतु ईश्वरेच्छा !

बापू - आयुष्याची मांडामांड समाजहिताकडे, जनहिताकडे पाहून करणारा एक कार्यकर्ता ! संघप्रचारक, अध्यापक पुन्हा वंचित जनजातीसाठी प्रचारक !

पिडीत, वंचित, दुःखी भारतवासींशी घनिष्ठ नातं ! विद्यार्थी वर्गांशी आजीवन (दोघांचेही) जिवंत संपर्क असणारे शिक्षक मी प्रथमच पहिले ! त्यांना दरवर्षी व दरमहा वनवासी कल्याण आश्रमाच्या माध्यमाने भरपूर गुरुदक्षिणा देणारे विद्यार्थी पाहिले ! कार्यालयात येऊन प्रत्यक्ष देणारे वा चेक द्वारे देणारे. अशाप्रकारे बापूंनी व.का.आ. ला काही वर्षांत २२ कोटी रुपये मिळवून दिले ! सत्पात्री देणं नी घेणं !

उत्तम गीतगायक, गीत शिक्षक बापू बर्वे - अनेक खेळांमध्ये प्रवीण. उत्तम क्रीडाशिक्षक . काही वनवासी क्षेत्रात खेळांची प्रशिक्षण केंद्रे चालविली. एकलव्य क्रीडा स्पर्धेच्या अयोजनात सहभाग. अन् सारे प्रसिद्धीपासून अंतर राखून चालविलेले कार्य. अलीकडे अनेक सार्वजनिक संस्था वा संघटनात दिखावू, बोलघेवड्यांचं प्रस्थ दिसते !

बापू सर्वार्थाने धवलवस्त्री संस्यासी राहिले. अनेक विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचे, जनजाती तरुणांचे प्रेरक, पालक हरपले. ईश्वर त्यांच्या आत्म्यास सदृती देवो हीच प्रार्थना !

सदाशिव देवधर

२. बापू बर्वे : निस्वार्थ संस्कार दाता.

बापू बर्वे गेले ही अत्यंत दुःखद वार्ता आहे. ते राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचे ज्येष्ठ प्रचारक होते. कल्याण आश्रमाचे ते पूर्वी अखिल भारतीय सह खेल-कूद प्रमुख होते म्हणून त्यांनी नेटाने ती सर्व जबाबदारी सांभाळलेली होती. ते कडक शिस्तीचे क्रीडा शिक्षक होते. त्यांनी विविध ठिकाणी एकलव्य क्रीडा केंद्रे निर्माण केली.

त्यांचे संपूर्ण नाव भालचंद्र वासुदेव बर्वे उपाख्य बापूराव बर्वे होते. त्यांचा जन्म २० डिसेंबर, १९३३ साली झाला होता. आणि त्यांचे दुखद निधन नुकतेच झाले. दिनांक १० एप्रिल, २०२१ सकाळी सहा तीस वाजता, शनिवारी वृद्धापकाळामुळे निधन झाले. या वेळी त्यांचे वय ८५ वर्षे होते. आज सर्व परिचित हळ्हळताहेत. यातील शोकात्म भाग असा आहे की ती मूर्ती आता कायमची हरपली. तिच्या दर्शनाला आणि सेवेला आपण मुकलो. बापूंचा सदा हसरा मिस्किल चेहरा यापुढे दिसणार नाही. त्यांची सेवा करणे सुद्धा आता संपले.

१९९० पासून बापू कल्याण आश्रमाचे विविध प्रकारचे दायित्व सांभाळत होते. अखिल भारतीय सहखेलकूद प्रमुख म्हणून त्यांनी तर दायित्व सांभाळले पण कोषातही लक्षणीय भर टाकली. नाशिकच्या कार्यालयांमध्ये, पुणे महानगरामध्ये, माणगाव येथे आणि मुंबई-सायन-चेंबूरला त्यांचे काहीकाळ वास्तव्य होते. तेथे त्यांची मधून, मधून भेट होत असे. बापूंनी जीवनभर वंचित जनजातीची सेवा केली. त्यांना सुसंस्कार देण्याचे काम केले. बापूंच्या बद्दल विशेष सांगण्याजोगी बाब म्हणजे ते क्रीडा शिक्षक असताना त्यांनी आपल्या संपर्कातून फार मोठा चाहता विद्यार्थी वर्ग निर्माण केला होता, त्यातूनच आपल्याला आश्रय वाटेल, त्यांनी कोटीहून अधिक निधी वनवासी कल्याण आश्रमाला, या माजी विद्यार्थी संपर्कातून प्राप्त करून दिला. या अर्थाने ते श्रीमंत कोट्याधीश होते. केवळ पत्रलेखन व फोन हाच त्यांचा या जनजाती कल्याण आश्रमाच्या सत्कार्यासाठी प्राप्त झालेल्या गुरुदक्षिणेला आधार होता.

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

ते स्वतः सुद्धा शरीर कमावलेले क्रीडा शिक्षक होते. व्यायाम आणि घोटीव, पिळदार, बलदंड अशी त्यांची शरीर यष्टी होती. शेवटच्या आजारपणात आपल्या परिवारातील २/३ कार्यकर्त्यांच्या मदतीने त्यांना पलंग, खोली हॉस्पीटल मध्ये बदलावी लागत असे.

असे आमचे निष्ठावंत संघ कार्यकर्ते बापू होते. पण बापू बर्वे मुलाखत द्यायला कधी तयार नव्हते, त्यांच्याबद्दल लेख लिहावा म्हणून आमचे ज्येष्ठ स्नेही भांदककरजी यांनी मला सुचविले. बापूना मी खूप आग्रह केला पण बापू त्याला तयार नव्हतेच. न्यू इंग्लिश स्कूलच्या व्याख्यान मालेत ते निवांत बसलेले पाहून, मी खूप आग्रह धरला. पण ते म्हणाले, ते माझां काम होते, ते मी केलं. त्याबद्दल प्रसिद्धी करायची आवश्यकता नाही. निदान तुमची ओळख करून द्या. थोडे चरित्र, ते तरी सांगा मी हट्ट धरला. त्याला देखील त्यांनी नाही म्हणून सांगितले. ते म्हणाले, पूर्वी मला पुरस्कार मिळाले, तेव्हा ही मी कोणाला माहिती दिली नाही.. मला प्रसिद्धी नको, मी विशेष काही केले नाही, मी फक्त माझे काम केले. हा त्यांचा नम्र आणि प्रसिद्धी पराडमुख स्वभाव होता.

असे बापू आज आपल्याला सोडून गेले त्यांची ओळख मात्र सर्वत्र होती. पुण्याला आरोग्य भारतीच्या संपर्कातील पाटणकर हॉस्पिटलमध्ये त्यांची शेवटची ट्रीटमेंट झाली. वनवासी कल्याण आश्रमाचे कार्यकर्ते तेथे नित्यनेमाने त्यांना भेटत असत. त्या चौकशीने त्यांना फार समाधान वाटे. बापूंसारखी ध्येयवादी, जीवनब्रती माणसं, आपणा कार्यकर्त्यांसाठी फार मोठा आदर्श व नित्य प्रेरणा मागे ठेऊन जातात. त्या प्रकाशातच आपण या पुढील वाटचाल करावयाची आहे .

सर्वांचे श्रद्धास्थान असलेले ज्येष्ठ कार्यकर्ते बापू, त्यांच्या मार्गदर्शनाला आपण मुकलो. ते आता मिळणार नाही. त्यांना मी अत्यंत नम्रपणे माझी श्रद्धांजली अर्पण करतो. ईश्वर या पुण्यात्म्याला सदृती देईलच.

भास्कर गिरधारी

३. अखिल भारतीय वनवासी कल्याण आश्रम आभासी श्रद्धांजली बैठक

सचिव, अखिल भारतीय वनवासी कल्याण आश्रम यांनी आयोजित केलेल्या ‘संघ प्रचारक, विद्यार्थीप्रिय शिक्षक, तसेच कल्याण आश्रमाचे पूर्णवेळ कार्यकर्ते, कै.भालचंद्र वासुदेव बर्वे (बापू)’ यांची श्रद्धांजली बैठक दिनांक १७ एप्रिल, २०२१ रोजी आभासी पद्धतीने घेण्यात आली, त्याचाच हा आढावा. प्रथम प्रांत सचिव शरदजी शेळके यांनी प्रास्ताविक केले. ते म्हणाले की बापूंनी जरी नश्वर देह सोडला असला तरी आज बापू अनेक संघ व कल्याण आश्रम कार्यकर्ते आणि त्यांचे असंख्य विद्यार्थी यांच्या मनात आहेत.

नंतर प.म. प्रचार प्रसार मंत्री विनायकजी खाडे म्हणाले, ‘जनसमर्पित मनसमर्पित अर्पित होऊन जावे’. या महान कार्यात संघाच्या माध्यमातून वेगवेगळ्या कार्यासाठी बापूंनी आपले जीवन समर्पित केले होते. १९८९ मध्ये खाडे पूर्णवेळ कार्यकर्ता म्हणून काम करत असतांना सिरपूर येथे त्यांची व बापूंची पहिली भेट झाली. तो बापूंचा कल्याण आश्रमातला पहिलाच दिवस होता. तेव्हापासूनचा त्यांचा सहवास होता. उत्तर महाराष्ट्रातील छात्रावास प्रमुख म्हणून त्यांचा खूप प्रवास व्हायचा. बापूंचे संघटन कौशल्य वादातीत होते. सीमावर्ती जिल्ह्यांची त्यांनी संघटनात्मक बांधणी केली होती. त्यांनी खेलकूद, वाचनालय इ.मार्फत खूप तरुणांचे संघटन केले होते. आदिवासी जिल्हा झोळी वाचनालय हे त्यापैकी एक होते. मुले बघितली की ते अगदी खूप व्हायचे. त्यांना वेगवेगळे खेळ शिकवून, गीते म्हणून ते आपलंसं करायचे. एकदा नवापूर तालुक्यात धुळे येथील मुलींच्या वसतिगृहात गेले असताना, जेव्हा त्यांना कळले की त्यातील एका मुलीचे लग्न रविवारी चर्चमध्ये होणार आहे. तेव्हा त्यांनी लगेच त्या मुलीच्या वडिलांना सांगितले की हे लग्न थांबवा. एखाद्या चांगल्या मुलाशी तिचे लग्न लावून देऊ. त्याची जबाबदारी कल्याण आश्रमावर असेल. आणि ते लग्न त्यांनी थांबवले. तसेच खाडे यांच्या मुलाला सुद्धा परीक्षेसाठी प्रोत्साहन देऊन चांगल्या प्रकारे पास झाल्यावर त्याला सुंदर

A decorative horizontal border consisting of a repeating pattern of stylized human figures in a reddish-brown color. The figures are arranged in a staggered, flowing sequence, creating a sense of movement across the page.

घड्याळ घेऊन दिले. त्याला संघ कार्यकर्ता हो असा संदेश दिला. त्याप्रमाणे तो संघ कार्यकर्ता झाल्यावर जेव्हा त्यांना भेटला, तेव्हा बापूना खुपच आनंद झाला होता.

त्यानंतर कोकण प्रांत सहसचिव परशुरामजी गावित यांनी श्रद्धांजली वाहिली. ते म्हणाले, बापूकाकांचा सहवास गुहीच्या शाळेत माझ्या बालपणापासून मला मिळाला आहे. अत्यंत साधी राहाणी, प्रेमळ स्वभाव पण कडक शिस्त, आदर्श चारित्र्य, समाजासाठी काही करण्याची तळमळ. त्यांच्या वागणुकीतून मला खूप शिकायला मिळाले. प्रत्येक छात्रावासात त्यांचे जाणे असायचे. महिन्याच्या २० ते २८ तारखेला ते माणगावला यायचे. ते ८ दिवस आमच्यासाठी अगदी प्रेरणादायी असायचे. मुलांना भेटायला त्यांना खूप आवडायचे. वनवासी मुलांना ते आवर्जून भेटत असत, त्यांच्या अडचणी समजावून घेत असत. पुस्तके इ.लागली तर देत असत. आणि हे सगळे ते अतिशय प्रेमानी करायचे. माजी विद्यार्थ्यांकडून त्यांनी आश्रमाला करोडो रुपये मिळवून दिलेत. चैरवेति हे गीत नेहमी म्हणत असायचे. असे बापू पुन्हा कधी निर्माण होणार नाहीत.

नंतर देवगिरी प्रांताचे ज्येष्ठ कार्यकर्ते मधुकर वाणी सरांनी श्रद्धांजली वाहिली. त्यांनी सांगितले की बापूंची राहाणी अगदी साधी होती. त्यांनी जेव्हा जळगाव जिल्हा सचिवपद म्हणून जबाबदारी घेतली तेव्हा बापूंबोरावर शालेय निधी संकलनाचे प्रशिक्षण मिळाले. बापू अनेक शाळांतील विद्यार्थीप्रिय शिक्षक होते. त्यांचे जीवन त्यांनी वनवासी कल्याण आश्रमाला समर्पित केले होते. ह्या सभेसाठी त्यांचे अनेक विद्यार्थी आले होते. पण वेळेअभावी थोड्याच जणांना बोलायला मिळाले. त्यापैकी धनंजय आपटे म्हणाले, ते सध्या पुण्यात असतात. बापू गेल्याची बातमी कळल्यावर हृदयात कालवाकालव झाली. १९८७ ला ते १०वी अ मध्ये असताना बापू गणित शिकवायला होते. ९९ मार्क्स मिळाले की असमाधानकारक असा शेरा मिळायचा, आणि १०० मार्क्स मिळाले की घरी येऊन १ रुपया बक्षीस देऊन जायचे. गणित शिकवायची त्यांची वेगळी पद्धत होती. ते पाढे उलटे म्हणायला सांगायचे. त्यांचा गणिताचा पेपर हा आमचा कुतूहलाचा विषय असायचा. एका कागदाच्या घड्या घालून त्यावर ४ क्रिस्प पद्धतीने मांडलेली गणिते असायची. गणित त्यांचा अतिशय आवडीचा विषय होता. खेळ पण स्वतः तयार करायचे. atombomb इ.खेळ असायचे. संघाशी निगडीत असे मैदानी खेळ असायचे. त्यांची शिकवण म्हणजे आम्हाला आयुष्यभराची शिदोरी मिळाली आहे.

दुसरे विद्यार्थी अविनाश मोकाशीनी पण चार शब्द मांडले. बालपणापासून ते संघाचे स्वयंसेवक होते. शाळेत असताना ते घोषामध्ये शंख वादक होते. बापूनी तेव्हा संघगीते छान शिकवली होती. शंखावर ध्वजावतरण वाजवायला पण बापूनीच शिकवले होते. पुढे ते महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी मध्ये शंखावर ध्वजावतरण वाजवत होते तेव्हा त्यांचे वरिष्ठ म्हणाले की असे ध्वजावतरण फक्त संघाचा स्वयंसेवकच वाजव शकतो.

नंतर अखिल भारतीय व.क.आ.व्यवस्था प्रमुख प्रकाशजी काळे यांनी श्रद्धांजली वाहिली. ते म्हणाले, बापू गेलेत ह्यावर विक्षासच बसत नाही. एक धीरगंभीर, दिलखुलास, समर्पित व्यक्तिमत्त्व. लहानपणापासून संघात होते. नंतर नोकरी करणारा प्रचारक असाच परिचय. विद्यार्थीप्रिय शिक्षक. १९९० नंतर ते व.क.आ. मध्ये आले. प्रांत छात्रावास प्रमुख हे दायित्व होते. त्या क्षणापासून आत्तापूर्यंत

जनजाती समाज आणि त्यांचा विकास याच्यातच समरस झाले होते. सहप्रमुख खेलकुद असताना स्पर्धेनंतर जिंकलेले स्पर्धक व हरलेले, हिरमुसले झालेले स्पर्धक या सगळ्यांना एकत्र करून संघीते म्हणायला मुरुवात केली. हळू हळू सगळे खेळाहू आनंदामे गीतांत समरस झाले. बापू नेहमी वेगवेगळे उपक्रम करत असायचे. विद्यार्थ्यांनी विस्तारक म्हणून काम केले पाहिजे असे म्हणून बापूनी विस्तारक योजना सुरु केली. हीच योजना नंतर कर्नाटक मध्ये पण सुरु

A decorative horizontal border consisting of a repeating pattern of stylized human figures in a reddish-brown color. The figures are arranged in a staggered, flowing sequence, creating a sense of movement across the page.

झाली. दायित्व सतत बदलत असते. नंतर त्यांच्याकडे धनसंग्रहाचे काम आले. सगळ्यांसाठी प्रेरणादायी ठरलेले, विद्यार्थ्यांशी संपर्क करून निधी संकलन करणे हे काम सुरु केले. रोज सकाळी ४ वाजता उटून विद्यार्थ्यांना स्मरणपत्रे लिहित. अनेक विद्यार्थ्यांना कल्याण आश्रमाच्या कामाशी जोडून घेतले. ते सतत फिरत असायचे. प्रामुख्याने मुंबई, पुणे, गुही, माले, माणगाव इ.ठिकाणी ठराविक दिवशी जायचेच. जनाजातीचा विकास हाच एक ध्यास होता. विद्यार्थ्यांशी सतत संवाद असायचा. त्यांच्या अडचणी नेहमी समजवून घायचे. अडीअडचणीला मदत करायचे. त्यांचे पालक पण बापूच्या संपर्कात असयाचे. पेन्शन मिळाले की सगळ्यांना बक्षीस द्यायचे. काम केले की त्याची पावती हवी असते असे म्हणत. पण स्वतः कोणाला मदत केली याचा उल्लेख त्यांना आवडायचा नाही. अनेक पुरस्कार मिळाले, पण सगळे वाटून टाकले. त्यांच्या पंच्याहतरीचा सत्कार झाला तेव्हा जी काही राशी मिळाली ती १ रुपया स्वतःकडे ठेवून बाकीचा निधी व.क.आ.ला दान दिला. १ कोटी रुपयांचे निधी संकलन झाल्यावर नागपूरला जाऊन डॉ. हेड्गेवारांच्या समाधीचे दर्शन घेऊन नमस्कार केला. समाधीसमोर शांत बसले, आणि कोटी कोटी निधी संकलनाचा नवीन संकल्प केला. सतत एका क्षमतेने ते काम करत राहिले. बापुंसारखे समर्पित, कर्मठ जीवन जगणे हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली होईल.

त्यानंतर व.क.आ.चे राष्ट्रीय अध्यक्ष मा.खराडी आणि संघाचे सरकार्यवाह मा. दत्ताजी होसबोले यांचे शोक संदेश वाचून दाखवण्यात आले.

त्यानंतर माजी संघ सरकार्यवाह मा. भैय्याजी जोशी यांनी श्रद्धांजली वाहिली. ते म्हणाले, गेले वर्षभर अनेक प्रकारच्या घटना मनाला वेदना देणाऱ्या झाल्या आहेत. इतकी जवळची मंडळी गमावली आहेत. भविष्याबद्दलची अनिश्चितता भेडसावत आहे. सुदैवाने बापू शेवटपर्यंत शरीराने व मनाने स्वस्थ राहिले. बापूचा व माझा संपर्क ४० वर्षांचा होता. एखाद्या व्यक्तीकडे बघून संघ समजून घ्यायचा असेल तर बापूचे स्थान फार वरचे आहे. ‘तन समर्पित, मन समर्पित’ या काव्यपंक्तीना न्याय देणारे जीवन. शरीराचे समर्पण ठीक आहे, पण वयाच्या अशया वळणावर केवळ संघाने सांगितले म्हणून एक अत्यंत वेगळे काम निवडणे ह्याला मनाचेच समर्पण म्हणतात. कार्यकर्त्याचे जीवन आदर्श असतेच, हे म्हणणे सोपे आहे जगणे कठीण आहे. एका माणसाला समाजाचे प्रश्न समजावून घेण्याकरता, सोडवण्याकरता आपल्या जीवनात जे बदल करायचे असतात ते करायलाच पाहिजेत, ही संघाची शिकवण आहे. बापूचे जीवन असे सर्वार्थानि अनुशासित होते. ते कधी कोणावरही रागावले नाहीत. खेरे म्हणजे सामाजिक कार्य करताना हे अशक्य आहे. बापू कार्यकर्त्याना वेळेवर आणि स्पष्टपणे त्यांच्या कमतरता, गुणविशेष सांगायचे. एखादा कार्यकर्ता काम नीट करत नसेल तर त्याला समजावून सांगायचे, त्याच्या काही अडचणी असतील तर त्या दूर करायचे, त्याला काही हवे नको ते बघायचे. त्यांच्या हृदयात ओलावा होता. पण ते कुणाचे चुकले तर चालवून घेत नव्हते. वनवासी क्षेत्रात सगळीकडे पायी जावे लागते. बापूनी कधीही शारीरिक दुखण्याची गाञ्छाणी गायली नाहीत. विशिष्ट वयानंतर शरीराच्या काही अपेक्षा असतात, पण तिकडे दुर्लक्ष करून ते तसेच सगळीकडे एस.टी. बसनी किंवा पायी जायचे. विद्यार्थ्यांकडून एक कोटीचे निधी संकलन झाल्यावर लगेच पुन्हा कोटीचा संकल्प केला. ‘तुम्ही तयार व्हा, आणि दुसऱ्यांना तयार करा’ हा विवेकानंदांचा संस्कार बापूनी अंगी बाणवला होता. सतत दुसऱ्यांना प्रेरित करण्याचे काम ते करत. संघाच्या संस्कारांचा पूर्ण उपयोग त्यांनी दुसऱ्यांना मदत करून केला. खूप कार्यकर्ते जोडले. त्यांचे कर्तृत्व फार मोठे आहे. शेकडो विद्यार्थ्यांनी आणि कार्यकर्त्यांनी ते अनुभवलेले आहे. संघाच्या साखळीमध्ये बापूचे नाव वरच्या दर्जाचे आहे. बापूनी आपली जीवन यात्रा प्रसन्नपणाने केली. त्यांची प्रेरणा नक्कीच सगळ्यांना मिळत राहील. अशया आत्मीय व्यक्तीला भावपूर्ण श्रद्धांजली.

कार्यक्रमाची सांगता कांचन कुलकर्णी यांच्या शांतीमंत्राने झाली.

अंजलीगंधे (९८५०८४४५७४)

४. मा. कै. बापू बर्वे श्रद्धांजली – ज.क.आ. पुणे महानगर आभासी बैठक :

१० एप्रिल २०२१ रोजी, वनवासी कल्याण आश्रमाचे ज्येष्ठ कार्यकर्ते मा.बापू बर्वे यांचे निधन झाले. १६ एप्रिल रोजी पुणे महानगर कार्यालयातर्फ साप्ताहिक बैठकीचे वेळी कै. बापू बर्वे यांना सर्व कार्यकर्त्यांनी श्रद्धांजली अर्पित केली.

बैठकीच्या सुरुवातीला सचिव श्री. भुस्कुटे यांनी कै. बापू बर्वे यांच्या कार्याचा थोडक्यात परिचय करून दिला व सांगितले की आपल्याला सर्वांनाच बापूबद्दल खूप आदर होता आणि आहे आणि तो कायम राहीलच. तेव्हा ज्या कार्यकर्त्यांना याबाबत आपल्या भावना व्यक्त करावयाच्या असतील त्यांनी आपल्या भावना व्यक्त कराव्या.

या बैठकीच्या वेळी मोठ्या संख्येने सदस्य उपस्थित होते. श्री. गिरधारी, श्री. नागेशजी काळे, श्री. करमरकर, श्री. हणमंते, श्री. प्रकाश जोशी, श्री.फडके, श्री.डॉक्टर जैन, श्री. भांदककर, श्री.खिचडे, श्री. चांदोरकर, सौ. हणमंते, सौ.जोशीराव, सौ. प्रमिला इदे, श्री. खाडे अशा अनेक कार्यकर्त्यांनी बापूच्या कार्याचा आपापल्यापरीने परिचय थोडक्यात सांगितला व स्वतःच्या आठवणीतील काही प्रसंग सांगितले.

सगळ्यांना खूप काही बोलावेसे वाटत होते पण मर्यादित वेळेचे भान ही सर्वांना होते. कधीही कार्यालयात आले की मा.बापू बर्वे यांच्याकडे जाऊन नमस्कार करून दोन शब्द बोलायचे आणि मगच आपल्या कामाला सुरुवात करायची असा जणू काही अलिखित नियम बनला होता व तो नियम उत्स्फूर्तपणे, सहजपणे आचरणात आणला जात होता. बापूच्या चेहऱ्यावर नेहमीच एक समाधानी स्मितहास्य असे. अतिशय प्रसन्न असे त्यांचे व्यक्तिमत्व होते. एक शिक्षक म्हणून ते किती विद्यार्थीप्रिय होते. याबद्दल अनेक लोकांनी आपल्या आठवणी सांगितल्या. तसेच खेलकूद प्रमुख म्हणून त्यांची कामगिरी अतिशय उत्तम होतीच. त्याशिवाय निधी संकलनात त्यांचा सिंहाचा वाटा होता. त्यांनी आपल्या विद्यार्थ्यांना नुसते आवाहन केले तरी विद्यार्थी सहजपणे पटापट काहीना काही रक्कम बापूकडे पाठवत असत. विद्यार्थ्यांचा त्यांच्यावर पूर्ण विश्वास होता. त्यांना पावती ची कधीच गरज भासत नसे पण बापू मात्र आपल्या कामात अतिशय शिस्तबद्ध पद्धतीने या सर्वांची नोंद ठेवत असत व पावत्या पण पाठवत असत. एकदा त्यांनी एक कोटी रुपये निधी संकलन करण्याचा संकल्प केला व थोड्याच काळात तो पूर्णही केला व नागपूरला जाऊन प.पू. हेडगेवार यांच्या समाधीपुढे तो अर्पित केला व लगेच पुढील निधी संकलनाचा संकल्प पण केला. अशा अनेक वेगळ्या पैलूंवर विचार ऐकायला मिळत होते. जेव्हा श्री. फडके यांनी आपला अनुभव सांगितला तेव्हा मला वनपुण्याई मध्ये त्यांनी लिहिलेला लेख आठवला. त्यांनी माननीय बापू बर्वे यांची मुलाखत घेतली होती. तो लेख सप्टेंबर-ऑक्टोबर २०२० च्या अंकात प्रकाशित झाला होता.

श्री. भांदककर यांनी दोन आठवणी सांगितल्या. ते म्हणाले, साधारण १९९१ साली मी नागपूर/चंद्रपूर/विदर्भ भागात कार्यरत असतानाची बापूची एक हृद्य आठवण मनात आहे. बापूची या विभागात भेट आयोजित करण्यात आली होती त्यांच्या बरोबर श्री.बाळासाहेब दीक्षित व श्री. सुरेश कुलकर्णी पण आले होते. या भेटी दरम्यान एक घटना घडली. आदिवासी भागात एका वाघाने तीन माणसांची शिकार केली होती. त्यामुळे वातावरणात एक प्रकारचे भय व आतंक पसरला होता. काही कार्यकर्त्यांनी वन अधिकार्यासमोर / पोलीस अधिकार्यासमोर याबद्दल तक्रार केली होती व याबाबत त्वरित उपाय योजना करावी अशी मागणी केली होती, तसेच ब्रिटिश काळापासून याबाबत अस्तित्वात असलेल्या एका कायद्यामध्ये बदल व्हावा अशी मागणी केली होती. तो कायदा म्हणजे सहा माणसांचा मृत्यु होत नाही तोपर्यंत त्या नरभक्षक वाघाला पकडण्याचे काम केले जाणार नाही. अजूनही दुर्देवाने कायदा तसाच आहे. अशा अनेक आठवणी मनात आहेत, पण वेळेअभावी इथेच थांबतो. असे श्री. भांदककर म्हणाले

त्यानंतर श्री. खाडे यांनी सांगितले की, ‘जनसमर्पित मनसपर्मित अर्पित होऊन जावे’ म्हणजे काय हे बापूच्या सहवासात

शिकायला मिळाले. १९८९ मध्ये पूर्णवेळ कार्यकर्ता म्हणून काम करत असताना बापूंचा सहवास मिळाला. उत्तर महाराष्ट्रातील छात्रावास प्रमुख म्हणून त्यांचा खूप प्रवास व्हायचा. वेळ व परिस्थिती प्रमाणे पटकन व योग्य निर्णय घेण्याची त्यांची क्षमता काही वेगळीच होती. एकदा नवापूर तालुक्यात धुळे येथील मुलींच्या वसतिगृहात गेले असताना त्यांना कळले की त्यातील एका मुलीचे लग्न रविवारी चर्चमध्ये होणार आहे. नेमकी परिस्थिती काय आहे ते समजून घेण्यासाठी त्यांनी त्या मुलीच्या वडिलांची भेट घेतली तेव्हा त्यांना कळले की आर्थिक अडचणीच्या परिस्थितीत नाईलाज म्हणून त्यांनी हा निर्णय घेतला आहे. तेव्हा बापूंनी त्यांना दिलासा दिला की कृपया आपण हे लग्न थांबवावे. कल्याण आश्रम याबाबत त्यांना नक्कीच मदत करेल. योग्य मुलाची निवड करून तुमच्या मुलीचे लग्न लावून देण्याची जबाबदारी आता कल्याण आश्रमाची आहे. बापूंच्या बोलण्याने त्या मुलीच्या वडिलांना एकदम मानसिक आधार वाटला व त्यांनी ते लग्न स्थगित केले. आपल्याबरोबर कार्यरत असणाऱ्या कार्यकर्त्यांची सुद्धा बापू आस्थेने व मायेने चौकशी करत असत. माझ्या मुलाला परीक्षेसाठी प्रोत्साहन देऊन तो चांगल्या प्रकारे पास झाल्यावर त्याला सुंदर घड्याळ भेट म्हणून घेवून दिले. त्याला संघ कार्यकर्ता हो असा संदेश दिला व जेव्हा तो संघ कार्यकर्ता झाला व त्यांना भेटला तेव्हा त्यांना खूपच आनंद झाला होता.

या बैठकीच्या समारोपाचे वेळी श्री. खिचडे यांनी पण काही आठवणी सांगितल्या. साधारण वर्षभरापूर्वी जेव्हा बापूंचा मुक्काम पुण्यात होता व ते आजारी होते म्हणून त्यांना हॉस्पिटल मध्ये एँडमिट केले होते, त्यावेळी सर्व कार्यकर्त्यांनी आपसात वेळ व कामाची विभागणी करून त्यांची अतिशय मनोभावे सेवा केली. यामध्ये डॉ. श्री. व सौ. जैन यांचा सहभाग खूप महत्त्वाचा होता. याशिवाय अरुण गोडे या कार्यकर्त्यांनी तर त्यांची खूप सेवा केली फक्त हॉस्पिटल मध्ये असताना असे नाही तर जेव्हा केव्हा बापूंचा पुण्यातील कार्यालयात मुक्काम असे त्यावेळी अरुण त्यांची अतिशय मायेने काळजी घेत असे. शेवटी शांती मंत्र म्हणून ही श्रद्धांजली बैठक समाप्त झाली.

मोहिनी पाटणकर (८३८००६५२०९)

५. जगतीहाच खरा पुरुषार्थ

वृद्धापकाळात एखादी व्यक्ती हृदयविकाराच्या झटक्यानं अचानक इहलोकीची यात्रा संपवते आणि असंख्य श्रद्धांजलीचे संदेश सगळ्या व्हाट्सएप. समूहात. व. फेसबुकवर... वाच्यासारखे. पसरतात! त्या व्यक्तीबद्दल... जितके चांगले आपल्या मनात आहे त्या सगळ्या भावना अचानकपणे शब्द सुमनांद्वारे व्यक्त होतात! पण तरीही मनात प्रश्न निर्माण होतो की अरे.. आपल्याला तर हे माहीतच नवहते, इतके असंख्य चांगले गुण या व्यक्तीत होते.. कधी कधी आपण पण उगीचच गैरसमज पसरवत राहतो. म्हातारपण सर्वांनाच येणार आहे. एक सुंदर गीत आहे,

हाती नाही येणे, हाती नाही जाणे, हसत जगावे हसत मरावे, हे तर माझे गाणे....

ते नेहमी हसतमुखाने जगले आणि खूप सांच्या चांगल्या आठवणी मागे ठेवून गेलेत.... बापू या शब्दातच प्रेम, आदर, आपलेपणा जाणवतो. ते सर्वांचे होते! माझी व त्यांची ओळख ५/६ वर्षांपासूनची. मुंबईत कल्याण आश्रमाच्या कार्यालयात ह्यांनी मला त्यांची ओळख करून दिली. चेहन्यावरून ते मला अबोल वाटले. फारसे बोलले पण नाहीत. नंतर मात्र गेल्या एक वर्षांपासून नाशिक प्रांत कार्यालयात दर महिन्यात त्यांची भेट होऊ लागली. त्यांना कमी ऐकू येत होते, मी हातानेच त्यांना कसे आहात, ठीक ना, असे विचारायचे. थोडा वेळ त्यांच्याजवळ बसायचे. ते निरागसपणे हसायचे. का कुणास ठाऊक मला त्यांच्यात एक निरागस लहान बालक दडलेले आहे असे नेहमीच जाणवायचे.

नाशिक प्रांत कार्यालयातील त्यांचा रोजचा दिनक्रम होता, सकाळी लवकर उठल्यावर चहा घेता घेता समोर बसून ते वर्तमानपत्र वाचीत असायचे. पाटीवर नियमित आठवून पद्य लिहायचे व लिहून पूर्ण झाले की ते पद्य म्हणायचे!

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

हळूच आपल्या प्रसन्न मुद्रेने येणाऱ्या जाणाऱ्यांकडे, त्यांच्या चेहव्याकडे ते पाहायचे. कदाचित परिचयाचा चेहरा ते शोधीत असावेत, आपल्याशी कुणी बोलावं ही त्यांची माफक अपेक्षा असावी काय? पण ते एवढे ज्येष्ठ, वृद्ध व्यक्तिमत्त्व! आपण सामान्य माणसे, त्यांच्याशी काय आणि कसे बोलणार? कार्यालयात अनेक माणसं येतात, जातात.... आज कळले की ते महाराष्ट्र प्रांताचे वसतिगृह प्रमुख होते, एक उत्तम गीत गायक होते, संपूर्ण वंदेमातरम ते उत्तम म्हणत असत. अखिल भारतीय सहखेलकूद प्रमुख होते. ते संघ प्रचारकही होते.

मनात नकळत येऊन गेले मृत्यूच्या आधी अशा असामान्य माणसाचा निदान कार्यकर्त्याला तरी संपूर्ण परिचय असला पाहिजे, नाही का?

ते शिक्षक होते, विद्यार्थ्यांना गणित शिकविण्याची त्यांची पद्धत अतिशय वेगळी आणि लक्षात ठेवण्यासारखी होती. ते वनवासी कल्याण आश्रमासाठी कोटींनी निधींसंकलन करायचे. अफाट लोकसंग्रह होता त्यांचा! अनेक विद्यार्थी त्यांना कल्याण आश्रमासाठी पैसे आणून देत. संघाचे संस्कार अनेक विद्यार्थ्यांवर त्यांनी आपल्या शिकवण्यातून, वागण्यातून, बोलण्यातून, संघीतातून केले होते!!

रोज बापू माणसं जोडण्यासाठी अनेकांच्या घरी जायचे. माणसं जोडून ठेवणं काय असतं ते या बापूकडून शिकावे! या समर्पित, निष्ठावंत माणसाला पाहूनच आपल्या वेतनातील काही राशी अनेक विद्यार्थी ते करीत असलेल्या कार्यात गुरुदक्षिणा म्हणून अर्पण करीत असत आणि या समर्पणाची काय पावती आपल्या या गुरुला मागायची, तो त्यांचा आणि त्यांच्या कार्याचा अपमान होईल, अशी अनेकांची भावना होती पण त्याला पावती देईर्पर्यंत बापू मात्र अस्वस्थ असायचे! ज्या संघटनेसाठी ते जीवनभर झिजले त्या संघटनेलाही आपला वैयक्तिक भार होऊ नये म्हणून आपल्या निवृत्ती वेतनामधील काही राशी नियमितपणे ते प्रांत कार्यालयात जमा करत असत. किती हा निस्पृहपणा, निरपेक्ष भाव! संघ प्रचारक, एक आदर्श शिक्षक, वनवासी कल्याण आश्रमाचे अधिकारी अशी विविध दायित्व सांभाळूनही सक्रिय, निस्पृह, निर्गर्वी, प्रसिद्धीपासून कोसे दूर राहिलेला हा कार्यकर्ता!!!

आपलं संपूर्ण जीवनच त्यांनी भारतमातेच्या चरणी अर्पित केलय! निधींसंकलन म्हणून सुरुवातीला त्यांनी एक कोटींचे लक्ष्य समोर ठेवले होते व ते पूर्ण झाल्यावर नागपूरला रेशीमबागेत जाऊन परम पूजनीय डॉ. हेडगेवारांच्या समाधीचे दर्शन घेतले होते!! नंतर हे एक कोटींचे लक्ष अनेक कोटींचे केंव्हा झाले हे कळलेच नाही.

कोटीच्या कोटी उड्हाणे झेपावे संघटनेकडे असे म्हंटले तर अतिशयोक्ती होणार नाही....

२०२० च्या दिवाळीत नाशिक प्रांत कार्यालयातील सर्वच कार्यकर्त्यांना मी ओवाळले होते, त्यात बापूही होते! मी नकळतपणे माझे बडील त्यांच्यात पाहिले, वाकून नमस्कार केला, घरून तयार करून आणलेला लाडू त्यांच्या हातावर ठेवला. पुढच्या महिन्यात परत बैठकीनिमित्त नाशिकला जाणे झाले. ५ मेर्थीचे लाडू त्यांच्याकरिता मुद्दाम सोबत नेले होते पण बैठक भोसला सैनिकी शाळेत होती. नंतर रुखरुख लागू नये म्हणून (कारण रक्तातील साखरेचे प्रमाण अतिशय वाढल्याने त्यांच्या पायावर प्रचंड सूज होती) वेळात वेळ काढून कार्यालयात जाऊन नाश्त्याच्या वेळी ते लाडू त्यांच्या हातात ठेवले होते. ते बोलले काहीच नाहीत पण एक लाडू खालल्यावर इतके प्रसन्न हसले होते न, की मला ते हास्य पाहून खूप कृतकृत्य झाल्यासारखे वाटले. खूप बोलावेसे वाटे त्यांचेशी पण...

असे हे भालचंद्र वासुदेव उपाख्य बापू बर्वे, अनेकांच्या मनातील श्रद्धास्थान, आज हरवले. अनेकांच्या मनात असंख्य आठवणी ठेवून गेलेत. आम्हा सर्वांना पाथेय देऊन गेलेत... त्यांना अश्रूपूर्ण श्रद्धांजली...

वैशाली दिनकर देशपांडे, निगडी, पुणे

६. बर्वेसर

बर्वेसर गेल्याची बातमी कळली. सरकन शीव, मुंबईच्या ध.श्री. शाळेतल्या सत्तरीच्या दशकातला कालखंड डोळ्यासमोर उभा राहिला. व्यायामाने कसलेली गुटगुटीत शरीरयष्टी, पांढऱ्याशुभ्र धोतर-झब्ब्यातली झपझप चालणारी वामन मूर्ती, गणिताच्या परीक्षेमध्ये १०० पैकी ९९ गुण मिळाले तर असमाधानकारक शेरा मारणारे, पैकीच्या पैकी गुणांसाठी एक रुपयाच्या नाण्याचे बक्षीस विद्यार्थ्यांच्या घरी जाऊन देणारे. संख्यांचे पाढे तर सर्वत्रच शिकवले जातात. पण एक-पाव-पाव, दोन-पाव-अर्धा, तीन-पाव-पाऊण, चार-पाव-एक ही आणि अशा पावकी, दिडकी, औटकी शिकवण्याची त्यांची हातोटी खासच होती. क्रिकेट सामन्याचं समालोचन ट्रांझीस्टर या आता काळाच्या पडद्याआड गेलेल्या यंत्रावर ऐकण्याचे ते दिवस होते. शाळेत जेवणाच्या सुट्टीत सरांबरोबर कानात प्राण आणून १९७५ सालच्या भारत-वेस्ट इंडिज क्रिकेट सामन्याचे स्कोर त्यांच्या ट्रांझीस्टरवर ऐकण्याची मजा काही औरच होती. रा. स्व. संघाच्या मुशीत घडलेले त्यांचे देशप्रेमाचे संस्कार कळत-नकळत विद्यार्थ्यांवर बिंबवले जायचे. छत्रपती शिवरायांवर आधारित विश्वहितम ते चरीतम नीती निधानम हे पद ऐकावे तर बर्वे सरांच्या खड्या आवाजातच. दोन कडव्यांचं वंदे मातरम बहुसंख्य भारतीयाना तोंडपाठ असेल. पण शाळेच्या गणेश सभागृहात भरलेल्या प्रमुख कार्यक्रमात सरांच्या सुम्पृष्ठ आणि धीरगंभीर आवाजात मूळ ६ कडव्यांचं वंदे मातरम ऐकताना अंगावर जे रोमांच यायचे, त्याची अनुभूती शब्दात व्यक्त करता येणार नाही. आपली भारतीय संस्कृती आणि परंपरा यांचे संस्कार कळत-नकळत सर आमच्या बालमनावर करत गेले... त्याचं क्रूण फेडणं कठीण आहे. शाळेतून निवृत्ती पश्चात सरांनी वनवासी कल्याण आश्रमच्या आव्हानात्मक सामाजिक कार्यासाठी आपलं जीवन झोकून दिलं आणि रा.स्व.संघाच्या खडतर प्रचारकी आयुष्य पद्धतीचा आनंदाने स्वीकार केला. पुढच्या आठवड्यात जेवायला घरी येतोय असा सरांचा फोन आला की त्यांच्या भेटीच्या इच्छेने आनंद वाटायचा. त्या निमित्ताने गाठभेट व्हायची, जुन्या आठवणीना उजाळा मिळायचा. ध.श्री.चे आजी-माजी विद्यार्थी, हितचिंतक, मित्र परिवार यांच्याकडून एक कोटी रुपयांहून अधिक निधी त्यांनी वनवासी आश्रमासाठी संकलित केला. (सध्याच्या शंभर कोटी वसुलीच्या बातम्यांच्या पार्श्वभूमीवर सरांच्या निस्पृह आचरणाची तुलना केल्याशिवाय राहवत नाही). आश्रमाच्या निधी संकलनासाठी माझ्यासारख्या ध.श्री. च्या अनेक माजी विद्यार्थीना त्यांचा वर्षातून एक तरी फोन यायचा. त्या निमित्ताने बोलणं व्हायचं.. खुशाली समजायची.

ध.श्री. शाळेच्या इतिहासातलं एक पर्व आता संपलंय. आपल्यापाशी आता आहेत बर्वे सरांच्या आठवणी आणि त्यांनी निस्वार्थीपणे दिलेल्या संस्कारांची शिदोरी. ती शिदोरी आपल्या पुढच्या पिढीपर्यंत वाटणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल. ओम शांती

-जयवंतउत्पात (१९७८दहावीवॅच, ध.श्री.हायस्कूल)

७. जनजाती बांधवांचे प्रेरक, पालक 'वनवासी बापू'!

दि. १० एप्रिल, २०२१ रोजी भालंचंद्र वासुदेव बर्वे उर्फ वनवासी बापू यांनी अखेरचा या जगाचा निरोप घेतला. बापू देवाघरी गेले, शेवटी इश्वरेच्छा!!

बापू गेले त्या दिवशी तन समर्पित, इक मन समर्पित और यह जीवन समर्पित !! असा एक लेख लिहून बापूंबदलच्या आठवणीना स्पर्श करण्याचा प्रयत्न केला. लेख लिहिण्यामागचं कारण म्हणजे, आपण सर्वजण जनजाती बांधवांचा सर्वांगीण विकास असं समान उद्दिष्ट डोळ्यांसमोर ठेवून संघटनेमध्ये काम करणारे कार्यकर्ते आहोत. संघटना आणि कार्यकर्ता हा विषय काही आपणास नवीन नाही. आपणास जी माहिती आहे ती दुसऱ्यांपर्यंत पोहचवावी व ती सर्वांनी आत्मसात करून ती आपल्या जीवनाचा भाग होऊन, आत्मसात करावी. याच उद्देशाने ही माहिती लेखनाचा प्रपंच.

ॐ द्वृष्टिं द्वृष्टिं

मी १९९९ पासून जांभिवली वसतिगृहाचा इ. ५ वी. पासूनचा विद्यार्थी. त्यामुळे बापूंशी परिचय म्हटलं तर विद्यार्थीदेशोपासून. बापूंचे व्यक्तीमत्त्व शांत, संयमी आणि साधेपणाने भरलेलं. त्यावेळी महाराष्ट्र प्रांताचे कार्यक्षेत्र एकच. २००३ मध्ये माणगाव आश्रम शाळेमध्ये प्रत्येक वसतिगृहातील निवडक विद्यार्थ्यांचं 'व्यक्तिमत्त्व विकास शिबिर' संपन्न झालं. त्यावेळी बापू छात्रावास प्रमुख होते. बापू स्वतः पहाटे ४ वा. उठून आमच्या गण शिक्षकांना आज शिक्षार्थ्यांना काय शिकवायचे याची उजळणी करून घेताना बापूना आम्ही पाहिले. बापू खरं तर उत्तम योगचाप (लेझीम) शिक्षक होते.

कोणतीही संघटना ही कार्यकर्त्यांच्या नव संकल्पनेतून मोठी होत असते. अशाच प्रकारची एक नवीन संकल्पना म्हणजे 'विद्यार्थी विस्तारक'. या संकल्पनेचे खरे जनक श्री. संजयराव कुलकर्णी, त्यावेळी प्रांत संघटन मंत्री, श्री. रामदासजी गावित सह प्रांत संघटन मंत्री आणि बापू बर्वे त्यावेळी प्रांत छात्रावास प्रमुख होते. या संकल्पनेला वृद्धिंगत करण्याचे काम बापूंनी केले. त्यांनी कल्याण आश्रमाचे पूर्णवेळ कार्यकर्ते म्हणून काम करताना अनेक जनजाती तरुणांना आवश्यक ती वेळोवेळी मदत देखील केली, अनेकांना स्वतःच्या पायावर उभं करण्याचा सातत्याने प्रयत्न केला, अनेक कुटुंबे नव्यानी उभी केली, अनेकांचे पालकत्व सांभाळलं.

अशा या बापूंशी प्रत्यक्ष सहवास, विद्यार्थी विस्तारक देशेत असताना सप्टेंबर-२०१० ते जुलै-२०१२ जवळजवळ २ वर्षे, पुणे महानगर कार्यालयात पदव्युत्तर शिक्षण घेताना आला. त्यावेळी बापूंचे निधी संकलनाच्या मिमिताने पुणे - मुंबई - माणगाव आश्रमशाळा - नाशिक - गुही आश्रमशाळा असं भ्रमणचक्र! पुण्यात आल्यानंतर पहाटे ४.०० वा. उठून व्यायाम, स्नान. ७.०० ते ८.०० भारतभवन येथील प्रातः शाखा. ८.३० ते १०.०० वा. अल्पोपहार आणि वर्तमानपत्र वाचन. सकाळी १०.०० ते दुपारी १.०० वा. पर्यंत निधी संकलनासाठी विद्यार्थ्यांना पत्रलेखन प्रपंच. दु. १.०० ते ४.०० भोजन, विश्रांती दु. ४.०० ते ७.०० पुणे महानगरातील जनजाती कार्यकर्त्यांच्या भेटी. सायं ७.०० ते ८.३० वाचन, पुढील प्रवासाचे नियोजन. सायं. ९.०० रात्रीचे भोजन, रात्री १०.३० नंतर पसायदानाने दीपनिर्वाण अशी बापूंची दिनचर्या. पुढे बापूंनी अखेर पर्यंत जनजाती बांधवांसाठी निधी संकलन हेच ब्रत अंगिकारले. त्यांनी निधी संकलनातून कल्याण आश्रमाला काही कोटी रुपये मिळवून दिले. म्हणून आज आम्हाला कोट्याधीश बापूंच स्मरण. या कोट्यावधी रुपयांचे संकलन त्यांनी त्यांच्या विद्यार्थ्यांना साधं पोष कार्डवर पत्र लिहून केलं. पत्राच्या शेवटी आपला शब्दाखाली ते आवर्जन वनवासी बापू असं लिहीत. बापूना अनेक पुरस्कार मिळाले, त्या पुरस्कारातील रक्कम सामाजिक संस्थांना त्यांनी समर्पण केली. त्यांच्या शालेय विद्यार्थ्यांनी त्यांचा ७५ वा वाढदिवस मुंबईत साजरा केला, त्यावेळी विद्यार्थ्यांनी जमा केलेल्या नाममात्र रक्कम म्हणून १/- रुपये स्वतः कडे ठेवून उर्वरित रक्कम संस्थेला सुपूर्द केली.

कोणत्याही संघटनेत खरं म्हणजे कोण कोणत्या पदावर आहे, हा प्रश्न उपस्थित होऊ नये. मी कार्यकर्ता आहे हे महत्त्वाचे. मी संघटनेचा जीवनब्रती कार्यकर्ता आहे आणि माझ्यावर काही जबाबदारी आहे. ती जबाबदारी उत्तमरीतीने पार पाडण्याचा प्रयत्न करीन अशी बापूंची विचारक्षमता.

भारतमातेच्या सेवेत अमर ठरलेलं कमलपुष्य म्हणजेच आमचे वनवासी बापू होते, असं म्हटलं तर अतिशयोक्ती ठरणार नाही. बापूंनी पूर्ण आयुष्य भारतमातेच्या सेवेत समर्पण केलं! शेवटी पुन्हा एकदा बापूना भावपूर्ण श्रद्धांजली!! ईश्वर त्यांच्या आत्म्यास सदगती देवो हीच प्रार्थना

हरिभाऊ सामाखरात, माजी विद्यार्थींचे कार्यकर्ता, वनवासी कल्याण आश्रम,

समाजमाध्यमे कशी वापरावीत ?

१८ मे, २०२१ रोजी व.क.आ. च्या IT Cell ची online गुगल मीट झाली. त्याचा हा संक्षिप्त वृत्तांत.

श्री.गणपत गायकवाड सर ह्यांनी प्रास्ताविक केले. समाज माध्यम जागरूकपणे कसे वापरावे व ते जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत कसे पोचेल ह्या बद्दल ची माहिती देण्यासाठी श्री. जयेश क्षेमकल्याणी (शहर समन्वयक, विवेक विचार मंच) यांना बोलण्याची त्यांनी विनंती केली.

मा. जयेश क्षेमकल्याणी म्हणाले, विविध सोशल मिडिया द्वारे आपण एकाच वेळी जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत कसे पोहोचू यासाठी अनेक समाज माध्यमे आहेत. ती कशी, कधी आणि कोणती वापरायची यासाठी स्वतःची विवेकबुद्धी वापरून माध्यम निवडावे. फेसबुक, whatsapp, ट्वीटर इ. माध्यमे आहेत. ती कशी वापरायची या बद्दल त्यांनी मार्गदर्शन केले.

फेसबुक वापरण्यासाठी आपली आधी profile त्याच्यावर असली पाहिजे. त्याद्वारे आपण जास्तीत जास्त म्हणजे ५००० लोकांपर्यंत पोचू शकतो. आपण जर स्वतःचे पेज बनवले, म्हणजे आपण जे काम करतो त्याची माहिती त्यात असते आणि वेळोवेळी आपण ते update करू शकतो. ते पेज आपण लोकांना invite करून बघायला सांगू शकतो आणि त्यात जास्तीत जास्त likes मिळवू शकतो. छोटे छोटे vidos पण आपण टाकू शकतो. जितका vdo छान तितके likes जास्त. फेसबुक मध्ये आपण आपल्या विषयाचे वेगवेगळे ग्रुप्स पण बनवू शकतो. त्यात मग इतर सदस्यांना परवानगी देणे, रवव करणे, एखादा सदस्य काही कारणांनी योग्य वाटला नाही तर त्याला delete करणे इ. अधिकार त्या ग्रुप च्या रवाळप ला असतात. त्या ग्रुपच्या सदस्यांद्वारे आपण आपली पोस्ट जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहोचू शकतो.

वर सांगितलेले सगळे प्रकार आपण what's app वर पण करू शकतो. विशिष्ट विषयाला वाहिलेले ग्रुप्स आपण बनवू शकतो. त्यात अनेक सदस्य आपण रवव करू

शकतो. ते सदस्य परत खूप ठिकाणी त्या पोस्ट्स षुव करून आपला विषय अनेक लोकांपर्यंत पोहोचवू शकतो. अश्या अनेक ग्रुप्स वर अनेक सदस्य आपले अनेक विषय अनेक लोकांपर्यंत पोहोचवू शकतात.

आता आपण पोस्ट्स बद्दल बोलू. पोस्ट्स ह्या ३ प्रकारच्या असतात. १. Text म्हणजे शब्दांत लिहिलेले संदेश. २. खारसशी म्हणजे आपण पाठवलेले फोटोज ३. vdos म्हणजे अर्थातच आपण पाठवलेले vdos. लोकांना पोस्ट्स पाठवण्यासाठी आपण ह्या तिन्ही प्रकारचा जास्तीत जास्त उपयोग करायला पाहिजे. म्हणजे बघणारे, वाचणारे असे सगळे सदस्य हे पोस्ट्स fwd करतील.

आता पोस्ट कधी करायची, म्हणजेच time of the post सुद्धा जरुरी आहे. काही काही पोस्ट्स timebound असतात. त्या त्याच वेळी पोस्ट कराव्या लागतात. उदा. कोणाचे निधन झाले असल्यास त्याबद्दल श्रद्धांजली चा संदेश लगेच गेला पाहिजे. २-३ दिवसांनी पाठवला तर तो कदाचित वाचला पण जात नाही. कारण मूळ संदेशच खूप मागे गेला असतो त्यामुळे आपल्या संदेशाचा काही उपयोग नसतो. त्याप्रमाणेच एखाद्या पोस्ट चा निषेध करायचा असेल किंवा कौतुक करायचे असेल तर ते वेळेवर केले तरच त्याचा उपयोग असतो नाहीतर कोणी तो विशेष वाचत नाही.

त्याचप्रमाणे पोस्ट्स करण्यात सातत्य पाहिजे. Continuity पाहिजे. एक पोस्ट आता पाठवली, मग २० दिवस पाठवलीच नाही तर लोक पण विसरून जातात. किमान ३-४ दिवसांनी तरी पोस्ट करायला पाहिजे. आणि तुमची पोस्टचा विषय जर सशक्त, रंजक असेल तर दिवसातून २ वेळा सुद्धा पाठवायला हरकत नाही. अर्थात ह्यासाठी आपण प्रतिसाद कसा मिळतो आहे इथे पण लक्ष दिले पाहिजे. जर प्रतिसाद चांगला असेल तर आपण आपला विषय नेटानी पाठवायला हरकत नाही.

वरचा time of the post, परिस्थिती सापेक्ष होता. आता आपण जे time of the post बद्दल बोलणार आहोत ते

प्रत्यक्ष वेळेबद्दल आहे. म्हणजेच पोस्ट कधी, किती वाजता टाकायची. पहाटे, सकाळी, दुपरी, रात्री कधी टाकायची हे ठरविणे. आपण आपली पोस्ट ही वेगवेगळ्या वेळी पाठवून लोकांचा प्रतिसाद कधी, कसा मिळतोय ते बघून ठरवायचे की आपली पोस्ट पाठविण्यासाठी right time, योग्य वेळ कोणती आहे ते. हे सुद्धा फार महत्वाचे असते.

सध्या सोशल मिडिया वापरणारा वर्ग खूप आहे. आपल्या एखाद्या विषयाच्या प्रसिद्धी साठी पूर्वतयारी करणे गरजेचे आहे.

कोणाला पाठवायचा – हे आपण वर्गवारी करून ठरवू शकतो.

भौगोलिक परिस्थिती – ह्या मध्ये आपण प्रत्येक जिल्हा, तालुका, घेऊन त्यामधील एखाद्या प्रभावशाली कार्यकर्त्याचा नंबर आपल्याकडे असणे आवश्यक आहे. व्यावसायिक, प्रगतीशील व्यापारी, शेतकरी, शिक्षक, पत्रकार, कॉलेज विद्यार्थी, प्रशासकीय अधिकारी इ.चे वेगवेगळे ग्रुप्स तयार करणे. ह्या सगळ्यांचे मोबाईल नंबर्स आपल्याकडे असायला पाहिजेत. आणि आपण ज्यांना पोस्ट्स पाठवतो त्यांच्याकडे पण आपला मोबाईल नंबर असणे अतिशय जरुरीचे आहे. नाहीतर पोस्ट कोणाकडून आली हेच त्यांना समजणार नाही आणि ती विशेष गंभीर्याने पण घेतली जाणार नाही.

त्याचप्रमाणे वेगवेगळ्या आवडी, समाजसेवा, छंद, वाचन, नृत्य, इ.कला, मधील व्यक्ती, ज्यांना समाजात चांगली ओळख आहे, अश्या सदस्यांमार्फत, चांगले चांगले msgs पाठवू शकतो, जे इतर सदस्य आवर्जून

वाचतील. मात्र त्यासाठी त्या ग्रुप मधील सदस्यांची चांगली टोंडओळख पाहिजे, आपले मोबाईल नंबर्स त्यांच्याकडे असणे जरुरीचे आहे.

हे सर्व करताना आपली broadcast list असणे जरुरी आहे.

whats app हे त्यामानाने जास्ती प्रभावी साधन आहे. कारण त्यात सर्व वयोगटातील व वेगवेगळ्या आर्थिक स्तरातील समाज असतो. आणि तो समाजात जास्ती वापरला जातो. त्यामुळे तुमचे msgs जास्ती लोकांपर्यंत त्वरित पोचू शकतात. whats app मध्ये आपण आपले status ठेवू शकतो. एखादा विषय जर प्रामुख्यानी मांडायचा असेल, highlight करायचा असेल तर आपण आपले तसे status ठेवू शकतो.

नंतर काहीजणांनी प्रश्न विचारले...

आपल्या एखाद्या पोस्टला विरोधी प्रतिक्रिया आली तर काय करायचे ? कार्यकर्त्यांनी कसे व्यक्त व्हावे ?

एक म्हणजे दुर्लक्ष करून delete करायची. किंवा नीट मुद्देसूद प्रतिवाद करावा. कुठचाही विचार मांडताना थोडा अभ्यास असणे महत्वाचे आहे. आपल्या पद्धतीने उत्तरे देत राहा. उत्तरामध्ये व्याकरण, भाषा इत्यादीपेक्षा आशय, तळमळ महत्वाची असावी. विरोधकांकडून शिवीगाळ झाली तरी आपण सप्रमाण युक्तिवाद करावा. वैयक्तिक होऊन बोलायचे नाही.

नंतर प्रांत सचिव शरदजी शेळके यांनी आपल्या कामाचा परिचय समाजाभिमुख होण्यासाठी, समाज माध्यमांचा उपयोग करावा, असे आवाहन करून समारोप केला.

अंजलीगंधे (९८५०८४५७४)

मीणा वृत्त

केंद्रीय इस्पात मंत्री फलगन सिंह कुलस्ते यांनी, सनातन मीणा संस्थानच्या वतीने, 'आदिवासी समाज का सांस्कृतिक एवं धार्मिक इतिहास'या विषयावर आधारित एका कार्यक्रमात आपले विचार व्यक्त करताना सांगितले की आदिवासी सनातनी हिंदू आहेत. आमचे हिंदू धर्म बरोबर अतूट नाते आहे. मीणा समाज भगवान विष्णूच्या प्रथम अवताराचे वंशज आहेत अशी या समाजाची श्रद्धा आहे व आमची पूजा पद्धती हेच सिद्ध करत आहे की आदिवासी हिंदू आहेत. आम्हाला आपल्या सनातन धर्माच्या रक्षणाकरता जागरूक असणे आवश्यक आहे.

पुणे महानगर बौद्धिक

शुक्रवार दि. ७ मे २०२१च्या पुणे महानगराच्या साप्तसाहिंक बैठकीत श्री. माधवराव देशपांडे, संघस्वयंसेवक, यांचे 'धर्मजागरण' विषयावर उद्घोषन झाले.

श्री. माधवराव मुळचे खानदेशातले. त्यांचं M.Com. पर्यंत शिक्षण झाले असून ते बायफ कंपनीत नोकरीस ठेते. बालपणापासूनच ते संघाच्या संस्कारात वाढले आहेत. संघाच्या विविध उपक्रमात त्यांचा नेहमीच सहभाग असतो. सध्या पश्चिम महाराष्ट्र प्रांताचे, 'धर्मजागरण संयोजक' म्हणून त्यांच्याकडे दायित्व आहे. धर्मजागरण याविषयी बोलताना ते म्हणाले, आदिवासी मोळ्या प्रमाणावर धर्मातरीत होतात. हे धर्मातर थांबविष्यासाठी RSS चा एक गट १९९६-९७ पासून काम करत आहे. खिश्रचन, मुस्लीमधर्मीय लोक, आदिवासींमध्ये, हिंदू धर्म, हिंदू देवता, सण, त्यांचे आदर्श या विषयी त्याची दिशाभूल करून त्यांच्यात हिंदू धर्माविषयी संभ्रम निर्माण करत आहेत. त्याची हिंदू धर्मावरची श्रद्धा उडवित आहेत. विशेषत: ज्या जनजातींमध्ये साक्षरता कमी आहे अशांना ते लक्ष्य करून त्यांचे धर्मातर करत आहेत.

हे थांबविष्यासाठी संघाने चतुःसूत्री कार्यक्रम हाती घेतला आहे.

हिंदू जगाव, हिंदू बढाव, हिंदू बचाव, हिंदू संभालो. त्याविषयी बोलताना माधवजी म्हणाले, या चतुःसूत्रीचा अवलंब करताना विविध कार्यक्रमांद्वारे, आदिवासींना बरोबर घेऊन, त्यांना समानतेची वागणूक देऊन, त्यांचा सहयोग घेऊन काम केले जाते. धर्मातरीत झालेल्या लोकांच्या नातेवाईकांशी (जे धर्मातरीत झालेले नाहीत) संपर्क साधून तुम्हीही मुळचे हिंदूच आहात हे पटवून देणे, तुम्ही हिंदूचे सण साजरे करता, देवात टाक ठेवता, खंडोबाचं नवरात्र साजरं करता म्हणजे तुम्ही मुळचे हिंदूच आहात हे पटवून देणे, हे करावे लागते.

ही कामे करताना शोध प्रक्रिया मोठी करावी लागते. साधू-संत, मठ-मंदिर, गणेश मंडळ, शिवछत्रपती मंडळ अशा मंडळांना बरोबर घेऊन काम करावे लागते.

समविचारी संस्था एकत्र करणे, शैक्षणिक, सांस्कृतिक संस्थांना हिंदुत्वाच्या विचाराने प्रेरित करणे, लेखन, वकृत्व या द्वारे चर्चा घडवून आणणे, संमेलन, यात्रा यांचं आयोजन करणे जेणेकरून आदिवासी धर्मातरीत होणार नाहीत, त्याच बरोबर धर्मातरीत झालेल्यांची घरवापसी होईल असे प्रयत्न चालू आहेत.

समारोप करताना ते म्हणाले, या समाजाकडे दुर्लक्ष झाल्यामुळे हा समाज दुरावला गेला आहे. म्हणून कार्यकर्त्यांनी मी पणाची भावना न ठेवता त्यांच्यात मिसळून काम करणे महत्वाचे आहे. ज्यावेळी समाजामध्ये प्रगल्भता येईल त्यावेळी धर्मातर थांबेल.

दि. १४ मे २०२१ रोजी पुणे महानगर, पिंपरी-चिंचवड, पुणे ग्रामीणाचे कार्यकर्ते अशी सामुहिक बैठक झाली. यावेळी प.महा. प्रांताचेही काही पदाधिकारी उपस्थित होते. सध्याच्या कोविडच्या काळात जनजातींसाठी सध्या व.क.आ.चे काय कार्य चालू आहे, पुढे काय करायचे आहे व त्यात येणार्या अडचणी व त्यातून मार्ग कसा काढायचा या विषयांवर प्रामुख्याने चर्चा झाली. या बैठकीत मार्गदर्शन करण्यासाठी RSS चे पुणे महानगर कार्यकारिणीचे सदस्य मा. श्री. धनंजयराव काळे उपस्थित होते.

श्री.धनंजयराव काळे लहानपणापासूनच संघाचे स्वयंसेवक आहेत. ते संघाचे तृतीय वर्ष शिक्षित असून व्यवसायाने इंजिनिअर आहेत. त्यांनी आणिबाणीत कारावासही भोगलेला आहे. तसेच बाबरी मशीदी पासून राम मंदिर मुक्त करण्याच्या चळवळीत त्यांचा सहभाग होता. सध्या त्यांच्याकडे सामाजिक समूह शिक्षणाचे दायित्व आहे.

या बैठकीत व.क.आ.च्या पुणे ग्रामीण विभागातील विजय भालिंगे, विशाल भुरुक, संदीप साबळे, बाळासाहेब लोहकरे इ.कार्यकर्त्यांनी सध्या जनजातींसाठी व त्यांच्यातील करोना पेशंटस साठी सुरु असलेल्या कामांची माहिती दिली. उदा. खेड, जुन्नर, आंबेगाव, घोडेगाव, मुळशी, मावळ, भोर इ. तालुक्यांमधील जनजातींच्या लोकांना देण्यासाठी, तेथील आरोग्य रक्षकांना, पॅरासिटेमॉल, सी.व्हिटॅमीन,

झिंक इ. गोव्यांचा पुरवठा केला जात आहे. तसेच या काळात काय काळजी घेतली पाहिजे या विषयीची पत्रके व नोंदणीसाठी चार्ट्स् पुरविले जात आहेत. प्रिव्हेटीव उपचार दिले जात आहेत. सध्या ७० आरोग्य रक्षक हे काम करत आहेत. आणखी २१२ जणांना प्रशिक्षण दिले जात आहे.

एकूण वस्त्यांवर भितीचे वातावरण आहे. डॉक्टर्स्, नर्सेसची कमतरता आहे. वस्त्यांवर औषधे पोहोचविण्या साठी गाडी नेता येत नाही. परवाना नसल्याने पोलीस अडवतात. औषधांचा पुरेसा पुरवठा नाही. बैंटिलेटर, ऑक्सीजन कॉन्स्ट्रेटर, ऑक्सीमिटर इ.ची आवश्यकता आहे. अन्नधान्याची समस्या आहे. एखादे विलिंगीकरण सेंटर उभारता येईल का याचाही विचार व्हावा असे मुचविण्यात आले.

यावर उपाय सुचिताना श्री.धनंजय काळे म्हणाले, पूर्ण ताकदीने हळ्ळा केल्यास या समस्यांवर मात करता येईल. त्यासाठी जनजातीतील वाढ्यावस्त्यांवर जाऊन सर्वेक्षण करणे महत्वाचे आहे. एकूण कुटुंबे किंती, मुले, सिया,

पुरुष, वयस्कर लोक यांची संख्या किंती, कोविडचे पेशंट्स् किंती, त्यातून बरे झालेले किंती, किंती जणांना हॉस्पिटलमध्ये भरती करण्याची गरज आहे, किंती जणांचे लागणार आहेत, अन्नधान्याची किट्स् किंती लागणार आहेत याचे सविस्तर सर्वेक्षण झाले पाहिजे. त्याप्रामाणे डॉक्टर्स्, नर्सेस, समुपदेशक, औषधे व इतर साहित्य यांची व्यवस्था करता येईल. त्यासाठी लागणारे फंडस् कार्यकर्त्यांनी गोळा करावेत. तसेच उद्योजकांकडून फंडस् मिळवण्यासाठी संघ, जनकल्याण समिती मदत करेल. जिल्हाधिकार्यांकडे अर्ज करून गाड्यांचे परवाने व कार्यकर्त्यांच्या प्रवासाची व्यवस्था करता येईल. या सर्वांमध्ये संघाचे संपूर्ण सहकार्य लाभेल. लवकरच आपण सर्व समस्यांवर मात करून जनजातीतील लोकांच्या आरोग्याची काळजी घेऊ.

श्री. महेशजी भुस्कुटे, सचिव, पुणे महानगर, यांनी सोमवार पर्यंत सर्व प्लॅन तयार होईल असे सांगितले.

शोभा जोशी (१४२२३१९९६२)

ओ. आर. पी. (O. R. P.) प्रकरण

सध्या ओ.आर.पी.हा शब्द सारखा कानावर पडत आहे. त्याला जोडून मराठी धर्म कोड, शिरगणती, जनगणना हे शब्द येतात. आपण प्रथम त्याचे सोपे अर्थ पाहूया.

ओ.आर.पी.(O. R. P.) म्हणजे Other Religion Persuasion अदर रिलीजन परसूएशन, याचाच अर्थ इतर धर्मावर अवलंबून असणारे. अत्यंत कमी लोकसंख्या असणारे लोक. उदा : ज्यू, किवा पारशी. त्यांची लोकसंख्या खूप कमी आहे. केवळ त्यांच्यासाठी वेगळा अनुक्रमांक म्हणजे क्रामांक ७ हा दिलेला आहे. अनुक्रमांक १) हिंदू येथे अनुक्रमांक याचाच अर्थ धर्मकोड आहे. अदर रिलीजन परसूएशन याचा शब्द कोशातील अर्थ शब्दशः घेतला तर अन्य धर्म, मन वळविणे असाच होतो. हल्ली चालू असलेल्या ओ.आर.पी. चळवळीला नेमके हेच अभिप्रैत असावे.

यासाठी आपण या धर्मकोडाची म्हणजे अनुक्रमांकांची माहिती घेऊया.

अनुक्रमांक १) हिंदू अनुक्रमांक २) मुसलमान अनुक्रमांक ३) ख्रिश्चन अनुक्रमांक ४) जैन अनुक्रमांक ५) बौद्ध अनुक्रमांक ६) शीख अनुक्रमांक ७) अन्य धर्मावलंबी (O.R.P. – Other Religion Persuasion) अनुक्रमांक ८) धर्म सांगायचा नाही (Religion not stated)

अश्या या मोठी लोकसंख्या असलेल्या धर्माच्या लोकांसाठी हे सहा अनुक्रमांक म्हणजेच धर्मकोड दिले आहेत. जनगणना / शिरगणती माहिती भरताना शासनाच्या फॉर्म मध्ये हा धर्माचा रकाना नाही म्हणजेच कॉलम नंबर ७ च आहे. आपण नेहमीच अनुक्रमांक १) हिंदू भरत आलेलो आहोत तेच नेहमी बोरोबर करतो. इंग्रजाच्या राजवटीत जनगणनेला फार पूर्वी म्हणजे १८७१-७२ ला सुरवात झाली. त्यातली आता घेणारी जनगणना २०२१ सालची १६ वी जनगणना आहे. आपण खबरदारी घेऊन, सावध राहून हा फॉर्म भरला पाहिजे. याचाच अर्थ आपण आजवर जे लिहिले तसेच हिंदू धर्म लिहिले पाहिजे. ज्यांना धर्म सांगायचा नाही किंवा धर्म नाही त्यांच्या साठी कॉलम ८ दिला आहे. अनुक्रमांक १) हिंदू हाच आपल्याला लागू पडतो. अनुक्रमांक ७) किंवा ८) रिकामे ठेवावेत, ते आपल्याला लागू नाहीत, हेच या विश्लेषणाचे तात्पर्य आहे.

(आधार : जनजाती चेतना परिषद, नाशिक, पुस्तिका)

भास्कर गिरधारी, जनजाती कल्याण आश्रम, प. महाराष्ट्र

कन्हाड जिल्हा उद्घाटन समारंभ

शाखेने १७ मार्च २०२१ रोजी कन्हाड जिल्हा उद्घाटन समारंभ आभासी पद्धतीने साजरा केला. प्रमुख वक्ते श्री. विजयराव नेने उपस्थित होते. त्यांनी प्रथम बनवासी कल्याण आश्रमाची स्थापना कशी झाली याचे सविस्तर वर्णन केले. स्वातंत्र्यानंतर मध्यप्रदेशचे पहिले मुख्यमंत्री रविंशंकर शुक्ल जशपुरला आपल्या जनतेला भेटण्यासाठी गेले असता धर्मातरित आदिवासींनी काळे झेंडे दाखवून शुक्लाजी वापस जाव असे फलक दाखविले. यावर उपाय म्हणजे या भागात राष्ट्रीय शिक्षण देणाऱ्या शाळा निर्माण झाल्या पाहिजेत असे ठरले. यासाठी वकिलीचे शिक्षण घेऊन उच्चविद्याविभूषित झालेल्या श्री. रमाकांत केशव उर्फ बाळासाहेब देशपांडे यांनी सरकारी नोकरीचा राजीनामा देऊन संघाचे द्वितीय सरसंघचालक मा. गोळवलकर गुरुजींशी सल्लामसलत करून बनवासी कल्याण आश्रमाचे काम सुरु केले. त्याचा आता वटवृक्ष होऊन संपूर्ण भारतात तो विस्तारला आहे.

श्री.विजयराव यांनी दोन प्रसंग सांगितले. मा.बाळासाहेब पूर्वांचलात गेले असता शिलांगहून एक महिला त्यांचे जेवण बनविण्यासाठी आली. इतक्या लांबून कशा आलात, हे विचारल्यावर त्यांनी सांगितले ख्रिस्चन मिशनरी नेहमीच येतात पण हिंदू पाद्री प्रथमच आले आहेत. यावरून त्यांच्यात अस्मिता होतीच ती जागृत करणे व हिंदू समाजाचे आपण अविभाज्य घटक आहोत हे त्यांच्या मनावर बिंबवणे आवश्यक आहे हे लक्षात येते. दुसरा प्रसंग आहे तलोजामधील. तेथील एक कार्यकर्ता हिंदू धर्मात येण्यास तयार होता पण त्याने स्मशानात असणाऱ्या वडिलांना आधी हिंदू करा असे म्हटले. त्याप्रमाणे त्यांच्या अस्थी बाहेर काढून त्यावर हिंदुधार्माप्रमाणे अंत्यसंस्कार केले तेव्हा आता मी हिंदू झालो असे म्हटले. त्याने पुढे म्हटले तुम्ही जर वीस वर्षे आधी आला असता तर आम्ही हिंदू राहिलो असतो. ही अंतर्मुख होण्यासारखी घटना आहे. श्री. नेने पुढे म्हणाले, नागरीय जनजाती संपर्क व युवा आयाम सुरु

केले आहेत. झोकून देऊन काम करणाऱ्या तरुण कार्यकर्त्यांशी केवळ संपर्क करायचा नाही तर त्या प्रत्येकाला आपला कार्यकर्ता बनवायचा आहे. वेळ देणारे कार्यकर्ते हवे आहेत. कामाचा विस्तार होण्यास कार्यकर्त्यांना जनजाती समाजाचे दर्शन घडवले पाहिजे, त्यांचे जीवन अनुभवण्यास बनवात्रा उपयोगी असतात. निधी देणारे आहेतच पण पाठबळासाठी कार्यकर्त्यांची गरज आहे. ‘पायी गती व हृदयी भक्ती हवी’ असे सांगून त्यांनी आपल्या अभ्यासपूर्ण भाषणाला विराम दिला .

डॉ. सौ. स्वप्ना जेठमलानी यांनी आपल्या अध्यक्षीय भाषणात सांगितले की, बनवासी कल्याण आश्रमाची थोडी माहिती डॉ सौ अंजनी शाह यांच्याकडून मिळाली, त्यामुळे बनवासी व बनवासी कल्याण आश्रमाचे कार्य याबद्दल मनात उत्सुकता निर्माण झाली. जेव्हा डॉ. शाहनी विचारले आसाम मध्ये मेडीकल कॅम्प घेण्यासाठी जायचे आहे, तुम्ही येणार का ? तेव्हा मी लगेच व्हाकार दिला. ही गोष्ट आहे ऑगस्ट २०१० मध्यली. आम्ही कन्हाडचे ४ डॉक्टर व सावंतवाडीचे १ डॉक्टर असे ५ जण विमानाने गोहातीला पोहोचलो. विमानतळावर आम्हाला न्यायला स्वतः अतुलजी जोग व काही कार्यकर्ते २ गड्या घेऊन आले होते. कार्यालयात गेल्यावर त्यानंतर तेथे ओळख झाल्यावर डॉक्टरांच्या ३ टीम, प्रत्येकी २-२ जणांच्या, वरचा मधला व खालचा आसाम यासाठी केल्या. मी व डॉ मोटे मध्य आसाममध्ये गेलो. तो भुतानच्या जवळचा भाग होता. रस्ते वीज पाणी याबाबतीत अत्यंत मागासलेला भाग. अत्यंत गरिबी, शिक्षण नाही तर अत्यंत कष्टाचे जीवन ते जगत होते. कॅम्पमध्ये आम्ही आमच्याजवळ असलेल्या औषधातून त्यांच्यावर जुजबी उपचार करत होतो. कधी कधी औषधे कमी पडत.

प्रवासात चित्तथरारक अनुभव आले. एकदा खूप पाऊस पडल्याने रस्त्यात चिखल झाला होता, त्यात आमच्या गाडीची चाके रुतली. आम्ही खूप प्रयत्न केला, काही वेळाने लोक देवासारखे आले व त्यांच्या मदतीने गाडी

बाहेर काढली. आमच्या मुक्कामाच्या ठिकाणासमोरच बोडो अतिरेकी रहात होते. तरुण लोक समोर बियरच्या बाटल्या व हातात गन्स, असे लोक बघून खूप भीती वाटली. आम्हाला खूप सावध राहायला सांगितले. शंका आली तर ते लगेच शूट करतात असे सांगितले. एका कॅम्पला आम्ही नदी पार करून गेलो होतो. या नदीला पगला दिया म्हणतात. कारण ही सारखे पात्र बदलते. खरोखरच आम्ही कॅम्पला जाताना तिचे एक पात्र होते तर येताना वेगळेच. आम्हाला रस्ता समजेना. गुढगाभर पाण्यातून चालावे लागले. असे अनेक अनोखे व अविस्मरणीय अनुभव आम्ही घेतले. नेहमीच्या प्रवासापेक्षा हा प्रवास वेगळा होता. अनेक असुविधा होत्या पण आम्हाला त्यातही आनंद वाटला. जीवन समर्पित करणारे कार्यकर्ते पहिले. आमची कार्यकर्त्यांनी खूप काळजी घेतली. आम्ही अतुलर्जीना आपची व्यथा बोलून दाखविली, की इतक्या जुजबी उपचारांनी आपण काही साध्य करतो का? तेव्हा अतुलर्जीचे उत्तर हे कल्याण आश्रमाच्या कामाचे उद्दीष्ट काय हे अगदी स्पष्ट दाखवणारे होते, त्यांनी सांगितले की तुम्ही किती व काय उपचार करता यापेक्षाही तुम्हाला त्यांची आठवण आहे, त्यांच्या अडचणींची जाणीव आहे, त्यासाठी तुम्ही येता या विचारांनी ते आपल्याशी मनाने जोडले जातात. आपल्यातील बंधुभाव वृद्धिगत होतो, दरी कमी होते

त्यांना सातत्याने व अधिक चांगले उपचार देण्यासाठी आपण प्रयत्न करत रहायचे आहे.

पुन्हा संधी मिळाली तर बनवासींना सेवा देण्यासाठी जरूर यायला आवडेल असे आश्वासन देऊन अध्यक्षांनी भाषण संपविले.

या कार्यक्रमासाठी कन्हाड, सातारा, पुणे, फलटण, कोल्हापूर, इचलकरंजी अशा विविध ठिकाणाहून दुरभाष्य माध्यमातून कार्यकर्ते उपस्थित होते. कार्यक्रमाच्या आरंभी आदरणीय बापू बर्वे यांना श्रद्धांजली वाहिली. गीतगायन सौ आसावरी महाजन, प्रास्ताविक सौ मीना लिमये, यानंतर उद्घाटन सनईच्या मंगलसुरात पॉवर पॉइंट सहाय्याने सौ अबोली फणसळकर यांनी केले. अध्यक्षांनी उद्घाटन झाले असे सांगितले. कन्हाड जिल्हा नूतन कार्यकारिणी व श्री प्रभाकर ताम्हणकर यांनी दिलेल्या शुभेच्छा याचे वाचन सौ रेखा फणसळकर, श्री विजयरावांचा परिचय श्री. प्रदीप वाळिंबे तर अध्यक्षांचा परिचय डॉ सौ अंजनी शाह यांनी करून दिला. केशव कुलकर्णी यांनी आभार मानले. सूत्रसंचालन नीला उमराणी यांनी केले व कार्यक्रमाची सांगता कल्याण मंत्राने झाली.

**सौ. रेखा फणसळकर
उपाध्यक्षा, कन्हाड जिल्हा शाखा**

ब्रू समुदायाला अखेर मिळाले हक्काचे घर. ईशान्य भारतातील आणखी एका समस्येचे निराकरण

गेल्या २४ वर्षांपासून त्रिपुरा राज्यातील विविध भागांमध्ये शरणार्थी शिबिरांमध्ये राहणाऱ्या 'ब्रू' समुदायाला अखेर त्रिपुरामध्येच हक्काचे घर मिळाले आहे. धलाई जिल्ह्यामध्ये त्यांना आता कायमचे राहता येणार आहे. देशाचे गृहमंत्री अमित शहा यांनी ब्रू समुदायास न्याय मिळवून देण्यासाठी पुढाकार घेतला होता. ४२६ कुटुंबांना आता त्रिपुरात हक्काचे घर मिळणार आहे.

केंद्र सरकार, त्रिपुरा राज्य सरकार आणि मिळोराम राज्य सरकार यांच्यामध्ये गेल्या वर्षी जानेवारी महिन्यात दिली येथे करार झाला. त्या अनुसार ब्रू समुदायास त्रिपुरा येथे कायमचे वसविणे, ४० बाय ३० फुटांचा रहिवासी प्लॉट देणे, प्रत्येक कुटुंबासाठी चार लाख रुपयांचे फिक्स डिपॉजिट, दोन वर्षांसाठी दरमहा पाच हजार रुपये अर्थसहाय्य, दोन वर्षांसाठी विनामूल्य धान्यपुरवठा आणि घर बांधण्यासाठी दीड लाख रुपयांचे सहाय्य असे एकूण ६०० कोटी रुपयांचे पैकेज केंद्र सरकारने जाहीर केले होते.

ॐ द्वृष्टि द्वृष्टि

युवा कार्य एक पाऊल विधीकडे - एका कराराची माहिती

वनवासी कल्याण आश्रम, पुणे महानगर आणि डेक्न एज्युकेशन सोसायटीचे श्री. नवलमल फिरोदिया विधी महाविद्यालय, यांच्यामध्ये Legal-id संदर्भात एक शैक्षणिक सामंजस्य करार (MOU) झाला. (Legal -id Department - प्रत्येक विधी महाविद्यालयात एक स्वतंत्र विभाग असतो ज्यामार्फत मोफत कायदेशीर सळ्हा व शक्य ती मदत केली जाते)

ह्या अंतर्गत कल्याण आश्रम, वनवासी भागात करत असलेल्या कामाला, महाविद्यालयीन अभ्यासू तरुणांची जोडणी होणार आहे. महाविद्यालयामध्ये एक साधारणतः दहा वकिलांची समिती असेल जी या विद्यार्थ्यांच्या मार्फत प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष वनवासी भागात असलेल्या कायद्याच्या बाबींचा अभ्यास करेल व तेथील लोकांना मोफत कायदेविषयक सळ्हा तथा मार्गदर्शन करेल. तसेच ही समिती महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांना मदतीला घेऊन वनवासी भागात कायदेविषयक जनजागृती करेल ज्यामध्ये एखाद्या कायद्या संदर्भातील किंवा तरतुदी संदर्भातील प्रबोधन वर्ग असेल किंवा त्या एखाद्या तरतुदीचा स्थानिक पातळीवरील प्रत्यक्ष अभ्यास करून इतर शक्य ती मदत असेल. कोर्ट-कचेरी साठी लागणारी प्राथमिक लेखा विद्यार्थी या वकिलांच्या समितीच्या मार्गदर्शनाखाली करू शकतील. काही न्यायप्रविष्ट बाबींसाठी समितीचे सदस्य स्वतः प्रयत्न करू

शकतील पण ते शक्य न झाल्यास योग्य व माफक दरात वकिलांची नावे सुचवू शकतील. कल्याण आश्रम म्हणून आपल्याला वनवासी बांधवांना न्याय मिळवून देण्यास ह्याची मदत होईल तसेच नवनवीन लोक यामार्फत आपल्या कार्यात जोडली जातील ही अपेक्षा आहे.

ह्या कराराच्या माध्यमातून आपण एका नवीन शैक्षणिक संस्थेशी जोडलो गेलो आहोत. कल्याण आश्रमातर्फे आपण विद्यार्थ्यांना दोन महिन्यांची विधी इंटर्नशिप देऊ शकतो. ह्या इंटर्नशिप मध्ये विद्यार्थी वनवासी भागात जाऊन न्यायिक बाबींची सद्यस्थिती काय आहे? आणि स्थानिक दृष्ट्या गरज काय आहे? असा PES-, FR-, Succession Rights ई. अभ्यास करून अहवाल तयार करून महाविद्यालयात व कल्याण आश्रमात सादर करतील.

ह्या करारासाठी डेक्न एज्युकेशन सोसायटीचे संचालक मंडळ सदस्य एँड. श्री नितीन आपटे, श्री. नवलमल फिरोदिया विधी महाविद्यालयाच्या प्रभारी प्राचार्य एँड. डॉ. श्रीमती नलिनी अंबड व रिसर्च कोऑर्डीनेटर एँड. डॉ. श्रीमती मधुश्री जोशी, तसेच वनवासी कल्याण आश्रमाचे श्री. महेश काळे, प्रा. श्री. वैभव खटावकर, श्री. महेश भुस्कुटे यांचे सहकार्य मिळाले. कराराच्या वेळी धावपळ केल्याबद्दल युवा टीमचे विशेष आभार.

स्वप्नील महाजन, संपर्क: ७०२८६५०७५६

नमस्कार!! मी... 'युवा कार्य' तून बोलतोय!!

स्वामी विवेकानंद म्हणतात की आपण जे विचार करता ते व्हाल. आपण स्वतः ला कमकुवत समजले तर कमकुवत आणि सामर्थ्यावान समजले तर आपण सामर्थ्यावान व्हाल. आज कोरोनाच्या महामारी मुळे आपले रोजचे जीवन बदलेले आहे. माणसाला आपल्या प्राथमिक गरजा लक्षात आल्या आहेत. आपल्या अनावश्यक गरजा कोणत्या आहेत आणि समाजामध्ये समाजाबोबर राहणे किती महत्वाचे आहे ह्याचा परिचय देखील प्रत्येकाला झाला आहे.

वनवासी कल्याण आश्रमाचे काम करत असताना काही तरुणांनी 'कोविड काळात आपण काही मदत कार्य करू शकू का?' अशी विचारणा केली. खरं तर कोविड काळात मागच्या वर्षी आपण धान्य किट वाटप केले होते. आता दुसऱ्या lockdown बाबत काय करावं अजून निश्चित नव्हते. तरुण वर्ग काम करण्यास उत्सुक होता. काम काय द्यावं म्हणून एक छोटी बैठक घेण्याचे ठरवले. नुकतेच पुण्यात युवा कार्याचे काम सी.ओ.ई.पी. कॉलेज मध्ये सुरु झाले होते. म्हणून

तेथील विद्यार्थ्यांना बोलावून गूगल मीट वर बैठक घेतली. तसेच इतर महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी देखील ह्या कार्यात सहभागी होण्याचे ठरविले. आपण कोणत्या प्रकारे सेवा देऊ शकतो ह्यावर चर्चा करावी ह्यावर कार्यकर्त्यांचे एकमत झाले. आणि बैठकीची रुपरेषा ठरली :

१. सर्वांचा परिचय

२. कोविड काळातील मदत – निनाद, पदमेश, श्रीनाथ, तन्मय, मनीषा, अन्य विद्यार्थ्यांनी केलेलं काम

३. श्री बाळासाहेब पाटोळे यांच्याशी चर्चा

४. पुढचे पाऊल .. अँकशन प्लॅन ..

अशी रुपरेषा ठरली.

दिनांक २०।०४।२०२१ सायंकाळी ६ ते ७ गूगल मीट वर युवा कार्य सी.ओ.ई.पी. एककाची एक बैठक संपन्न झाली. बैठकीचा विषय कोरोना काळातील आपला खारीचा वाटा असा होता. या बैठकीला पुणे, नगर, नाशिक, सांगली, जळगाव सारख्या विविध ठिकाणच्या अशया १३ युवक युवतींनी उत्स्फूर्तपणे प्रतिसाद दिला. या व्यतिरिक्त, बैठकीमध्ये, वनवासी कल्याण आश्रमाचे, श्री.वैभव खटावकर, विशाल भुरुक, अमोल ठोकळ, राकेश कापुरे, सुहास पेटकर उपस्थित होते, तर रा.स्व.संघाचे मुकुंदजी पाटोळे (कसबा भाग सेवा प्रमुख व मा.संघचालक कसबा नगर, रा.स्व.संघ) उपस्थित होते. मनिषा मोरे हिने प्रस्तावना केली व सर्वांचा परिचय झाला. तर तन्मय मांढरेकर, निनाद देशपांडे व विशाल भुरुक यांनी मागील वर्षी केलेल्या कोविड काळातील मदत कार्याचे अनुभव सांगितले. श्री मुकुंद उर्फ बाळासाहेब पाटोळे, यांनी सध्या काय काम केले जाऊ शकते ? यावर मार्गदर्शन केले. त्यात रक्त दान करणे, प्लाझ्मा दान करणे यासाठी फोन करणे, डेटा एन्ट्रीची कामे करणे, कोविड केअर सेंटरवर स्वयंसेवक म्हणून काम करणे, इत्यादी कामांचा समावेश होता. सर्व युवक युवतींनी ते ऐकून आपण काय करू शकतो हे सांगितले. कोणी मित्रांना फोन करतो म्हणाले कोणी नातेवाईकांना फोन करतो म्हणाले. कोणी बेड व औषधांची

सद्यस्थितीची माहिती देऊ म्हणाले. कोरोना फ्रंट लाईन वर काम करणारे व सामाजिक काम करणारे यांना सुद्धा फोन केले पाहिजेत हा सुद्धा मुद्दा उपस्थित झाला. कोविड झालेल्यांना मानसिक व आर्थिक नव्हे तर सर्वोत्तमपरी आधार दिला पाहिजे हे समोर आले. साधारण एक तास सुंदर चर्चा झाली. श्री.वैभव खटाकर यांनी आपण काही नावे काढून व वाटून घेऊन फोन करू अश्या आशयाचे बोलून बैठकीचा समारोप केला. पुढील ८ दिवस सर्व युवक युवती दिलेल्या व्यक्तीना फोन करून प्रसंगानुरूप संवाद साधतील अशी रचना करण्यात आली आहे. कल्याण आश्रमाचे साधारण ४० आरोग्य रक्षक व विविध १०० सामाजिक कार्यकर्त्यांना फोन करणे हे पहिल्या टप्प्यात करण्यात येणार आहे. दुसऱ्या टप्प्यात प्लाझ्मा डोनेशनसाठीची यादी घेऊन त्यांना फोन करण्यात येणार आहेत.

सेवा कार्य करू इच्छिणारे बरेच कार्यकर्ते हे शिकत असल्याने वा जॉब करत असल्याने प्रत्यक्षात फिल्ड वर जाऊन सेवा कार्य करता येणार नाही असे लक्षात आले. आता घरून काय मदत करता येऊ शकते असा प्रश्न उद्भवल्यावर मुकुंदजी यांनी मार्गदर्शन केले. ज्याप्रमाणे आज असंख्य कार्यकर्ते हे प्रत्यक्ष रित्या सेवा कार्य करत आहेत, त्यांना जर आपण संपर्क करून, त्यांच्यासोबत २ शब्द बोलून, त्यांची विचारपूस करून आणि त्यांना पुढील कार्यासाठी शुभेच्छा देऊ शकलो तर त्यांना काम करण्यासाठी अधिक प्रेरणा मिळेल आणि संघटना म्हणून कल्याण आश्रम आपल्या पाठीशी आहे ह्याची त्यांना जाणीच होईल. हा उपक्रम हाती घेण्यास सर्व उपस्थित कार्यकर्त्यांनी सहमती दर्शविली.

फोन करून नक्की काय विचारायचं? अनोळखी कार्यकर्त्यांशी कसे बोलायचे? नक्की कोणत्या बाबींची विचारपूस करायची? हे सर्व प्रश्न सहजपणे सर्व कार्यकर्त्यांच्या मनात होते. ह्यावर मार्गदर्शन करण्यासाठी श्री. वैभव खटावकर यांनी दिनकर देशपांडे (ऊर्फ बाबा देशपांडे) ह्यांच्याशी बोलुया असे कार्यकर्त्यांना सांगितले. दिनकरजी देशपांडे हे सपत्नीक कल्याण

आश्रमाचे पूर्ण वेळ कार्यकर्ते आहेत. दिनकरजी यांना संपर्क करून उपक्रमाची माहिती दिली असता त्यांना अतिशय आनंद झाला. पुण्यातील असा एक युवा गट अप्रत्यक्ष रित्या सेवा कार्य करण्यास इच्छुक आहे हे कळल्यावर त्यांनी उपक्रमाचे कौतुक केले व कार्यकर्त्यांना मार्गदर्शन करायला आवडेल असे कळविले. २६/०४/२०२१ रोजी सर्व कार्यकर्त्यांना दिनकरजी ह्यांनी मार्गदर्शन केले. त्यांचे कल्याण आश्रमातील अनुभव, काही कार्यकर्त्यांच्या आठवणी, युवक युवतींना मार्गदर्शन आणि अर्थातच ठरल्याप्रमाणे कार्यकर्त्यांनी हे सेवा कार्य कसे पूर्णत्वाला न्यायचे ह्याबद्दल सविस्तर मार्गदर्शन केले. दिनकरजी ह्यांचे कार्य, बोलण्यातील गोडवा, आपलेपणा आणि कल्याण आश्रमाप्रति असलेले समर्पण ह्या सर्व गोष्टींमुळे कार्यकर्त्यांना सेवा कार्याबद्दल मार्गदर्शन तर मिळेलच पण कल्याण आश्रमाची नव्याने प्रचिती झाली. 'तू मै एक रक्त' आणि त्यातील बाणाचे महत्व देखील अतिशय सुंदर पद्धतीने दिनकरजी ह्यांनी सांगितले. बैठक खूप छान झाली आणि कार्य सुरू करण्याचे ठरवले.

प्रत्येक कार्यकर्त्याला काही नावे देण्यात आली आणि संपर्क क्रमांक देण्यात आले. काही नंबर लागलेच नाहीत, रेंज नव्हती असे बरेच प्रसंग आले! पण कार्यकर्त्यांनी ठरल्याप्रमाणे विचारपूस करायला सुरुवात केली. जरी हे कार्य फिल्ड वरचे नसले तरी ह्यामुळे जे

कार्यकर्ते प्रत्यक्षात काम करत आहेत त्यांना प्रेरणा मिळत होती व अधिक उत्साहाने ते पुढील कामाला लागत होते. तसेच ह्या उपक्रमातून अनोळखी व्यक्तींशी कसा संवाद साधायचा ह्याची प्रचिती सर्वांना आली आणि अधिक महत्वाची बाब म्हणजे संघटनेतील संपर्क आणि कोण कोण काय काय कार्य आणि कुठे करत आहेत ह्याची विस्तृत माहिती मिळाली. कार्यकर्त्यांना बर्याच नवीन ओळखी करता आल्या आणि सेवा कार्याची माहिती झाली. साधा आणि सोपा पण महत्वाचा उपक्रम हाती घेतल्यावर अनुभवी कार्यकर्त्यांच्या मार्गदर्शनापासून ते नवीन सेवा कार्याची आणि कार्यकर्त्यांची ओळख होईपर्यंतचे पैलू युवक युवतींना अनुभवायला मिळाले.

गरवारे महाविद्यालय, नवलमल फिरोदिया विधी महाविद्यालय, व्ही. आय. आय. टी., पी. आय. सी.टी., सिंहगड फार्मसी महाविद्यालय, मॉर्डन विधी महाविद्यालय, सी. ओ. ई. पी., एम. पी. विधी महाविद्यालय औरंगाबाद ह्या सर्व संस्थांमधील सुमारे ४० विद्यार्थी ह्या उपक्रमात सहभागी होते. ह्या उपक्रमामुळे चांगल्या महाविद्यालयातील युवा अजूनही चांगले विचार करतो व समाजातील सर्व घटकांशी चांगला संवाद साधू शकतो हे पुन्हा सिद्ध झाले. त्यांच्यामुळे नव चैतन्य हिलारो लेता जाग उठी है तरुणाई हे पद्य आठवते.

निनाददेशपांडे ८४८३९४०६५०

राहीबाईची नियुक्ती

अकोले तालुक्यातील कॉंभाळणे येथील बीजमाता अशी ओळख असलेल्या राहीबाई सोमा पोपेरे यांची केंद्र सरकारच्या महत्वाच्या समितीवर नियुक्ती करण्यात आली आहे. केंद्रीय कृषी मंत्रालयामार्फत 'प्रोटोक्षेन ऑफ प्लांट व्हरायटीज अँड फार्मस राईट अँकट' या समितीवर राहीबाईची नियुक्ती करण्यात आली आहे. या समितीमार्फत देशपातळीवर पारंपारिक बियाणे संवर्धन निर्मिती, संगोपन व प्रचार प्रसार करण्याच्या व्यक्ती, संस्था, मंडळ व समित्या यांची निवड राष्ट्रीय पातळीवर देण्यात येणाऱ्या पुरस्कारांसाठी करण्यात येते. देशांतील उत्कृष्ट बीज संवर्धक निवडण्याची जबाबदारी या समितीवर असते. राष्ट्रीय पातळीवरील समितीमध्ये महत्वाच्या मानल्या जाणाऱ्या पुरस्कार निवड समितीत काम करण्याचा मान मिळालेल्या शेतकरी, आदिवासी समाजातील राहीबाई या पहिल्याच महिला आहेत. दरवर्षी ८५ लाख रुपयांचे पुरस्कार या समितीने निवडलेल्या व्यक्ती व संस्थांना देण्यात येतात.

नानाजी देशमुख आणि चित्रकृत

चित्रकृत, मंदाकिनी काठावरील एक रम्य ठिकाण. उत्तरप्रदेश आणि मध्यप्रदेश यांच्या सीमेवरील एक पवित्र तीर्थक्षेत्र. अत्रि ऋषींचा आश्रम याच मंदाकिनीच्या काठावर स्थापित होता, किंबहुना केदारनाथहून उगम पावलेल्या मंदाकिनी नदीचा एक प्रवाह सती अनसूयेच्या पुण्यप्रभावाने चित्रकृत क्षेत्रात बळवून गुप्त रूपाने या क्षेत्रात आणला म्हणून ही नदीही छोटीशी मंदाकिनी. प्रभू रामचंद्र बनवासास जाण्यास निघाले ते वाटेत प्रयाग तीर्थावर त्यांना भरद्वाज मुनी भेटल्यावर त्यांच्याच सल्ल्याने बनवासास अत्यंत योग्य अशा या ठिकाणी चित्रकृत पर्वताच्या या प्रदेशात आले. प्रभू राम आणि लक्ष्मण यांना हे ठिकाण आवडले आणि रामानी लक्ष्मणांनी म्हटले, या इथे लक्ष्मणा बांध कुटी, या मंदाकिनीच्या तटी निकटी राम या ठिकाणी राहणार हे कळताच या बनातील बनवासी भिल्ल, किरात आदि त्यांच्या भोवती गोळा होऊ लागले, मदत करण्यास पुढे झाले आणि बघता बघता दोन अत्यंत देखण्या पर्णकुट्या तयार झाल्या. एक छोटी व एक मोठी. प्रभू राम, लक्ष्मण आणि सीता यांचे या ठिकाणी बनवासातील चौदा वर्षांपैकी बारा वर्षे वास्तव्य मोठ्या आनंदात गेले.

संतश्रेष्ठ व परम भक्त तुलसीदास यांचे जन्मस्थानही या परिसरातच आहे. या ठिकाणीच त्यांना राम, सीता, लक्ष्मण यांचे दर्शन झाले. चंदन उगाळीत बसलेल्या तुलसीदासांकळून चंदन घेऊन प्रभू रामानी त्यांच्या कपाळी चंदनाचा टीळा लावला अशी श्रद्धा आहे.

चित्रकृत के घाट पर हुई संतन की भीर, तुलसीदास चंदन पिसे, तिलक देत रघुवीर

तुलसीदासांच्या प्रतिभेला 'मानस' मध्ये चित्रकृटाचे वर्णन करताना बहर येतो. येथील पक्षांचे वर्णन पहा नीलकंठ कलकंठ सुक चातक चक्र चकोर, भान्ति भान्ति बोलही विहग श्रवण सुखद चितचोर

चित्रकूटच्या आसपासचा सर्व प्रदेश डोंगराळ. डोंगरही फारसे वृक्ष सम्पन्न नाहीत. शेतजमीनही फारच थोडी. मध्ये मध्ये भिल्ल वगैरेंची वस्ती. एकमेव मुख्य व्यवसाय तेंदू पत्ता गोळा करून विकणे. ठेकेदारांचे कडून शोषित वर्ग अज्ञानी, दरिद्री. या वर्गांची अवस्था अत्यंत दयनीय. अशा परिस्थितीत येथे एक महापुरुष अवतरले आणि अनेकांचे भाग्य उदयास आले. त्या महापुरुषाचे नाव नानाजी देशमुख. नानाजींचा सर्वच जीवनप्रवास अद्भुत असाच आहे. मराठवाड्यात जन्मलेल्या नानाजींनी वयाच्या अकराव्या वर्षांपैर्यंत शाळेचे तोंडही पाहिलेले नव्हते. पुढे त्यांना पाठक परिवारात आश्रित म्हणून रहावे लागले. लवकरच ते आपल्या कष्टाळू वृत्तीने आणि सहकार्य करण्याच्या स्वभावाने त्या घरचेच झाले. त्या गावी दैवयोगाने डॉ. हेड्गेवार आले आणि त्यांनी काही स्वयंसेवकांना राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाची प्रतिज्ञा आयुष्यभर जपण्यासाठी दिली. संघाचे पूर्णवेळ कार्यकर्ते बनून नानाजींनी उत्तरप्रदेशमध्ये अनेक नव्या शाखा स्थापन केल्या. भारतीय जनसंघाचे सरचिटणीस झाले आणि सर्व विरोधी पक्षांच्या विलीनिकरणातून जनता पक्ष उभा राहिला. पुढे तो सत्तेवरही आला. या पक्षाचे मोरारजीभाई देसाई प्रधानमंत्री झाले व त्यांच्या मंत्रिमंडळात नानाजी उद्योगमंत्री झाले. जनता पक्षाच्या स्थापनेसाठी नानाजींनी अथक परिश्रम केले. घाम गाळला. वेगवेगळ्या पक्षांची मोट बांधली. आपल्या व्यक्तिगत मैत्री संबंधातून अनेकांचे अहंकार शांत करण्याचे प्रयत्न केले. पण नंतर राजकारणातून वयाच्या ६० व्या वर्षी बाहेर पडले. त्यांना दारिद्री नारायणाची सेवा करायची होती. त्यांचे मित्र दीनदयाळ उपाध्याय यांची हत्या झाली होती. ते जनसंघाचे हैळपळ पॅरपळ होते. त्यांच्या नावे त्यांनी 'दीनदयाळ उपाध्याय शोध संस्थान'ची स्थापना केली. या संस्थेच्या देशात चार ठिकाणी शाखा आहेत पण मुख्य केंद्र चित्रकृत येथे आहे. या शोधसंस्थानाचा संकल्प मला स्वतःसाठी नाही, आपल्यासाठी आहे आणि आपले ते आहेत जे दरिद्री

पिंडीत आणि उपेक्षित आहेत. दीनदयाळ शोध संस्थानचे लक्ष्य आहे १००० स्वावलंबी खेडी बनविणे, तेथे कोणी गरीब असणार नाही, कोणी अशिक्षित असणार नाही, सर्वांच्या हाताला काम असेल. रोगराई पासून मुक्तता असेल आणि शेती समृद्ध असेल व तेथे तंते बखेडे गावातल्या गावात मिटवले जाऊन तंटामुक्ती होईल व कोर्ट कचेच्यात एकही भांडण प्रलंबित असणार नाही. चित्रकुट परिसरात आजवर अशी ५०० खेडी स्वावलंबी झालेली आहेत.

आजवर विकासाचे प्रयत्न फक्त धनवर्षाव करून झाले आहेत. त्यात जनांचा आणि त्यांच्या मनाचा विचार नव्हता. नानार्जींनी एक अद्भुत योजना आखली. तिचे नाव समाजसेवी दम्पती योजना. नवविवाहित जोडव्यांना त्यांनी आवाहन केले. ते उच्च्यशिक्षित तर असले पाहिजेत आणि ग्रामजीवनाची त्यांना आवड, प्रेम असले पाहिजे. त्यांनी शोध संस्थानमध्ये प्रशिक्षण देऊन त्यांच्या निर्धारित कार्यक्षेत्रात धाडले. जी कृषी विज्ञान केंद्रे आहेत त्यांनी ही ग्रामे व त्यातील कार्यकर्त्यांना सफलता मिळावी यासाठी खूप प्रयत्न चालविले आहेत. यासाठी त्यांच्या प्रयत्नात मुख्य आहेत, जलसंधारण जैविक खते आणि गोवंश संवर्धन. गावातल्या लोकांच्या सहकार्याने श्रमदानातून समतल चर खणणे, बांध, बंधीस्ती आणि पुनर्भरण यांच्याद्वारे ही खेडी जलसमृद्ध झाली आहेत. गोवंश संवर्धनासाठी 'दीनदयाळ उपाध्याय शोध संस्थान'ने गोवंश विकास एवं अनुसंधान केंद्र स्थापन केले आहे. या केंद्राने भारतातील अनेक गोवंशाच्या जारींवर संशोधन करून शेतकऱ्यांसाठी एकूण तेरा जारींच्या उपयुक्त गाई ठरविल्या आहेत. त्यांनी काही उपयुक्त नंदी (वळू) व या तेरा जारींच्या प्रत्येकी सुमरे तीस गाई पाळल्या आहेत. संकरीत करून नवीन जारींचे संशोधन चालू आहे व शेतकऱ्यांना त्या त्या जारींची जनावरे उपलब्ध करून दिली जातात. तसेच पशुपालन करून जैविक खत निर्मिती व गांडळ खत निर्मितीला प्रोत्साहन दिले जाते.

गावोगावी शालेय व्याच्या मुलामुलीना शाळेत जायला प्रोत्साहन दिले जाते व शोध संस्थानच्या परिसरात बालवाडी प्राथमिक व माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शिक्षणासाठी संस्थानने सोयी केल्या आहेतच, शिवाय विवार्थार्थीची वसतिगृहे स्थापन केली आहेत. तेथे योग्य दरात व मोफत अशा राहण्याच्या सोयी असून हजारांच्या संख्येने विद्यार्थी लाभान्वित होत आहेत. तेथे अतिशय उत्तम संस्कारित पिढ्या तयार होत असून त्यांचा शैक्षणिक दर्जाही चांगलाच उच्च प्रकारचा आहे. परिसरात 'उद्यामिता भवन' स्थापन केले असून साठच्या वर कुटिरोद्योगांचे प्रशिक्षण दिले जाते.

नानार्जींच्या आणि दीनदयालर्जींच्या स्वप्रातील भारत जसा होता तसा निर्माण करण्याची नानार्जींनी आपल्या उत्तरायुष्यातील सुमारे तीस वर्षे चित्रकुट मध्ये व्यतीत केली. त्यांनी आपले स्वप्न काही अंशी पूर्ण झालेले व योग्य वाटेने त्याची वाटचाल सुरु असलेले आपल्या डोळ्यांनी पहिले. जयप्रकाशांवरील लाठी आपल्या शरीरावर झेलताना त्यांचा एक डोळा निकामी झालाच व्यतीत, पुढे नव्वदीनंतर एक एक अवयव, डोळे कणाकणांनी निकामी होत गेले. शेवटच्या कालखंडात त्यांचे आणखी एक स्वप्न होते ते म्हणजे रामदर्शन या प्रभू श्रीरामाच्या जीवनावर आधारित दीर्घिका-निर्माण करणे. रामाच्या जीवनातील ३२ प्रेरक प्रसंग या दीर्घिकेमध्ये चित्रित केले आहेत. पित्याच्या वचनावरून राजत्याग करणारे रामचंद्र आणि गरिबांच्या उध्दारासाठी मंत्रिपदाचे त्यागपत्र देणारे नानाजी यांचे जवळचे नाते आहे. चित्रकुटचे निवासी तर म्हणतात, एकवार आमच्या चित्रकूटाचे महात्म्य श्रीरामाच्या वास्तव्याने निर्माण झाले तर नानाजी हे आमचे दुसरे रामच आहेत.

लेखक : श्री. प्रभाकर पु. ताम्हनकर
अध्यक्ष, वनवासी कल्याण आश्रम
कन्हाड शाखा

**पश्चिम महाराष्ट्र प्रांत महिला बौद्धिक वर्गाचा वृत्तांत आम्ही
जागेअभावी ह्या अंकात देऊ शकलो नाही. क्षमस्व.**

आईच्या अजोड समाजकार्याला मुलीची दिलखुलास दाद

आईचे समाजकार्य

नमस्कार, मी पूर्वश्रीमीची रोहिणी गोपाळ कुलकर्णी आणि सध्याची रोहिणी वासुदेव पंचपोर. सध्या सातारा येथे स्वतःचा वैद्यकीय व्यवसाय करत आहे. मला जर कोणी माझ्या आयुष्यातला सुवर्णकाळ कोणता असं विचारलं तर क्षणाचाही विलंब न करता मी म्हणेन, १९८८-१९८९ मध्ये मी वनवासी बांधवांसोबत राहून त्यांच्यासाठी काम केलं तो काळ. मी सातान्याच्या आर्यांगल वैद्यक महाविद्यालयातून इ.-.च.ड. केलं. मी मूळची सातान्याची नाही, त्यामुळं कॉलेजचं पहिलं वर्ष आजूबाजूचा परिसर आणि लोक समजून घेण्यात गेलं. त्यानंतर, एके वर्षी अखिल भारतीय विद्यार्थी परिषदेचं काम करत असताना वनवासी कल्याण आश्रमाचं काम बघण्याचा आणि त्याच्या पुढच्या वर्षी प्रत्यक्ष अनुभव घेण्याचा योग आला. २० दिवस नाशिक जिल्ह्यातील गुही या केंद्रावर जाऊन, डॉ. आचार्य पती, पत्नीचं काम प्रत्यक्ष पाहिल्यानंतर आपणही आपलं शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर आपल्या आयुष्यातील काही काळ समाजसेवेसाठी अर्पित करायचा असं मी ठरवलं. मा. बाळासाहेब दीक्षित, मा. सुरेशराव कुलकर्णी यांच्याशी झालेल्या चर्चेनंतर या निर्णयावर शिक्षकांमोर्तब झालं.

माझं कॉलेज संपलं आणि त्याच दरम्यान नाशिक मधल्या कनाशी केंद्राचं काम बघणाऱ्या डॉ. गोडबोलेनी निवृत्ती घेतली. त्यामुळं कामाची सुरुवात करतानाच त्या केंद्राची जबाबदारी माझ्यावर आली. कनाशी केंद्राशी संलग्न अशी औत्यापाणी आणि शिवभांडणे ही उपकेंद्रे होती. कनाशीला ७५ मुलामुलींचं एक वसतीगृह आणि आरोग्यकेंद्र होते. औत्यापाण्याला आरोग्यकेंद्र व शिवभांडण्याला २५ मुलांचं वसतीगृह होते. कनाशी केंद्राची प्रमुख या नात्याने हे सर्व सांभाळण्याची जबाबदारी माझ्यावर होती. माझ्या मदतीला एका वनवासी कार्यकर्त्याचं कुटुंब आणि एक आरोग्यकेंद्रासाठी एक स्थानिक मुलगा होता. मी

कनाशीला पोहोचले तेव्हा तिथे बस्तरमध्ये वनवासी बांधवांसाठी काम केल्याचा अनुभव गाठीशी असणारी माझी मैत्रीण शुभांगी जोशी होती. तिच्यासोबत लगेचच आम्ही आसपासच्या पाड्यांना भेटी द्यायला सुरुवात केली. नंदकिशोर कामतेकर, यशवंत भोये आणि रामदास पालवी अशा सहकार्याना मदतीला घेऊन माझ्या कनाशी अध्यायाला सुरुवात झाली.

दवाखान्यात वनवासींची भाषा समजणं हे थोडं कठीण काम होतं. पण मदतनीसांमुळं ते जमू लागलं. कनाशीला रविवारी बाजार भरायचा, आजूबाजूच्या पाड्यांवरचे लोक तिथे यायचे. त्यामुळं तिथे रविवारी दवाखाना असायचा. सकाळी ६:३०-७:०० वाजताच पेशंट्रस यायला सुरुवात व्हायची. ते सायंकाळी ७ वाजेपर्यंत काम सुरु राहायचं. कामाच्या रेट्यामुळं दिवसभरात एक कप चहा घेण्यापुरता वेळ मिळायचा. दिवसभरात सुमारे २५० पेशंट्रस व्हायचे. त्यातील बहुसंख्य लोकांमध्ये अस्वच्छता आणि कुपोषणामुळे होणाऱ्या आजारांचा समावेश असायचा.

कनाशीपासून औत्यापाणी साधारण १९ किमी अंतरावर आहे. अतिशय दुर्गम अशा या परिसरात २२ पाडे आहेत. तिथे गुरुवारी दवाखाना असायचा. संपर्कसाठी एवढ्या लांब पायी जाणं शक्य नसायचं, त्यामुळं मी केंद्रावरची राजदूत शिकले. हातात वाहन आल्यानंतर कामाचा झापाटा आणखी वाढला. गाडीने औत्यापाण्याला जायचं, अलिकडच्या पाड्यावर गाडी ठेवायची, ओढा ओलांझून पलिकडे जायचं. २०-२५ किमी अंतरावरून चालत आलेले रुण वाट बघत असायचे. सकाळी ८:३० ला पेशंट्रस बघायला सुरुवात व्हायची. एका दिवसात पेशंट्रस संपायचे नाहीत त्यामुळं मग आम्ही तिथे मुक्काम करायचं ठरवलं. पुढच्या खेपेला स्टोब्ह आणि कुंचा घेऊन गेलो आणि आमच्या भातुकलीच्या संसाराची सुरुवात झाली. पहिल्या रात्री जेव्हा स्टोब्ह पेटवून मी स्वयंपाक केला आणि कचरा

टाकायला झोपडीच्या बाहेर गेले तेव्हा झोपडीच्या बाहेर वनवासी मंडळीचा गराडा पडलेला होता. झोपडीतून येणारा आवाज त्यांना अनोळखी होता. त्यांना वाटलं होतं ताई काहीतरी दळत आहे. १९८८ साली वाजणारा स्टोब्ह या लोकांनी बघितलेलादेखील नव्हता. आयुष्यात इतक्या टोकाची आर्थिक विषमता असणाऱ्या समाजात आपण राहतोय याची लख्ख जाणीव करून देणारे अनेक प्रसंग आले. त्यातला हा प्रसंग कायम लक्षात राहील असा होता. हे लोक इतके गरीब होते की त्यांना औषधांचे २ रुपये देणंसुद्धा परवडायचं नाही. मग बाजार संपवून घरी जाताना किंवा नंतर कधीही रस्त्यात भेटले तर आठवणीने ताई, तुझे पैसे घे म्हणत पैसे द्यायचे. फसवेगिरी त्यांच्या स्वभावातच नाहीये.

वीज, रस्ता, पाणी या प्राथमिक सोर्योपासून वंचित असणारा हा समाज त्यांच्या अंगभूत माणुसकीला मात्र कधीच विसरत नाही. एकदा ताई दवाखान्यात कामाला लागली की तिला चहा प्यायला, जेवायला वेळ मिळत नाही हे त्यांच्या लक्षात आल्यावर दवाखाना सुरु करण्याआधी चहा तयार असायचा. दवाखाना संपला की मी कोणाकडे जेवायचं हे त्यांनी ठरवून ठेवलेलं असायचं. जेवायला नाचणीची भाकरी, तव्यावर परतलेलं लाल तिखट तर तर कधी उडदाच्या पिठाचं पिठलं असायचं. जेवायला काय आहे यापेक्षा त्यामागे असणाऱ्या त्यांच्या भावना फार मोठ्या होत्या. संपर्क मोहिमेसाठी बरेचदा २०-२२ किमी चालणं व्हायचं, वाटेत करवंदं, कैच्या, उकडलेलं डांगर (एक फळभाजी), उकडलेली कणसं असं जेवण असायचं. तीच आमची मेजवानी असायची.

सुरुवातीला आरोग्यप्रमुख म्हणून कामाला सुरुवात झाली आणि नंतर जनसंपर्क वाढवणं, जनजागृती करणं हे मुख्य काम झालं. औत्यापाण्याच्या मुक्कामात दवाखाना झाल्यावर रात्री तेथील लोकांना एकत्र जमवायचं आणि स्वच्छतेची माहिती सांगायची, प्रौढ शिक्षणाचं महत्व पटवून द्यायचं याची सुरुवात झाली. त्यांच्या अज्ञानाचा

फायदा घेऊन तिथे पिकणाऱ्या वस्तु कवडीमोलाने विकत घेतल्या जायच्या. आम्ही त्याबद्दलही त्यांचं प्रबोधन करायचो. भाव ओळखायला शिकवायचो. कित्येकदा गुरुवार ते रविवार पाड्यावर भटकंती असायची. काहीवेळा ५-६ दिवस फक्त गुळाचा कोरा चहा मिळायचा. काहीवेळा चहात चहा पावडरऐवजी रोहिसा नावाचं गवत टाकून ते उकळलं जायचं. गवताचा पिवळा रंग पाण्यात उतरला की झाला चहा. जनावरांचं दूध हे माणसांसाठी नाही अशी त्यांची समजूत असते. तशसरप वगैरे ट्रेंड आता आला. पण या मंडळींची निसर्गाशी जुळलेली नाळ अतिशय प्राचीन काळापासून आहे.

त्या परिसरात तुफान पाऊस व्हायचा. झोपड्या उदून जायच्या. वादळ झालं की पाड्यांचा संपर्क तुटायचा. जगणं कठीण होऊन जायचं. अशाच एका वादळात आमच्या दवाखान्याचं छत उदून गेलं. झोपडीतलं सगळं सामान भिजलं. आसपासच्या झोपड्यांचीही अशीच अवस्था होती. तरीही दवाखाना ही आता त्यांच्या गरजेची बाब झाल्यामुळं अवघ्या २४ तासांत त्यांनी आम्हाला दवाखाना उभा करायला मदत केली, स्वतःच्या घरांची पर्वा न करता. आपल्यासाठी स्वतःच कुदुंब सोडून राहणाऱ्या ताईला सर्वांत आधी मदत मिळायला हवी ही त्यांची भावना मला अनेकदा सद्गवित करायची.

जसा तुफान पाऊस तशीच कडक थंडीही पडायची. सांपत्किं स्थिती बेताची असल्यामुळं या लोकांकडे थंडीपासून रक्षण करण्यासाठी पुरेशी पांघरुणं नसायची. त्यामुळं झोपडीच्या बाहेर अंगात शेकोटी पेटवून त्याभोवती सगळे झोपायचो. शेकोटीची धग कमी झाली की जाग यायची, मग शेकोटीत लाकडं सरकवून उब आणायची. झोपेत कोणाचा हात, पाय शेकोटीत जायचा, त्यात लहान मुलांचं प्रमाण अधिक असायचं. त्यामुळं थंडीत भाजलेले पेशंटस अधिक असायचे. अस्वच्छतेमुळं ढेकूण, पिसवा यांचं साप्राज्य असायचं.

त्यापासून वाचण्यासाठी अंगाला रोकेल लावून झोपायचो. तेवढीच दोन-चार तास झोप मिळायची. सकाळी उटून बघायचो तेव्हा आजूबाजूला शेळ्या-मेंदळांच्या लेंड्या असायच्या.

अशा शहरी समाजाच्या दृष्टीने अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत राहून काय साध्य झालं? आपल्या दुर्लक्षित समाज बांधवांबरोबर त्यांच्यातीलच एक होऊन राहिल्यामुळं, सहवेदना-सहसुख अनुभवल्यामुळं काय झालं? त्या जवळजवळ ११० पाड्यांवरील लोकांना आरोग्यसेवा मिळाली. मालेगावच्या १३ डॉक्टर्सच्या मदतीने कनाशी येथे सर्वरोगनिदान शिबीरे घेतली गेली. रोग्यांना वेळीच योग्य उपचार मिळाले. माझ्यावर आणि माझ्याबरोबरच्या कार्यकर्त्यावर विश्वास बसल्यामुळं माणसांच्या आजाराबरोबरच जनावरांच्या आजारांवरच्या औषधांची मागणी व्हायला लागली. मग एका पशुवैद्याला घेऊन तिथे शिबीर आयोजित केलं. जनावरांसाठी वेगळा डॉक्टर असतो याची या बांधवाना जाणीव होऊ लागली.

हे झाले आरोग्यविषयक बदल. जनसंपर्क वाढल्यामुळं, या लोकांना आमच्याबद्दल आपलेपणा वाटू लागला. आधी अंधश्रद्धा आणि अज्ञानामुळं जे लोक आजारी झाल्यानंतर भगताकडे जायचे ते आता आमच्याकडे येऊ लागले. अनेक वेळा भगत आम्हाला त्याच्याकडे आलेल्या लोकांवर उपचार करण्यासाठी बोलावू लागला. त्यामुळं पुढच्या वेळेस त्रास व्हायला लागल्यानंतर हे लोक भगताकडे जाण्याएवजी आमच्याकडे येऊ लागले. अंधश्रद्धानिर्मूलनाच्या कार्याला आमचा हातभार लागला.

या बांधवांच्या उपजीविकेसाठी आणखी काय करता येऊ शकतं या विचारातून आम्ही नाशिकच्या काही शेतीज्जांच्या सल्ल्यानुसार ८ शेतकऱ्यांना भुईमूग लागवड करण्यासाठी प्रवृत्त केलं. एका मुलाला शेतीच्या विशेष अभ्यासासाठी पुण्याजवळ पिंगुट येथे पाठवलं. कमी पाण्यावरसुद्धा शेती करता येईल याचं त्यांना मार्गदर्शन मिळालं. वनवासी बांधवांच्या अंगी

असणाऱ्या लवचिकतेचा त्यांना फायदा मिळावा यासाठी एकलव्य खेलकूद प्रकल्पांतर्गत क्रीडास्पर्धा घेतल्या. त्यांच्यात आत्मविश्वास वाढला.

आत्यंतिक गरिबी आणि प्राथमिक सुविधांचा अभाव या गोष्टी तिथल्या लोकांना धर्मातरित होण्यासाठी प्रवृत्त करायच्या. धर्मातराचा मोठा प्रश्न तिथे निर्माण होत होता. बळजबराने झालेल्या धर्मातरानंतर त्या बांधवांना पुन्हा हिंदू धर्मात येण्याची दारं जवळपास बंद होत होती. अशा परिस्थितीत करवीर पीठाचे शंकराचार्य तेथे आले होते तेव्हा अशा दहा धर्मातरित कुटुंबांचं परावर्तन झालं.

पाडच्यावरच्या शेकोटीभोवतीच्या गप्पांमधून, नाचगाण्यांमधून मला त्यांच्या संस्कृतीविषयी अधिक माहिती मिळाली. त्यांच्या बटव्यात असणाऱ्या अनेकविध नैसर्गिक औषधांची माहिती झाली. माहितीचं आदान-प्रदान झालं. त्यांच्यातीलच एक होऊन राहिल्यामुळं त्यांना वनवासी कल्याण आश्रमाबद्दल आपुलकी वाटू लागली. अनेक उपक्रमांच्या माध्यमातून मालेगाव, ब्राह्मणगाव, सटाणा, कळवण, नाशिक इत्यादी भागातील शहरी लोकांनी केंद्राला भेट दिल्यामुळं त्यांना कामाची व्यासी समजली. साहजिकच त्यामुळं मदतीचा ओघही वाढला.

आपण वनवासी बांधवांसाठी जे करतो त्यामागे सांस्कृतिक आणि वैचारिक देवाणघेवाण होणे आवश्यक आहे. त्यांना राष्ट्रीय प्रवाहात आणण्याचा हा एक प्रयत्न आहे. एक भाऊ आपल्या तुलनेने दुर्बल असलेल्या भावासाठी कर्तव्याच्या भावनेतून प्रेमाने शक्य ती मदत करतो, तीच भावना या वनवासी बांधवांसाठी काम करताना आवश्यक आहे असे मला वाटते.

डॉ. रोहिणी पंचपोर

मुलीची दाद

२३-२४ वर्षांची मुलं आपलं शिक्षण झाल्यानंतर आता करिअर करायचंय या उद्देशानं जॉब करतात किंवा स्वतःचा व्यवसाय करतात किंवा उच्च शिक्षण घेण्यासाठी तयारी करायला लागतात. फार कमी लोक

'आपण समाजाचं देणं लागतो' या भावनेतून active social work करतात. आमची आई या शेवटच्या गटात मोडते.

लहानपणापासून आम्ही ऐकत आलो की आईने इ.-. M.S. केल्यानंतर दीड-पावणेदोन वर्ष वनवासी भागात काम केलंय. 'एक डॉक्टर वनवासी भागात जाऊन तिथल्या लोकांना औषधं देते' एवढीच या कामाची व्यासी असावी असं आम्हांला वाटायचं. आईकडून काही किसे ऐकलेले होते पण तेव्हा फार काही कळलं नव्हतं. नंतर आम्ही जसे मोठे होत गेलो तेव्हा या कामाची व्यासी कळायला लागली. १९८९ साली वनवासी कल्याण आश्रमाचं काम थांबवूनदेखील आजही आईला अनेक पूर्णवेळ कार्यकर्ते ओळखतात. हे कळायला लागलं आणि तिने फारच भारी काम केलंय हे नव्याने समजलं. एकदा त्या भागात जाऊन आल्यानंतर तिथे लोकांनी देव्हाच्यात रोहिणी ताईचा फोटो ठेवलेला देखील बघितला. 'भाबडी माणसं असतात, त्यांना फार कौतुक असतं' असं म्हणून आईने स्वस्तुतीचा मोह टाळला होता बहुतेक तेव्हा..

मागच्या डिसेंबरमध्ये अनेक वर्षांनी मला घरी राहायला मिळालं. तेव्हा आई म्हणाली, 'जुन्या कार्यकर्त्यांनी केलेल्या कामाची नोंद असावी म्हणून वनवासी कल्याण आश्रमाने audio clip मागितली आहे. साधारण ३०-४० मिनिटात अनुभव सांगायचे आहेत. माझं बच्यापैकी होत आलंय. तू जरा ऐकशील का?' मी नाही म्हणायचा प्रश्न नव्हता. तिचे ते अनुभव ऐकताना लक्षात आलं एखादा डॉक्टर वैद्यकीय मदतीशिवाय कितीतरी विविध पद्धतीने समाजसेवा करू शकतो. ती ज्या गावात, गावात काय पाड्यात, काम करायची तिथल्या लोकांना खायची भ्रांत, औषधासाठी पैसे कुटून येणार. मग साहजिकच भगताचा फार मोठा प्रभाव. त्यातूनही बाया-बापड्यांना

विश्वासात घेत तिनं त्यांना अंधश्रद्धेच्या विळख्यातून बाहेर काढायचा प्रयत्न केला. तिच्यावरचा लोकांचा आणि भगताचादेखील विश्वास इतका वाढला की शेवटी भगतच आईला बोलावून उपचार करायला सांगू लागला. लांब लांब असणाऱ्या पाड्यांना भेट द्यायची असेल तर चालण्यात दिवस वाया जाऊन कमी पाड्यांशी संपर्क होईल म्हणून तिने राजदूत घेतली आणि जनसंपर्काचं फार मोठं काम केलं. धर्मातर हा तर मोठा प्रश्न होता. त्यातून लोक जबरदस्तीने धर्मातीरीत होत नाहीत ना याकडे लक्ष दिलं. प्रचंड पावसात उडून गेलेल्या दवाखान्याला चोवीस तासाच्या आत पुन्हा उभारून सेवा सुरू ठेवली. वेळप्रसंगी फक्त एक कप गुळाचा कोरा चहा पिऊन दिवस काढले. पिसवा त्रास देऊ नयेत म्हणून अंगाला रँकेल लावून रात्री काढल्या आणि हे सगळं करताना एकाही नव्या पैशाची अपेक्षा केली नाही.. या सगळ्या कामाचा मोबदला म्हणून तिला काय मिळालं तर त्या साध्या, फाटक्या पण मनाने श्रीमंत माणसांचं निर्व्याज प्रेम! खरंच कधी कधी वाटतं आपण हे असं संपूर्ण निःस्वार्थीपणे जगू शकतो का?

प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या पालकांचं कौतुक असतं. त्यांनी आपल्यासाठी किती कष्ट घेतले, किती खस्ता खाल्या याची जाणीव असते. परंतु, आपण आपल्या पालकांकडे एक व्यक्ती म्हणून त्रयस्थपणे फार कमी वेळा बघतो. असं मोठं कर्तृत्व असणाऱ्या पालकांवर तो एक प्रकारे अन्यायच आहे असं वाटतं कधीकधी. पण ते असो! आईसारखेच अनेक गुणी आणि ध्येयाने प्रेरित झालेले कार्यकर्ते आहेत ज्यांच्या अविरत कामामुळं देशात, जगात चांगले बदल होत आहेत. आपल्याला तसं काम करता येत नसलं तरी आपण कृतज्ञता व्यक्त करूच शकतो!! त्यासाठीच हा पोस्टप्रपंच!!

तन्मया पंचपोरे

२१ जून, डॉ. केशव बळीराम हेडगेवार यांच्या पुण्यतिथी निमित्त अभिवादन.

२४ जून, राणी दुर्गावती बलिदान दिना निमित्त विनम्र अभिवादन.

३० जून सिद्धू- कान्हो बंधू बलिदान दिनानिमीत शतशः नमन

— भावपूर्ण प्रधानं बळी —

नुकतेच महामारीच्या काळात, कोरोनामुळे किंवा इतर कारणांनी आपण आपले बरेच कार्यकर्ते गमावले आहेत. त्या सर्वांना जनजाती कल्याण आश्रमातर्फे भावपूर्ण श्रद्धाजली !!!

- ह.भ.प. मंगलाताई कांबळे यांचे १७ एप्रिल रोजी निधन झाले.
- क्रीडा शिक्षक, नाशिक शिक्षण प्रसारक मंडळाचे प्रशांत भाबड सर यांचे २५ एप्रिल रोजी निधन झाले.
- कासुर्डी येथील २ छोट्या मुलांचे २ मे रोजी अपघाती निधन झाले.
- मनमाड येथील स्वयंसेवक व कल्याण आश्रमाचे उपाध्यक्ष सुनील केळकर यांचे १४ मे रोजी निधन झाले.
- संपूर्ण बांबू केंद्राचे सुनील देशपांडे यांचे २० मे रोजी निधन झाले.
- शिवनेरी जिल्हा अध्यक्ष श्री. शांताराम (आबा) इंदरे यांच्या मातोश्री कै.वेणूबाई लक्ष्मण इंदरे यांचे चांदोली, आंबेगाव येथे १० फेब्रुवारी रोजी निधन झाले.
- गटप्रमुख श्री. पुनाजी सखाराम बुळे यांचे वडील कै. सखाराम बुळे यांचे मांडवे, जुन्नर येथे १२ फेब्रुवारी ला निधन झाले.
- गटप्रमुख विष्णू चौधरी यांचे सर्कलपाडा, सुरगाणा येथे १४ फेब्रुवारीला निधन झाले.
- आरोग्यरक्षक श्री. सोमा चिमा घुटे यांच्या मातोश्री कै. मंजुळा चिमा घुटे यांचे तळेरान, जुन्नर येथे १० एप्रिल रोजी निधन झाले.
- प्रांत आयाम प्रमुख, जनजाती सुरक्षा मंच, श्री. भास्कर काशीनाथ खांडवी यांच्या मातोश्री कै. रत्नाबाई खांडवी यांचे बोरचुंड, सुरगाणा येथे २५ एप्रिल रोजी निधन झाले.
- ज्येष्ठ कार्यकर्ते कै. मंगेश अंबादास कुलकर्णी यांचे नाशिक येथे ३ मे रोजी निधन झाले.
- नाशिक जिल्हा कार्यकारिणी सदस्य श्री. राजेंद्र कुवर, यांच्या पत्नी कै. रोहिणी कुवर यांचे नाशिक येथे ४ मे रोजी निधन झाले.
- नाशिक महानगर सचिव श्री. प्रमोद वाणी यांचे वडील कै. छोटू वाणी यांचे ९ मे रोजी नाशिक येथे निधन झाले.
- नाशिक जिल्हा कार्यकारिणी सदस्य, कै. सीताराम बारकू घारे यांचे दाताणे, निफाड येथे १५ मे रोजी निधन झाले.
- अंशकालीन कार्यकर्ता श्री. शिवाजी मारुती चौरे यांच्या मातोश्री कै. जनाबाई चौरे यांचे १३ मे रोजी शिरगाव, खेड येथे निधन झाले.
- मालेगाव जिल्हा सहसचिव श्री. महेश वानखेडे यांचे वडील कै. देविदास वानखेडे यांचे पठावा, सटाणा येथे १९ मे रोजी निधन झाले.
- आरोग्य रक्षक श्री. पोपट रामभाऊ मोरे यांचे वडील कै. रामभाऊ लहानू मोरे यांचे ममदापूर, येवला येथे २५ एप्रिल रोजी निधन झाले.
- व.क.आ.चे वरिष्ठ पूर्णकालीन कार्यकर्ता प्रणय दत यांचे ३० मे रोजी निधन झाले.
- नगर जिल्ह्यात वनवासी कल्याण आश्रमाची स्थापना करण्यात अत्यंत मोलाची कामगिरी बजावणारे व खूप वर्ष अध्यक्ष असलेले आदरणीय श्री. प्रभाकरपंत सराफ यांचे ९ जून रोजी ९१ व्या वर्षी निधन झाले. नगर जिल्ह्यातील कार्य विस्तार करण्यात त्यांची खूप महत्वाची भूमिका राहिली. नगर जिल्ह्यातील कल्याण आश्रमाच्या कामाला स्थापनेपासून, गती देवून वसतिगृहातील मुलांना चांगल्या सुविधा उपलब्ध झाल्या पाहिजे याकडे त्यांचे बारीक लक्ष असायचे. आदरणीय कै. प्रभाकरपंत सराफ यांना कल्याण आश्रमाच्या सर्व कार्यकर्ते यांच्या कडून भावपूर्ण श्रद्धांजली ईश्वर सर्वांना सद्गती देवो हीच प्रार्थना !!!!

श्रद्धांजली

संपूर्ण बांबू केंद्राचे वेणूपुत्र सुनीलजी

खरं म्हणजे का कुणास ठाऊक त्या दिवशी मन खूप अस्वस्थ होतं, रात्री बराच वेळ झोप लागली नाही व झोप लागल्यावर सकाळी ३ वाजता परत जाग आली, सहज मोबाईल उघडला, निरुपमाचाच संदेश होता, रात्री २ वाजताच तिने संदेश पाठवला होता, संपूर्ण बांबू केंद्राचे प्रमुख सुनीलजी देशपांडे गेलेत... १९ मे ला रात्रीच ते गेले होते....

विश्वासच बसत नव्हता, काय लिहू तिला, मी निःशब्द झाले होते, ८ दिवसांपासून ते नागपूरच्या खाजगी रुणालयात करोनामुळे भरती होते....त्या दरम्यानही मी व निरुपमा संदेशद्वारे बोलत होतो..

ती २० मे ची सकाळ मला जरा दुष्टच वाटली, सगळा त्यांचा जीवनपट एखाद्या चित्रपटासारखा डोळ्यासमोर भराभर येत होता, त्यांचा हसरा, बोलका चेहरा वारंवार नजरेसमोर येत होता....

धेयसमर्पित, तत्त्वनिष्ठ, कर्तृत्ववान पण साधे जीवन काय असते याचं उत्तम व आदर्श उदाहरण म्हणजे सुनीलजी! एक सच्चा, हसतमुख, निर्गर्वी, दुसऱ्यांसाठी सतत झटणारा निर्मळ मनाचा प्रवासी कार्यकर्ता, अधिकारी म्हणजे सुनीलजी! हजारो वनवासी तरुणांना रोजगार उपलब्ध करून देऊन त्यांना आपल्या पायावर उभे करणारे उद्योगशील व्यक्तिमत्त्व म्हणजे सुनीलजी! मेळघाटातील एका लवाद्या सारख्या छोट्याशा गावाला, तेथील कोरकू समाजाला बांबूच्या वस्तूच्या रूपाने अखिल भारतीय स्तरावर नेणारा तळमळीचा कार्यकर्ता म्हणजे सुनीलजी!

सामर्थ्य आहे चलवळीचे जो जे करील तथाचे। परंतु तेथे भगवंताचे अधिष्ठान पाहिजे॥

याचे मूर्तिमंत उदाहरण म्हणजे सुनीलजी!!

सर्व प्रकाराचे कर्म करणाऱ्यांचा देव म्हणजे विश्वकर्मा!! या विश्वकर्मा जयंतीचा मोठा उत्सव त्यांनी लवाद्याला सुरु केला, तिथे ती मूर्ती स्थापन केली व त्या निमित्ताने हजारो वनवासी तेथे येतात, वनवासी कारागिरांमध्ये खन्या अर्थाने त्यांनी देव पाहिला होता, विश्वकर्मा पाहिला होता! यानिमित्ताने वनवासी समाजातील उत्सवप्रियता जागवून त्यांच्यातील हुनर त्यांनी जागविला होता, त्यांच्या कलाकार हाताला योग्य बळण दिले होते!!

एक विद्यार्थी परिषदेचा सक्रिय कार्यकर्ता MSW झाल्यावर विवाह करून मेळघाटात येऊन तिथेच कोरकू लोकांसोबत राहून, त्यांच्या जीवनाशी समरस होतो, आपल्या कल्पकतेने बांबूच्या विविध वस्तू बनवितो, MSW व डॉक्टरेट झालेली निरुपमा ही सुद्धा अखंडपणे त्याची साथ देते, त्या छोट्याशा गावातील साधेपणा स्वीकारते, आणि हे दोघेही त्या वनवासी समाजाचेच होऊन जातात!!! जवळजवळ ३०/३५ वर्षे अखंडपणे त्या गावात राहणं, तेथील खन्या अर्थाने रुढी परंपरा जमजून घेणं, भाषा शिकणं आणि त्यांचंच होऊन जाणं ही त्यांना साधी वाटेल पण खूप मोठी गोष्ट आहे!

विविध प्रकारच्या बांबूची लागवड करण्यापासून ते घर आणि घरातील प्रत्येक वस्तू ही बांबूची असावी हा सुनीलजींचा कटाक्ष असतो. चहाचा आकर्षक कप, ट्रे, बासरी, राखी, नाईट लॅम्प, हेअर क्लिप, बांगड्या, विविध भांडी, घरातील विविध फर्निचर .....असंख्य वस्तू.. त्याची गणतीच नाही...

मेळघाटात असंख्य वनवासी तरुण प्रशिक्षण घेऊन विविध मोठ्या शहरात या वस्तूचा स्टॉल लावतात आणि हळूहळू या वस्तू भारतभर पोहोचतात, सुनीलजी अखिल भारतीय कारागीर पंचायतीचे अध्यक्ष होतात, भारतभर त्यांचा प्रवास सुरु होतो, कुठे भूकंप झाल्यावर बांबूची घरे बांधायची असतात तर, कुठे ही घरे बांधण्याचा खर्च

कमी असतो म्हणून अनेक ठिकाणची घरं बांधण्यासाठीची आमंत्रणे त्यांना येतात आणि हा माणूस भारतभर एका अन्यंत साधेपणाने फिरत असतो, या माणसाचे साधेपणही किती आणि कसे असावे तर त्यांना बाईकही चालविता येत नवहती पण त्याचे कमीपण त्यांना नव्हते उलट प्रत्येक वेळेस जिल्हाधिकारी किंवा अन्य कोणताही अधिकारी यांचेकडे जाणे असो प्रत्येक वेळेस वनवासी तरुण सुनीलजींसोबत असायचा. त्यामागे उद्देश हा की त्या वनवासी तरुणाची भीड चेपली पाहिजे, त्याला मोठं केलं पाहिजे, त्याला गाडी आली पाहिजे, त्याची ओळख सर्व ठिकाणी झाली पाहिजे...गाडी न येण्यामुळे त्यांचे कधी अडले नाही पण वनवासी तरुणांचेही कधी अदू नये म्हणून त्यांना मोठे करण्यासाठी त्यांना प्रत्येक वेळेस सोबत घेऊन जाणे..किती हा मनाचा मोठेपणा!!

गोंडवाना विद्यापीठाने त्यांना मानद डॉक्टरेट देऊ केली, अनेक संस्थांचे त्यांना पुरस्कार मिळाले पण कुठलाही अहंकार, बडेजाव त्यांच्या चेहन्यावर कधी दिसला नाही.. लवादा, कोठा येथे त्यांनी ग्रामविद्यापीठ स्थापन केले आहे.

मागील वर्षीच लवाद्याला कोरकू समाजाने तयार केलेल्या राख्या आपले आदरणीय प्रधानमंत्री श्री नरेंद्रजी मोदी यांच्या मनगटावर बांधल्या गेल्या होत्या, काही कोरकू तरुण व तरुणी मुद्दाम राखी पौर्णिमेला दिल्हीत पोहोचले होते!

मुलगी मुग्धा निगडीतील गुरुकुल ज्ञानप्रबोधिनीच्या शाळेत शिकायला असल्याने मागच्यावर्षीच ते तिघेही घरी येऊन गेलेत, तसा आमचा व त्यांचा परिचय आम्ही मेळघाटात असल्यापासूनचाच. परतवाडा मेळघाटचे प्रवेशद्वार असल्याने जाता येताना त्यांचा आमच्याकडे निवास असायचा आणि आमचेही त्यांचेकडे अधून मधून जाणे असायचे, आमचे ते एक हक्काचे घर होते, भरपूर गण्य व्हायच्या.. त्या दोघांशी, त्यांच्या आई-वडिलांशी... आणि पर्वा त्यांच्या अशा अचानक जाण्याने मेळघाट व वनवासी समाज पोरका झाला असे म्हंटले तर अतिशयोक्ती ठरू नये..

त्यांचे संपूर्ण जगणे हे वनवासी समाजासाठीच, कारागिरांसाठी होते!!

अशा या महान कर्मयोग्यास जनजाती कल्याण आश्रमाकडून अश्रूपूर्ण श्रद्धांजली!

नैनं छिनदंती शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः॥

वैशालीदेशपाण्डे (८२७५४७२०८९)

प्रांत महिलाकार्य सहप्रमुख, प. महाराष्ट्र

०२-०५-२०२१ रोजी नसरापूर जवळ चेलाडी या कातकरी वसाहतीत एक दुर्घटना घडली होती. चेलाडी फाट्यावर डोंगर भागात खेळत असताना वीज कोसळून सीमा अरुण हिलम (वय ११) आणि अनिता सिंकंदर मोरे (वय ९) यांचा जागीच मृत्यू झाला होता. या पाश्चभूमीवर त्यांच्या मदतीचा प्रस्ताव प्रशासनाला पाठविण्यात आला होता. या दोन्ही कातकरी कुटुंबांना प्रत्येकी चार लाख रुपयांच्या मदतीचे धनादेश आमदार संग्राम धोपटे यांच्या हस्ते देण्यात आले यावेळी प्रांताधिकारी राजेंद्र जाधव तहसीलदार अजित पाटील जिल्हा परिषद सदस्य विठ्ठल आवाळे आदी उपस्थित होते.

श्रद्धांजली

रामदासजी... समाजाला तुमची आत्ता खरी गरज होती!

नाशिक जिल्ह्याच्या कळवण तालुक्यात असलेल्या देवळी कराड या अगदी छोट्याशा गावातून सुरु झालेला रामदासजी गावित यांचा प्रवास काल अचानक थांबला...अगदी अनपेक्षितपणे आणि कुणाच्या ध्यानीमनी नसताना!

अवघ्या ५५ व्या वर्षी कोरोनारुपी राक्षसाने रामदास गावित यांच्यासारख्या आणखी एका सामाजिक कार्यकर्त्याला आपल्यातून अक्षरशः ओढून नेले.

तब्बल ३६ वर्षे आपल्या आयुष्याचा प्रत्येक क्षण न क्षण ज्यांनी कल्याण आश्रमासाठी व्यतीत केला, त्या रामदासजींचे असे अचानक जाणे सर्वच कार्यकर्त्यांना खूपच चटका लावून गेले.

अवघ्या एकोणिसाब्या वर्षी समाजासाठी काम करण्यास सुरुवात केलेल्या रामदासजींनी आपल्या ३६ वर्षांच्या सामाजिक जीवनात जनजाती समाजाला संघटित करण्यासाठी, त्यांना विकासाच्या वाटेवर नेण्यासाठी जे अतोनात कष्ट घेतले त्याची मोजदाद करणे खरोखरच अत्यंत अवघड काम आहे.

आज सकाळीच ही घटना सांगण्यासाठी बस्तरला डॉ. राम गोडबोले यांना फोन केला होता. खरेतर त्यांना ही दुर्देवी घटना कळाली असेल अशी अपेक्षा होती, पण अचानक रामदासजीच्या निधनाची बातमी ऐकताच झालेल्या डॉ. राम यांच्या मनाच्या अवस्थेचे वर्णन करणे कठीण आहे. या धूक्यातून सावरल्यानंतर अगदी प्ररांभीच्या काळात रामदाजीसोबत केलेल्या कामाचा, पंधरा – वीस किलोमीटर पायी चालत केलेल्या प्रवासाच्या अनेक आठवर्णीना त्यांनी उजाळा दिला.

खरेतर रामदास गावित नावाचे हे रत्न प्रथम सापडले ते डॉक्टर गोडबोले यांना! बोलताना त्यांनी या अवघ्या १८-१९ वयाच्या या युवकाची कल्याण आश्रमातील प्रवेशाची गोष्ट सांगितली. कार्यकर्ता कसा सापडतो, कामाची प्रेरणा त्यांच्यात कशी निर्माण होते, कार्यकर्ता म्हणून तो कसा घडतो आणि पाहता पाहता समाजाचा, संघटनेचा तो कसा आधार बनतो याचे रामदास गावित हे आदर्श उदाहरण म्हणावे लागेल.

१९८३ ते ८८ या काळात डॉ. राम गोडबोले नाशिक जिल्ह्यातील कनाशी केंद्रावर पूर्णवेळ कार्यकर्ता म्हणून कार्यरत होते. या ठिकाणी डॉ. मधुकर आचार्य यांनी वैद्यकीय सेवेच्या माध्यमातून कल्याण आश्रमाची मुहूर्तमेढ रोवली होती. या कार्याचा अधिक विस्तार करण्यासाठी नंतर डॉक्टर गुही येथे गेले. सातारा येथीलच डॉ. रामचंद्र गोडबोले हे कनाशी केंद्रावर दाखल झाले. डॉक्टर असल्याने स्वाभाविकपणे कनाशीचे वैद्यकीय केंद्र आणि काठरा येथील उपकेंद्र चालविण्याची त्यांच्याकडे जबाबदारी होती. एके दिवशी अठारा-एकोणीस वर्षांचा एक युवक रुण या नात्याने कनाशीच्या दवाखान्यात आला होता. कार्यकर्ता येणाऱ्या-जाणाऱ्या पेशांशी ज्या सहजतेने बोलतो तसेच डॉक्टर या युवकाशी बोलले. 'तुझ्यासारख्या युवकांनी आपल्या समाजासाठी काम केले पाहिजे. बघ इथे काम करायला येतोस का?' असे सहज डॉक्टर गोडबोले त्या युवकाला बोलून गेले. सामाजिक काम म्हणजे काय, इथे काय काम करावे लागते, आर्थिक व्यवस्था काय आहे असे सहज स्वाभाविक प्रश्न या युवकाला पडले. त्याचे थोडक्यात उत्तर डॉक्टरांनी दिले आणि आश्र्य म्हणजे दुसऱ्या दिवशी हा युवक कनाशी केंद्रावर कार्यकर्ता म्हणून दाखल देखील झाला.

अशा रीतीने डॉक्टरांना एक सहाय्यक या नात्याने रामदास पुंजाराम गावित या युवकाने आपल्या कल्याण आश्रमाच्या कामाचा श्रीगणेशा केला. केस पेपर काढणे, रुणांना औषधे देणे, औषधाचे सॉर्टिंग करणे, सगळ्या रुणांची नोंद नीट ठेवणे अशी अनेक कामे उत्साहाने हा युवक करू लागला. कनाशीची ओपीडी तर त्या काळात अक्षरशः भरून व्हायची. कळवण तालुक्यातील दूरदूरच्या पाडऱ्यावरून १५-२० किलोमीटर पायी चालत रुण केवळ विश्वासापोटी कनाशीच्या केंद्रावर येत असत. त्यातच रामदासजींसारखा त्याच परिसरातील युवक या ठिकाणी काम करत असल्याने लोकांचा विश्वास अधिकच वाढला.

डॉ. गोडबोले यांच्यासोबत चार वर्षे रामदासजीनी प्रचंड अनुभव संपादन केला. या सर्व काळात त्यांची कामावरील निष्ठा, प्रामाणिकपणा, समाजाच्या प्रगतीविषयीची तळमळ, लोकांशी सहज संवाद -संपर्क अशा अनेक गुणांचे दर्शन झाले. डॉ. गोडबोले यांच्यासोबत चार वर्षे काम केल्यानंतर काही काळासाठी रामदासजी घरी गेले होते. मात्र डॉ. आचार्यांनी त्यांना पुन्हा

कामात आणले. कनाशीच्या केंद्रावर वैद्यकीय सहाय्यक म्हणून त्यांनी केलेल्या अनुभवाला कुठल्यातरी अभ्यासक्रमाची जोड दिली पाहिजे असे लक्षात आल्याने श्री. बाळासाहेब दीक्षित यांच्या सांगण्यावरून त्यांना नसिंग या विषयातील पुढील शिक्षण देण्याचा निर्णय करण्यात आला. त्यासाठी त्यांना लातूर येथील विवेकानंद रुणालयात मेल नसिंग कोस साठी पाठविण्यात आले. याठिकाणी दोन वर्षांचा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर पुन्हा ते जेव्हा आपल्या घरी आले, तेव्हा खरे तर नोकरी सहजपणे उपलब्ध होईल असा तो काळ होता. मात्र त्या काळात पुन्हा कल्याण आश्रमाचे पूर्ववेळ म्हणून काम करायचे असा त्यांनी निर्णय केला आणि आयुष्याच्या अखेरपर्यंत ते याच कामात तनमनाने कार्यरत राहिले.

कनाशी नंतर सुरगणा येथे कल्याण आश्रमाच्या फिरत्या दवाखान्यावर त्यांनी अनेक वर्ष वैद्यकीय सेवेचे काम केले. अनेक डॉक्टर सहकारी या काळात येऊन गेले. पण रामदासजी मात्र स्थिरपणे, त्याच निष्ठेने, त्याच प्रामाणिकपणे हे काम करत राहिले. या दवाखान्याच्या निमित्ताने सुरगणा व कळवण तालुक्यातील हजारो वनवासी बांधवांचे ते 'रामदासभाऊ' बनले. प्रत्यक्ष कुठलीही वैद्यकीय पदवी नसताना देखील वैद्यकीय क्षेत्राचे त्यांचे ज्ञान आश्वर्य करावे असे होते. हे ज्ञान त्यांनी केवळ अनुभवाच्या आधारावर प्राप्त केले होते. मात्र हे करत असताना केवळ वैद्यकीय सेवा देण्यापेक्षाही आपल्या जनजाती समाजाचा विकास हे त्यांचे प्रमुख लक्ष्य होते. त्यातूनच गावागावांमध्ये आरोग्यरक्षक व्यवस्था उभी करणे, त्यांना प्रशिक्षित करणे आणि त्यांच्या माध्यमातून ग्रामविकासाचा सारख्या कल्पना प्रत्यक्षात राबवणे यासाठी ते अधिक वेळ देऊ लागले. वैद्यकीय सेवेच्या निमित्ताने आलेल्या संपर्काचा त्यांनी समाजाच्या प्रगतीसाठी खूप सुंदरपणे उपयोग केला. त्यातूनच महाराष्ट्रात आरोग्यरक्षक योजनेचे एक खूप मोठे जाळे निर्माण करण्यामार्या त्यांचे अथक प्रयत्नच कारणीभूत होते. या योजनेच्या माध्यमातून समाजासाठी तळमळीने कार्य करणारे अनेक कार्यकर्ते नंतरच्या काळात कल्याण आश्रमाला प्राप्त झाले.

मात्र एवढ्या दीर्घ अनुभवी व समाजमनाची नस नी नस ठाऊक असलेल्या त्यांच्यासारख्या कार्यकर्त्याला केवळ वैद्यकीय सेवेत अडकवणे संघटनेला प्रशस्त वाटले नाही. संघटनात्मक कामासाठी त्यांच्या संपर्काचा व कर्तृत्वाचा उपयोग करण्याच्या उद्देशाने त्यांच्याकडे महाराष्ट्र प्रांताचे सहसंघटन मंत्री म्हणून जबाबदारी देण्यात आली. त्यामुळे संपूर्ण महाराष्ट्र हे त्यांचे कार्यक्षेत्र बनले. पाडऱ्याडऱ्यावर त्यांनी प्रवास करून तरुणांना जोडणे, आपल्या जनजाती समाजासाठी काम करण्याची त्यांच्यामध्ये प्रेरणा जागृत करणे, समाजासाठी काहीतरी करू इच्छिण्याचा कार्यकर्त्याचा शोध घेणे अशी अनेक कामे त्यांनी मोठ्या कौशल्याने केली. नंतरच्या काळात एक व्यवस्था म्हणून कोकण प्रांताची स्वतंत्र रचना झाली. त्या प्रांताचे पहिले प्रांत संघटन मंत्री म्हणून रामदास गावित यांच्याकडे जबाबदारी देण्यात आली. कोकण हा तसा वनवासी-शहरवासी असा मिश्र स्वरूपाचा प्रांत आहे. त्यामुळे अनेक वर्षांपासून मुंबई, ठाणे, कल्याण अशा मोठ्या महानगरांमध्ये कार्यरत असलेल्या अनुभवी कार्यकर्त्यांसोबतच ग्रामीण भागामध्ये निष्ठेने कार्यरत असलेल्या कार्यकर्त्यांची एक सर्वसमावेशक टीम बनविण्याचे श्रेय निश्चितपणे रामदासर्जीना जाते.

शांतपणे कुठलाही गाजावाजा न करता आपल्या ध्येयावर पूर्णपणे लक्ष ठेवत वाटचाल करणारे कार्यकर्ते हेच संघटनेचे प्रमुख आधार असतात. रामदास गावित अशा कार्यकर्त्याचे मूर्तिमंत उदाहरण होते. प्रत्यक्ष जमिनीवर राहून काम करण्याचा रामदासर्जीचा जेवढा अनुभव होता तेवढा अनुभव कदाचितच अन्य कुठल्याही कार्यकर्त्याचा असावा. कल्याण आश्रमाचे महाराष्ट्रात काम सुरु होऊन साधारण ४२ वर्ष झाली आहेत. त्यातले ३६ वर्षे तर रामदासजी या सगळ्या कामात केवळ सहभागीच झाले नाही, तर या कामाचा महाराष्ट्रात विस्तार करण्यात त्यांनी महत्वपूर्ण भूमिका बजावली. एक प्रदीर्घ कालावधी वनवासी क्षेत्रात व्यतीत करत असतानाच एका अर्थाने महाराष्ट्रातील कल्याण आश्रमाच्याच नव्हे तर जनजाती समाजाच्या प्रगतीचे देखील रामदासजी एक साक्षीदार राहिले आहेत.

समजून-उमजून काम करणे हा त्यांच्या स्वभावाचा एक विशेष पैलू होता. शांतपणे कार्यकर्त्यांचे मत ऐकून त्यावर कुठली आक्रस्ताळी प्रतिक्रिया न देता सकारात्मक मत व्यक्त करणे ही त्यांची विशेषता होती. एवढी प्रदीर्घ वर्षे कामात असून देखील आपल्या कामाचा, अनुभवाचा मोठेपणा त्यांनी आपल्या बोलण्या – वागण्यातून कधीही दिसू दिला नाही. जुन्या-जाणत्या कार्यकर्त्यांसोबत ते ज्या नम्रतेने व सहजपणे वागत – बोलत तेवढ्याच नम्रपणे नवीन आलेल्या कार्यकर्त्यांशी देखील त्यांचा व्यवहार असे. शांतपणे कुणालाही न दुखवता आपले मत मांडण्याची त्यांची विशिष्ट हातोटी होती. शहरातील असो की प्रत्यक्ष ग्रामीण भागातील, सर्व कार्यकर्त्यांशी त्यांचा खूपच चांगला संपर्क होता. कुणालाही न दुखवता, वाद न घालता वैचारिक

विरोधकांना देखील आपल्या विचाराने जिंकण्याचा त्यांचा स्वभाव होता. त्यामुळे रामदासजी म्हणजे एका अर्थाने अजातशत्रू होते.

खेरेतर गेल्या १८ दिवसांपासून कोरोनासोबत त्यांची झुंज चालू होती. आपल्यातील सकारात्मतेच्या बळावर त्यांची ही झुंज यशस्वी होईल असे वाटले होते. कार्यकर्ता या नात्याने ३६ वर्षे त्यांनी जोडलेली हजारो कुटुंबे, रामदासभाऊ या नात्याने त्यांच्यात निर्माण केलेले अतूट असे नाते, जनजाती समाजातील शेकडो तरुणांना आपल्या पायावर उभे राहण्यासाठी त्यांनी केलेली निरपेक्ष मदत व मार्गदर्शन या सर्व पुण्याईच्या बळावर कोरोना सारख्या रोगाला ते सहज हरवतील अशी अपेक्षा होती.

पण दुर्दैवाने हे व्हायचे नव्हते. रामदासजींच्या रूपाने एक स्थिर व निर्मळ मनाचा, विचारावर ठाम निष्ठा असलेला एक समंजस, शांत, निर्गर्वी असा कार्यकर्ता आपल्यातून निघून गेला आहे.

गेल्या काही वर्षांपासून जनजाती समाजात जे संभ्रमाचे व विद्वेषाचे वातावरण निर्माण केले जात आहे, त्या सगळ्या वातावरणाला शांतपणे सामोरे जात, समाजात कुठलीही कटुता निर्माण होऊ न देता हे वातावरण निवळण्यासाठी प्रयत्न करणाऱ्या विचारी व समंजस नेतृत्वाची सध्या आवश्यकता होती.

रामदासजी.... ही जबाबदारी तुम्हाला सांभाळायची होती. कारण...आता समाजाला तुमची खरी गरज होती!!

महेश काळे (१८२२११४७५३)

सुप्रसिद्ध कबड्डी पटू तसेच नाशिकच्या क्रीडा क्षेत्रात महत्वपूर्ण योगदान देणारे सुप्रसिद्ध क्रीडा शिक्षक प्रशांत भाबड यांचे २५ एप्रिल रोजी निधन झाले.

नाशिकचे प्रशांत भाबड सर गेले. खूप दुःखद घटना. कोरोनाशी झुंज देताना ह्या महामारीचे ते अजून एक शिकार ठरल्याची बातमी आज नाशिकचे मा. श्री. संजय पाटील ह्यांच्याकडून कळली. फार वाईट वाटले. क्रीडा क्षेत्रातला एक निःस्वार्थी खेळाडू, हँडबॉलचे उत्कृष्ट गोलकीपर, प्रशिक्षक, शिक्षक, संघटक, क्रीडा स्पर्धाचे उत्कृष्ट संयोजक, विविध संघटनांवर मनापासून कार्य केलेले, सर्वांना हक्काने रागवणारे, जिवाला जीव देणारे, संकटात धावून येणारे असे बहुगुणी व्यक्तिमत्त्व. नाशिक शिक्षण प्रसारक मंडळचे रुंगाठा हायस्कूलचे क्रीडा शिक्षक.

प. महा. वनवासी कल्याण आश्रमाच्या खेलकूद आयामाचे मार्गदर्शक भाबड सर. आम्ही नाशिकला प्रथम खेलकूदसाठी जेव्हा काम करायचे ठरवले तेंव्हा भाबड सरांनी आम्हाला बहुमोल मदत केली व अनेक गोष्टी शिकवल्या. कबड्डी, धनुर्विद्या हे क्रीडा प्रकार असोत अथवा त्याबरोबर अन्य कोणतेही क्रीडा प्रकार असोत, प्रशांत भाबड सर आमचे हात नेहमी धरून आम्हाला पुढे चालवत नेत. काम कोणतेही असो, स्पर्धा असोत किंवा खेळांचे प्रशिक्षण असो, मुलामुलींची निवास व्यवस्था असो अथवा मैदानांची आखणी असो, मैदाने उपलब्ध करून देणे असोत; भाबड सर हे सारे मनापासून व आम्ही न सांगता आपणहून करत असत.

हे वर सांगितलेले म्हणजे झालक आहे. असे आम्हाला अनेक कार्यात आपलेच असल्यासारखे कार्य करणारे म्हणजे भाबड सर. ह्या कोरोना महामारीचा क्रीडा क्षेत्राला बसलेला अजून एक फटका. आपल्या खेलकूदला प्रत्यक्षात बसलेला फटका.

२०२०-२०२१ मध्ये खेलकूद कोरोनामुळे होऊ शकले नाही. मग नंतर परत खेलकूद पुन्हा चालू होईल असे ठरवले होते तेंव्हा भाबड सरांच्या मार्गदर्शनात काय काय करायचे हे आम्ही ठरवत होतोच. हे कोरोना आपल्यातून जाईल पण त्याच्या आधीच करोनाने भाबड सरांनाच आपल्यातून नेले. खेलकूदचे आगामी दिवस त्यांच्या व्यतिरिक्त कसे व्यतीत करावयाचे हा प्रश्न आम्ही कसा सोडवणार आहोत? त्यांनी आमच्या समोर शिकवण ठेवलेली आहेच, आम्ही आता त्याची आठवण ठेवायची फक्त. वनवासी कल्याण आश्रम खेलकूद आयाम, प्रशांत भाबड ह्यांना कधीही विसरणार नाही. आम्ही त्यांना भावपूर्ण श्रद्धांजली वाहतो. देव त्यांच्या मृतात्म्यास सद्गती देवो.

श्रीपाद पेंडसे (१४२२०३१७०४), प्रांत खेलकूद प्रमुख

आरोग्य रक्षक कोविड योजना

पुणे महानगर, पिंपरी चिंचवड, पुणे जिल्हा

जनजाती कल्याणाश्रम, पश्चिम महाराष्ट्राची शुक्रवार दि. १४ मे २०२१ रोजी श्री. धनंजयराव काळे (राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ, पुणे महानगर कार्यकारिणी सदस्य, प्रमुख-शिक्षण आणि समुह) यांच्या मार्गदर्शनाखाली बैठक झाली. या बैठकीत श्री. बाळासाहेब लोहोकरे (सह-प्रचार प्रमुख, पुणे जिल्हा) ह्यांनी आपले विचार मांडले. ह्या बैठकीला पश्चिम महाराष्ट्र प्रांत पदाधिकारी, पुणे महानगर, पिंपरी-चिंचवड आणि पुणे ग्रामीण प्रांत पदाधिकारी व कार्यकर्ते उपस्थित होते. सध्याची कोविड संसर्गाची परिस्थिती लक्षात घेता' आरोग्य रक्षक कोविड योजना' कार्यक्रम हाती घेण्यात ठरले.

कोविड १९ ची ही दुसरी लाट, अधिक गंभीर आहे. अचानक रुग्णांच्या वाढीमुळे, वैद्यकीय पथक प्रचंड दबावाखाली आहे. त्यामुळे आदिवासी क्षेत्रात सध्याच्या पायाभूत सुविधांविरुद्ध, आदिवासींची काळजी घेऊन त्यांची परिस्थिती सुधारण्यात सहभाग घेण्यासाठी खालील मुद्यांवर भर देण्याचे ठरले.

१. गरजू कुटुंबांना रेशन देणे (प्रामुख्याने कातकरी जनजाती, ज्यांना सर्वसाधारणपणे रेशनकार्ड, आधारकार्ड अशी मूलभूत ओळखपत्रे उपलब्ध नसल्यामुळे शासकीय मदत मिळत नाही, जमीन नसल्यामुळे किंवा कुटुंबात कमावता सदस्य नसल्यामुळे वरैरे)

२. आमच्या आरोग्यरक्षकांवरे आदिवासी गावांत थर्मल स्कॅनर आणि ऑक्सिगेनिटरने चाचणी करणे आणि डिंक+व्हिटमिन सी सारख्या आरोग्यरक्षक औषधांचे वाटप करणे

३. आदिवासींना पत्रकांद्वारे व समुपदेशन करून लस घेण्यासाठी प्रोत्साहित करणे, जे सध्या अत्यंत आवश्यक आहे.

हा कार्यक्रम 'fast track' स्वरूपात करणे आवश्यक होते जेणेकरून पावसाळा सुरु होण्यापूर्वी सर्व वस्त्यांवर सामान पोहोचवले जाईल.

कल्याणाश्रमाच्या पूर्ण-वेळ कार्यकर्त्यांच्या सर्वेक्षणानुसार असे समजले की जुन्नर, आंबेगाव व खेड तालुक्यात करोनाचा प्रादुर्भाव जास्त प्रमाणात आहे, त्यामानाने मुळशी, मावळ, वेल्हे व भोर ह्या तालुक्यात करोनाचा प्रादुर्भाव अत्यल्प आहे.

संपूर्ण कामासाठी पुणे महानगर पदाधिका-यांच्या मार्गदर्शनाखाली पाच सदस्य टिम ठरविली गेली. त्यानुसार खालील माहिती कॉम्प्युटरवर संकलित केली गेली व केंद्राकडे प्रपोजल पाठवले गेले. त्यास लगेच मान्यता मिळाली.

तालुका	एकूण लोकसंख्या	गावाची लोकसंख्या	कातकरी लोकसंख्या	गटप्रमुख	आरोग्यरक्षक	संपर्कात असलेली कुटुंब	कातकरी कुटुंब	अन्य कुटुंबे
जुन्नर	२७१३८	२६२००	९३८	१४	१३१	५५२५	२८५	५२४०
आंबेगाव	१८३७३	१७४००	९७३	८	८७	३८३२	३५२	३४८०
खेड	१४८८८	१२८००	२०८८	७	६४	३१९६	६७६	२५२०
मावळ	७०४६	२६००	४४४६	४	०	१८५१	१३३१	५२०
वेल्हे	१६२०	०	१६२०	३	०	४०५	४०५	०
भोर	१५००	०	१५००	१	०	३००	३००	०
मुळशी	८४९९	२२००	६२१९	१	०	२१७३	१३७३	८००
Total	७८९८४	६१२००	१७७८४	३८	२८२	१७२८२	४७२२	१२५६०

२८२ पैकी ७० आरोग्यरक्षक पूर्व-प्रशिक्षित आहेत

वरील तयार झालेल्या डेटाच्या आधारे खालील आवश्यक गरजा पुरे करणे आवश्यक आहे हे ठरले.

क्र	तपशील	संख्या	अंदाजे रक्कम रु.	एकूण खर्च	अधिक माहिती
१	निवड केलेले तालुके	७	-	-	जुन्नर, आंबेगाव, खेड, मुळशी, मावळ, वेल्हे, भोर
२	आरोग्यरक्षकांसाठी चाचणी उपकरणाची तरतूद*	२८२	८५००/-	४,३५,०००	थर्मल स्कॅनर, ऑक्सिमीटर, हातमोजे, फेस शिल्ड, फॉनिटायझर्स इ.
३	आरोग्यरक्षक औषधे **	८५,०००	३०/- (प्रत्येकी १० गोळ्या)	२५,५०,०००	झिंक, व्हिटॅमिन C च्या गोळ्या
४	गरजू कुटुंबांसाठी रेशन किट्स***	७,०००	१,०००/-	७०,००,०००	गहू, तांदूळ, डाळी, तेल, मीठ, हळद, मिरची/मसाला, चहा, गुळ, साबण इ.

* चाचणी उपकरणे वाटप - थर्मल स्कॅनर, ऑक्सिमीटर फक्त ७० प्रशिक्षित आरोग्यरक्षकांसाठी

** आरोग्यरक्षक औषधे वाटप-फक्त करोनाचा प्रादुर्भाव जास्त असलेल्या तालुक्यांतील सर्व व्यक्तिंसाठी

*** रेशन किट वाटप - सर्व तालुक्यांतील कातकरी कुटुंबाना व करोनाचा प्रादुर्भाव जास्त असलेल्या तालुक्यांतील निराधार व गरजू कुटुंबाना हे सर्व साहित्य २ ट्रप्यांत देण्याचे ठरले.

पहिला टप्पा - आरोग्यरक्षक व गटप्रमुखांसाठी चाचणी उपकरणे, रेशन किट्स व आरोग्यरक्षक औषधे

यासाठी लागणारे ७० थर्मल स्कॅनर व ऑक्सिमीटर, ३२० आरोग्यरक्षक किट्स (हातमोजे, फेस शिल्ड, फॉनिटायझर्स, आरोग्यरक्षक औषधे इ) व ३२० रेशन किट्स ची व्यवस्था दि. २४ व २५ मे २०२१ ह्या दोन दिवसात पुणे महानगरचे पदाधिकारी व आपल्या केंद्राच्या कार्यकत्यांच्या सहाय्याने केली गेली. ह्याच बरोबर आदिवासींना लस घेण्यासाठी प्रोत्साहित फेक्सचे पोस्टर्स, पत्रके तयार करून पाठवले.

ह्या साहित्यापैकी ३०० सॅनिटायझर्स, २५ थर्मल स्कॅनर, ६५ ऑक्सीमीटर, ६०० मास्क देणगीदारांकडून मिळालेले होते. त्याचा वापर झाला. आपले पुणे ग्रामीणचे पदाधिकारी, पिंपरी-चिंचवडचे पदाधिकारी यांच्या मदतीने दि. बुधवार, २७ मे, २०२१ रोजी वाटपास सुरुवात झाली. गुरुवार २८ मे रोजी आपले कार्यकर्ते सुनिलजी भोसले व वैभवजी खटावकर यांनी जुन्नर येथे वेगवेगळ्या वस्त्यांवर जाऊन वाटप केले. सर्व वाटप सोमवार ३१ मे २०२१ पर्यंत पूर्ण झाले.

दुसरा टप्पा – ७ तालुक्यातील सर्व कातकरी कुटुंबे व गरजू कुटुंबांसाठी रेशन किट्स, ३ करोना प्रभावित तालुक्यातील सर्व व्यक्तिसाठी आरोग्यरक्षक औषधे वाटप

ह्या टप्प्यात सातही तालुक्यातील ४७०० कातकरी कुटुंबे व ३ करोना प्रभावित तालुक्यातील इतर १९०० निराधार कुटुंबाना (बिंगर कातकरी) रेशन किट्स, ३ करोना प्रभावित तालुक्यातील ११५०० कुटुंबातील सर्व व्यक्तिसाठी प्रत्येकी १५ गोळ्या ह्याप्रमाणे ८५००० पट्टन्या (१० गोळ्यांची एक पट्टी) असे औषधांचे वाटप करायचे आहे.

ह्यासाठी चंद्रकांतदादा पाटील (अध्यक्ष भारतीय जनता पार्टी, महाराष्ट्र राज्य आणि माजी कॅबिनेट मंत्री, महाराष्ट्र राज्य) यांचे कडून २५००० आरोग्यरक्षक औषधे, ५०० रेशन किट्सचे सहाय्य देण्यात येणार आहे. तसेच मुकुल माथव ट्रस्ट (फिनोलेक्स गृप) यांचे कडून २००० ते २५०० रेशन किट्सचे सहाय्य देण्यात येणार आहे. काही प्रायव्हेट कंपन्यांशी उडठ अंतर्गत मदत मिळाण्यासाठी श्री. नागेशजी काळे (उपाध्यक्ष, पश्चिम महाराष्ट्र प्रांत) यांनी प्रपोजल्स पाठविले आहेत. त्यानुन मदत मिळणे अपेक्षित आहे. त्याशिवाय विविध देणगीदारांकडून व संस्थांकडून मदतीची अपेक्षा आहे. हे सर्व वितरण १५ जून २०२१ पर्यंत पुरे करण्याचा मानस आहे जेणेकरून पावसाळा सुरु होण्यापूर्वी वाटप पूर्ण होईल.

सुचेता मराठे (९६६५२४२६५२)

जुन्नर आरोग्यरक्षक

२६ मे रोजी सकाळी आपल्या ३०० आरोग्य रक्षक कार्यकर्त्यांसाठी चे साहित्य जुन्नर, आंबेगाव आणि मुळशी तालुक्यातील वितरण करण्यासाठी रवाना करताना विशाल गायकवाड आणि विशाल भूरुक

सामान भरून गाडी तथ्यार. अरुण गोडे, विशाल गायकवाड आणि जिल्हा संघटन मंत्री, पुणे ग्रामीण विशाल भूरुक

श्री. सुनीलजी भोसले आणि युवा आयाम प्रांतप्रमुख वैभव खटावकर, सुनील काळे जुन्नर येथे आरोग्यरक्षकांचे किट्स घेऊन वाटपासाठी तयार. सोबत शंकर गोडे आणि जुन्नर तालुका प्रमुख बवन माडक

जुन्नर येथे आरोग्य किट्स व धान्याचे किट्स भरताना

देवराम महादू खांदे, पिंपरी, आंबेगाव

અહિનેવાડી યેથે આરોગ્યકાર્યક્રમ કરતાના સુનીલજી ભોસલે

અહિનેવાડી યેથે આરોગ્યકાર્યક્રમ નિતીન કાલે યાંના આરોગ્યકીટ ચે વાટપ કરતાના સુનીલજી ભોસલે

ધાવશી ગાવાત વાટપ કરતાના શંકર ગોડે, જયરામ જાધવ ગટપ્રમુખ, આરોગ્યકાર્યક્રમ આણિ ભોસલેજી આણિ વૈભવજી ખટાવકર

ધાવશી યેથે આરોગ્યકીટ દેતાના. જિલ્હા આરોગ્યકાર્યક્રમ પ્રમુખશંકર ગોડે, દુર્ગા કાલે. જ.ક.આ. કાર્યકર્તે સુનીલજી ભોસલે, ગટપ્રમુખ જયરામ જાધવ

ખટકાલે યેથે વાટપ કરતાના જ.ક.આ.ચે કાર્યકર્તે

ડામસેવાડી યેથે આરોગ્યકીટ ચે વાટપ કરતાના જ.ક.આ.ચે કાર્યકર્તે

રામદાસ યમાજી શેળકંદે (સુકાળવેડે) જૂન્નર

સુરક્ષા સંદેશાંચે ફ્લેક્સ

ગટપ્રમુખ દિનકર દગડ્ગુ માળી યાંચ્યા કોપરે ગાવી જેવણાસાઠી થાંબલે અસતાના જ.ક.આ. કાર્યકર્તે

સુરક્ષા સંદેશ

કોપરે ગાવી ખુકેચ્યા વેલેલા ગાવકચાંની દિલેલ્યા ભોજનાચા આંદ ઘેતાના
જ.ક.આ.ચે કાર્યકર્તે સુપીલ ભોસલે આગિ વૈભવ ખટાવકર

આરોગ્યરક્ષક લક્ષ્મણ ઝુબર ગોડે વ પ્રમુખ શંકર ગોડે
તલ્લેરાન, તાલુકા જુનાર. ગાવકચાંની તપાસણી કરતાના

જિલ્હા
આરોગ્યરક્ષક
પ્રમુખ શંકર ગોડે,
તલ્લેરાન,
તાલુકા જુનાર,
ઓંકડીમિઠાને
તપાસણી
કરતાના

તલ્લેપેવસ્તી મધ્યે વાટપ કરતાના જ.ક.આ.ચે કાર્યકર્તે

નિમગ્નિ યેથે વાટપ કરતાના જ.ક.આ.કાર્યકર્તે

મિનાથ સોમનાથ ઘુટે, આંબેશેત, ઘાટધર, જુનાર

કોવિડ સાઠી વિવિધ સુરક્ષા સંદેશાંચે ફ્લેક્સ

आंबेगाव आरोग्यरक्षक

अजय चिंतामण आबेकर, कडेवाडी, चिखली, आंबेगाव

दशरथ काळे, चिंचेची वाडी, आंबेगाव

विजय वडेकर, पिंपरी, आंबेगाव

देवराम महातू खांदे, पिंपरी, आंबेगाव

ज्ञानेश्वर नामदेव वाजे, कोंडवळ, आंबेगाव

बाळू रामचंद्र कोंडवळे, तेऱ्याण, आंबेगाव

अरुण काठे गावकच्यांना तपासताना आंबेगाव

मारुती केदारी, साल, आंबेगाव

સુરક્ષા નિર્દેશ પત્ર

युवराज बांबळे, बांबळेवाडी, आंबेगाव

आરोગ्यरक्षक सपना आढारी (पासोडीवाडी) चिखली, आंबेगाव

रघुनाथ तळपे, गोहो, आंबेगाव

संतोष पारधी, म्हळळोंगे, आंबेगाव

सीताराम चिंधू लोहकरे (राजपूर, नावेची वाडी) आंबेगाव

गावोगावी जाऊन आरोग्यकीट चे वाटप करताना ज.क.आ.चे कार्यकर्ते

जनजाती कल्याण आश्रमाचे आरोગ्यरक्षक

जनजाती कल्याण आश्रमाचे आरोગ्यरक्षक

समाजासाठी निस्वार्थपणे काम करणाऱ्या आरोग्य रक्षकाला एक हात मदतीचा

नमस्कार,

जनजाती कल्याण आश्रम हे पुणे जिल्ह्यात गेली ३२ वर्षे आरोग्य रक्षक योजनेवर काम करत आहे. आरोग्य रक्षक योजना म्हणजे सुदूर दुर्गम वाढ्या वस्त्यांवर खेडोपाडी ज्या ठिकाणी शासकीय आरोग्य यंत्रणा नाही त्या ठिकाणी आपला हा प्रकल्प चालतो. प्रकल्पाचे स्वरूप म्हणजे तत्सम वाडीवर १० वी पर्यंत शिकलेली व्यक्ती की, जी वाडीत कायमस्वरूपी राहते, त्याला आपण प्रकल्पप्रमुख म्हणजेच आरोग्यरक्षक असे म्हणतो. त्याला या प्रकल्पाचे प्रशिक्षण देऊन प्रकल्प चालविण्या योग्य बनवतो. त्याच्या जवळ एक प्राथमिक उपचार पेटी ठेवली जाते त्या पेटी मध्ये (ताप, सर्दी, खोकला, जुलाब, उलटी, मळमळ, जखम झाली तर बँडेज मलम पट्टी) यांची औषध उपलब्ध करून देतो. यातील तापाची अॅलोपॅथीची गोळी, बाकी आयुर्वेदिक गोळ्या असतात. असा हा आपला प्रकल्प, पण त्याचा परिणाम मात्र छान असतो. त्या वाडीत एखादी व्यक्ती आजारी पडली की ती या आरोग्यरक्षकाकडे येऊन त्याला लागणारी औषधांची मात्रा घेऊन जाते आणि आश्रय म्हणजे त्या व्यक्तीला इतर ठिकाणी खाजगी दवाखान्यात जाऊन लागणार २०० ते ३०० रुपयांचा इलाज इथे मोफत मिळून जातो. कचितच म्हणजे जास्त आजार बळावला असेल तर काही जणांना बाहेरच्या ठिकाणी दवाखान्यात जावे लागते. परंतु साधी लक्षणे असतानाच औषध घेतले तर पुढील व्याप वाचतो. या प्रकल्पाचे विशेष म्हणजे औषध देणारा हा त्याच्या वाडीसाठी मोफत काम करत असतो. व घेणाऱ्यालाही औषध मोफत मिळते. कोणताही स्वार्थ न ठेवता समाजासाठी काम करणारा कार्यकर्ता घडतो तो या प्रकल्पामधूनच. आपण केव्हांही त्याच्याकडे गेलो असता, तो असो किंवा घरातील कोणतीही व्यक्ती असो आपण कल्याण आश्रम मधून भेटायला आलो आहोत असे त्यांना कळले की त्यांच्या चेहन्यावरचा भाव व आपल्या स्वागताची लगबग ही पाहण्यासारखी असते आणि तेथेच आपल्यालाही मिळते ती ईश्वरी काम असल्याची अनुभूती. त्यांना मिळालेली स्वागताची संधी ते कधीच आणि कोणत्याही परिस्थितीत सोडत नाहीत. घरात काहीही असो नसो जे असेल ते इतक्या प्रेमाने देतात की ते घेतल्यावर आपले मन तृप्त होते.

गेल्या वर्षी पासून कोविडने सर्वांचेच जगणे मुश्किल केले आहे. मग संस्था संघटना म्हणून या निस्वार्थी काम करणाऱ्या आरोग्यरक्षकाला मदत करणे हे आपले कर्तव्य समजून काही गोष्टी केल्या आहेत. त्यातील गेल्या वर्षी सर्वांना आपण बियाणे व खत दिले होते. तसेच या वर्षी आपण सर्व आरोग्य रक्षकांना किमान एक महिना पुरेल एवढे संसार उपयोगी अत्यावश्यक (डाळी, गूळ, तेल, शेंगदाणे, चहा व अन्य) वस्तूंचे किट भेट म्हणून दिले आहे.

प्रकल्पाचा भाग म्हणून व सद्य परिस्थितीची आवश्यकता लक्षात घेऊन सर्व आरोग्य रक्षकांना सुरक्षा किट (सॅनिटायझर, मास्क, फेस शिल्ड, व वाडीतील सौम्य लक्षण दिसणाऱ्या व्यक्तींसाठी व्हिट्टमिन सी च्या टॅबलेट), वाडीसाठी जनजागृतीचे फ्लेक्स व पोस्टर सुद्धा देण्यात आले. काही निवडक ठिकाणी आपले आरोग्यरक्षक, जो व्यक्ती आजारी असेल त्याची ऑक्सिजन पातळी, ताप व पल्स रेट घेऊन योग्य तो सळ्हा देण्याचे कामही करत आहेत. त्यासाठी त्यांना आपण थर्मल गन व ऑक्सिमिटर, वाफ घेण्याचे मशीन दिले आहेत.

एकूणच याही परिस्थितीत कल्याण आश्रम म्हणून जनजाती समाजासाठी जे जे करणे शक्य होईल ते ते आपण करत आहोत याचा आनंद त्या शेवटच्या आरोग्य रक्षकाला नक्कीच होत आहे.

विशाल भुरुक (७७७३९२५२९२)
जिल्हा संघटन मंत्री, पुणे ग्रामीण

खेड आरोग्यरक्षक

आरोग्यरक्षक चंद्रभागा आत्माराम सुपे, वाडा, ता.खेड

आरोग्यरक्षक रामदास मारुती बुरुड, बुरुडवाडी, ता.खेड

कल्याण आश्रमाचे कोविड योद्धे

वनवासी कल्याण आश्रम नेहमीच वनवासी बांधवांच्या सर्वांगीण विकासासाठी गेली ६८ वर्ष संपूर्ण भारतभर कार्यरत आहे. कल्याण आश्रमाच्या माध्यमातून आपण शिक्षण, आरोग्य, सामाजिक नेतृत्व अशय अनेक विषयात काम करत आहोत. गेल्या वर्षी कोविद १९ या जागतिक महामारीमुळे संपूर्ण जगात अनेक समस्या उद्द्रवल्या. भारतातील वनवासी भागात प्रामुख्याने बेरोजगारी, नैराश्य या सारख्या समस्या उद्द्रवल्या. मागील वर्षी आपण काही प्रमाणात ह्या समस्यांचे निराकारण केले. विशेषत: जनजाती भागात धान्य वाटप व बियाणे – खत वाटप केले.

या वर्षी, मार्च महिन्यात, महामारीच्या दुसऱ्या लाटेत, प. महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागात संसर्ग जास्त वाढल्याचे वृत्त अनेक ठिकाणाहून येत होते. ग्रामीण भागात एकंदरीतच तज्ज व प्रशिक्षित डॉक्टरांची व नर्सेसची वानवा होती. ग्रामीण भागातील कोरोनाचा रुण हा उपचारासाठी एकतर टाळाटाळ करीत असे किंवा स्वतः कडे दुर्लक्ष करीत. त्यामुळे उपचार घ्यायचे ठरलेच तर तालुक्याच्या ठिकाणी किंवा शहराकडे जावे लागे. उपचाराबद्दलच्या अनेक अफवा ग्रामीण भागात पसरत आणि नवे रुण पुन्हा उपचाराविना घरीच बसत. योग्य वेळी उपचार न घेतल्याने अनेकांना आपला जीव देखील गमवावा लागला आहे. ही सर्व परिस्थिती आपल्या कार्यकर्त्यांना स्वस्थ बसू देईना.

गेली ३०-३५ वर्ष, आपण आरोग्यरक्षकांमार्फत वनवासी भागात प्राथमिक आरोग्याची सुविधा पुरवित आहोत. कोविड १९ च्या दुसऱ्या लाटेत सुद्धा आपण आरोग्यरक्षकांमार्फत सहाय्य करण्याचे ठरविले. प्रामुख्याने दोन बिंदूंवर काम करण्याचे ठरविले. प्रथम गावोगांव कोरोनासाठी तपासणी व लक्षणे दिसल्यास औषधे वाटप. अंदाजे २५० जणांना हे काम दिले व कोरोनाची लक्षणं असलेल्या लोकांची तपासणी करण्याचे योजिले. ह्यासाठी आपल्या प्रांताचे अध्यक्ष डॉ. भरत केळकर आणि उपाध्यक्ष डॉ. मधुकर आचार्य यांनी सर्व आरोग्य रक्षकांना स्वतः प्रशिक्षण द्यायचे ठरविले. आपण ऑनलाईन पद्धतीने प्रशिक्षण द्यायचे ठरवले. ऑनलाईन प्रशिक्षण देणे आव्हानात्मक होते, कारण, आपले काही आरोग्य रक्षक अती दुर्गम भागात होते, जिथे साध्या मोबाईलला रेंज नव्हती तर काहींकडे साधा मोबाईल होता. काही जण असेमुद्दा होते की ते पहिल्यांदाच ऑनलाईन पद्धतीने जोडणी करत होते. अशया परिस्थितीत साधारण ५४ आरोग्यरक्षकांनी प्रशिक्षण पूर्ण केले. प्रशिक्षणात थंडी, तापावर काय औषधं द्यावी, कशी द्यावी हे तर सांगितलेच पण त्याबरोबर ऑक्सिमीटरचा वापर कसा करायचा आणि त्याची नोंद कशी ठेवायची ह्याचे सुद्धा प्रशिक्षण दिले गेले.

प्रशिक्षित आरोग्य रक्षक एका नव्या जोमाने कामाला लागले. त्यांना आपण एका मेडिकल किट मध्ये, ऑक्सिमीटर,

सॅनिटायजर, व्हिटेमिन-झिंकच्या गोळ्या ह्याचा तातडीने पुरवठा केला. यात नुसते औषधे व उपकरणे न देता आरोग्य रक्षकाच्या सुरक्षेच्या दृष्टीने फेसशिल्ड, मेडिकल ग्लोब्हस ह्याचेही वाटप केले. मेडिकल किट पुरवठयासाठी आपले शिस्तबद्ध कार्यकर्ते होतेच. आपल्याला कमी वेळात सर्व आरोग्यरक्षकांकडे हे मेडिकल किट पोहोचवायचे होते. तालुका स्थारावर एक गाडी व त्यात काही प्रमुख कार्यकर्ते अशी रचना करण्यात आली. प्रत्येक ठिकाणचे गटप्रमुख वाटप करताना आपल्या सोबत होतेच. मेडिकल किट वाटप करताना, पुन्हा, ऑक्सिमीटर कसा वापरायचा आणि नोंद कशी करायची याची उजळणी करून घेतली जात होती. पुणे जिह्वात मेडिकल किट मध्ये थर्मल स्कॅनरचा पण समावेश केला गेला होता. तो कसा वापरायचा ह्याची सुद्धा उजळणी होत होती. मेडिकल किट चे वाटप आपण सर्व आरोग्य रक्षकांना केले. त्यासाठी अनेक कार्यकर्ते कंबरकसून २-३ दिवस वेगवेगळ्या भागात फिरत होते.

पुणे जिल्ह्यात काही भागात ज्यांचे रोजगार गेले आहेत अश्या प्रामुख्याने कातकरी जनजाती मध्ये रेशन किट देण्याची योजना केली आहे. त्यात बाजरी, डाळी, तेल, मीठ ईत्यादीचा समावेश होता. अंदाजे ३००० जणांना आतापर्यंत वाटप केले आहे. अजूनही ४ हजार रेशन किट साठी प्रयत्न सुरु आहेत. जनजाती भागात लस घेण्याबाबत काही प्रमाणत अनास्था दिसून आली. यासाठी साधारण ५००० ठिकाणी आपण कोरोना प्रतिबंध, जनजागरण व लसीकरणाची पत्रके वाटप केले. काही ठिकाणी जनजागृतीचे बँनर व फ्लेक्स सुद्धा लावण्यात आले आहेत. तसेच लस घेतल्यावर काय काळजी घावी ह्या संबंधी मार्गदर्शनही केले.

पश्चिम महाराष्ट्र प्रांतात ८५० गावात २० तालुक्यांमध्ये ६५ गट प्रमुखांमार्फत आपले कोविड सहायता काम पोहोचले. खालील तक्त्यानुसार मेडिकल किट व रेशन किटचे वाटप करण्यात आले. एका अर्थाने कल्याण आश्रमाचे २४०

जिल्हा	तालुका	आरोग्य रक्षक संस्था	राशन किट लाभार्थी कुटुंब संस्था	मेडिकल किट लाभार्थी संस्था
पुणे	७	२८२	३१२	७०
नगर	१	८६	१००	३०
नाशिक	५	२८९	-	८०
मालेगाव	७	१५५	-	६०
एकूण	२०	८१२	४१२	२४०

आपल्या आरोग्यरक्षकांकडे अनेक रुणांनी तपासणी केली. एका रुणाची दिवसातून ३ वेळा ऑक्सिजन पातळी पाहून त्याची नोंद ठेवली जात होती. ५ दिवस ह्या पद्धतीने एका रुणाला रोज तपासत. खेरे तर सरकार मार्फत अंगणवाडी सेवकांनी हे करणे अपेक्षित होते, पण त्यांनी एकदाच तपासणी केली, परत आले नाही असे सांगितले जाते. आपण आपल्या मार्फत पहिल्या आठवड्यात एकूण ११३३ रुण तपासले तर दुसऱ्या आठवड्यात १६२१. कल्याण आश्रम करत असलेल्या कामाचा चांगला परिणाम

दिसत आहे. वनवासी भागात लोकांकडून सकारात्मक प्रतिसाद मिळत आहे. ज्या लोकांनी कधी ऑक्सिमीटर पहिला नव्हता ते आज ऑक्सिमीटर पाहत आहेत, वापरत आहेत. आपल्या कामामुळे लोक समाधानी आणि खुश आहेत. आपल्या प्रांतातील हिंदू कोंकणा, हिंदू महादेव कोळी, हिंदू वारली, हिंदू भिल आणि हिंदू कातकरी या ५ जनजाती कोविड सहायताच्या लाभान्वित आहेत. कोविड सहायता नियोजनासाठी प. महाराष्ट्र प्रांतातील तसेच जिल्हा, महानगर - स्तरा वरील अनेक कार्यकर्त्यांनी मार्गदर्शन तथा काम केले.

ह्या प्रकल्पाचा खर्चही खूप होता. ह्या साठी आपल्या कार्यकर्त्यांनी एक किंक सर्वे केला व आवश्यकता यादी केली. जनजाती समाजाला सहाय्य करण्यासाठी अंदाजे १ कोटी निधीची आवश्यकता होती. पुणे महानगरातील समविचारी संघटना बरोबर काम करून देणगी संकलनासाठी प्रयत्न करत आहोत. एक सुटसुटीत प्रकल्प अहवाल तयार करून

काही संघटना व देणगीदारांना आवाहन केले व सांगायला आनंद वाटतो की आवश्यक तो निधी संकलित होत आहे.

नाद घालति गिरि कन्दरी बन्धू अपुले हेच दुखि,
अर्पुन अपुले तन मन धन हे जीवन त्यांचे करु सुखि,
जन्म अपुला राष्ट्रा साठी केशव पंथे गमन करु ..

वैभव खटावकर (१७३०९५१८७६), युवा आयाम प्रांत प्रमुख

नगर जिल्ह्यातील अकोले येथील शेंडी येथे पण आरोग्यकिट्स चे वाटप करण्यात आले

ज.क.आ.दक्षिण नगर तर्फे
अकोले तालुका, भंडारदरा,
शेंडी येथे आरोग्यरक्षकांना
साहित्य वाटप करण्यात आले.

नाशिक येथील इगतपुरी व त्रंबकेश्वर तालुक्यातही आरोग्य रक्षकांचे काम चालूच होते

आरोग्य रक्षक श्री-वाळू भिका भले-इगतपुरी तालुका
पेशंट ची ऑफिसिन लेवल चेक करतांना

इगतपुरी तालुका-आरोग्य रक्षिका
सौ-आशा भीमा गवित शिंदेवाडी पेशंटची तपासणी करतांना

त्रंबकेश्वर तालुका, टाकेहर्ष गावात आरोग्यरक्षक गावकऱ्यांना तपासत आहेत

धान्यवाटप योजना

जनजाती बांधवांना वितरण करण्यासाठी ५०० धान्यकिट्स दिले गेले. त्यातील भोर येथे २५० किट्स वितरीत करण्यात आले. श्री. विशाल भूरुक यांनी सर्व नियोजन केले.

वेळे तालुक्यातील पानशेत खोन्यातील कातकरी कुटुंबांना धान्यकिट्स चे वितरण करण्यात आले. धान्यकिट्सच्या वितरणासाठी ज.क.आ.चे कार्यकर्ते विशाल भूरुक, आदित्य जोशी, नाना पवार, लहू हिलम व तोरणा राजगड न्यासाचे रमेशजी आंबेकर, तुकाराम गोहीणे उपस्थित होते. खालील प्रमाणे धान्यवाटप करण्यात आले.

वरघड - ११ किट्स, कादवे - २३ किट्स, शिरकोली - १४, आंबेड - ४, रुळे - ४, कुरण - २८, मोसे - २२, निगडे मोसे - १७

वरघड कादवे, शिरकोली, आंबेड धान्यकिट वाटप

સુરેશ હાર્દિક પટેલ મંડળ કાર્યક્રમ વિભાગ માટે એકાઉન્ટનીં અધિકારી

મુકુલ માધવ ફાઉન્ડેશન વ ફિનોલેક્સ ઇંડસ્ટ્રીજ તર્ફે એકુણ ૨૫૦૦ ધાન્યકિટ્સચી મદત મિલાલી. ત્યાતીલ ૫૦૦ કિટ્સ મુલ્શી તાલુક્યાતીલ કાતકરી બાંધવાંના ધાન્યકિટ્સ વિતરીત કેલે. તેથા મુકુલ માધવ ફાઉન્ડેશનચે પદાધિકારી વ જ.ક.આ. ચે મા.દિલીપભાઈ મેહતા, મહેશજી ભુસ્કુટે, પ્રકાશજી ખિંચડે, વિનાયકજી ખાડે, સુરેશ હણમંતે, મિલિંદ કરમરકર હે પદાધિકારી ઉપસ્થિત હોતે.

મુલ્શી તાલુક્યાતીલ કાતકરી બાંધવાંના ધાન્ય વાટપ

वेल्हा तालुक्यातील अंबवणे, सोंडे वडगाव, अडवली, साखर, पाळी, मालवली, वैद्यवाडी, कोंडावळे, कातवडी इ.कातकरी वस्त्यांवर धान्यकिट्स वितरण करण्यात आले. वितरणासाठी रा.स्व.संघ तालुका सरकार्यवाह समीरजी शिळीमकर, तो.रा.प.स.न्या.चे व्यवस्थापक रमेशजी आंबेकर, तुकारामजी गोहीणे आणि ज.क.आ.चे कार्यकर्ते नाना पवार, लहू हिलम व विशाल भूरुक उपस्थित होते.

अंबवणे, सोंडे, वडगाव, अडवली धान्यकिट वाटप

कोकण धान्यकिट वाटप

कोकण प्रांतात सेवा सहयोग फौंडेशन व टेक महिंद्रा यांनी एकूण वनवासी पाड्यांसाठी एकूण ४७५ किट्स पाठवले होते. ते एकूण १३ पाड्यांवर वितरीत केले. किट्स वाटपाचे संपूर्ण मियोजन सौ.साठ्ये यांनी केले. वाटपासाठी शलाका पाटील, अद्वैत नित्सुरे, मालशे, वर्तक, सुभाष रढे, मोहन जाधव यांनी परिश्रम घेतले. श्री.शिंदे यांचे विशेष सहकार्य लाभले.

सामान्य जनता ही मागे नव्हती. काहींनी स्वतः पुढे येऊन मदत केली.

श्री बाविस्कर साहेब (प्रमुख अधिकारी
BSNL अकोले) यांनी
ज.क.आ. च्या अकोल वसतीगृहास
६३ कि.ग्रू हूंदी दिले.

सौ. निकिता तेंडुलकर यांनी त्यांच्या
वाढदिवसानिमीत वसतीगृहाला
७५ कि.ग्रू, तांदूळ व ५० किलो साखर,
२ बांक्स बैसिक्टे इ. दिले.

ज.क.आ. शेंडी ता. अकोले येथील
डॉ. राजा ठाकूर यांचे चिरंजीव
निनाद व सिद्धार्थ ठाकूर यांनी
अकोले वसतीगृहास कुटूबान्या वरीने
२५ किलो उतम प्रतीचे तांदूळ दिले.

आभार

जनजाती कल्याण आश्रम, प.महाराष्ट्र, पुणे महानगर, पिपरी चिंचवड आणि पुणे ग्रामीण यांनी पुणे जिल्ह्यात अन्नधान्य कीट वितरणाचे काम गेल्या काही दिवसापासून सुरु केले आहे. त्या आधी करोनाबाधित तालुक्यात औषधे वितरण आणि सर्व बांधवांचे स्क्रीनिंग करण्यात आले.

या कामास रा.स्व.संघ, पुणे महानगर कार्यकारिणी सदस्य श्री.धनंजयराव काळे आणि सहसंपर्कप्रमुख श्री. मनोजजी पोचट यांचे मोलाचे मार्गदर्शन आणि सक्रीय सहकार्य लाभत आहे. भारत विकास परिषदेचे श्री शशिकांत पदमवार व श्री अतुल सलाग्रे यांनी ४०० औषधी गोळ्यांची पाकिटे दिली. रा स्व. संघ कर्वेनगर यांनी १२०० मास्क्स व ५०० सॅनिटायझर्स च्या बाटल्या दिल्या.

अंदाजे ७००० वनवासी कुटुंबांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न आहे.

ज्या ज्या संस्थांनी आम्हाला मदत केली आहे त्यांचे आम्ही मनःपूर्वक आभार मानतो. आमच्या जनजाती कल्याण आश्रमाच्या कार्यकर्त्यांचा पण खूप मोठा सहभाग लाभला आहे. त्यांच्या कष्टाशिवाय हे ईश्वरीय कार्य पुरे झालेच नसते.

महेश भुस्कुटे, सचिव, ज.क.आ.पुणे महानगर

विविध उपक्रम

९ जून ला बिरसा मुंडा यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त विनम्र अभिवादन करताना पुणे महानगरचे पदाधिकारी

भगवान बिरसा मुंडा यांचे बलिदान दिनानिमित्त प्रांत कार्यालय नांशेक येथे प्रतिमा पुजन करताना जनजाती कल्याण आश्रमाचे प्रांत कार्यकारिणी सदस्य

अ.भा.व.क.आ. द्वारा धर्मार्थ चिकित्सालयाचे डॉ. प्रविणकुमार यांच्या पुढाकाराने जेशपुर व आजूबाजूच्या गावात शिविरे घेऊन कोरोना बद्दल जनजागृती करण्यात आली

कोरोना राहत शिविराचा शुभारंभ मा. अतुल जोगजी, मा. योगेश बापटजी, मा. प्रकाशजी काळे, पूज्य स्वामीजींच्या हस्ते झाला. शिविराचे संचालन डॉ. मिर्गन्द्रजी डॉ. प्रवीण जी यांनी केले

वनवासी सेवा केंद्र तामिळनाडू थेरुवल्लूर येथे कोरोना राहत काम सुरु झाले आहे

वनवासी कल्याण आश्रम

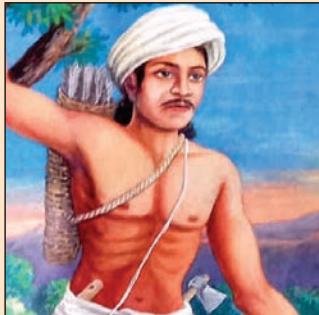
लसीकरण

कारोना की दूसरी लहर में
परिस्थितियाँ कठिन है।
परंतु धैर्य रखें,
सामूहिक प्रयासों से
हम निश्चित ही
विजयी होंगे।

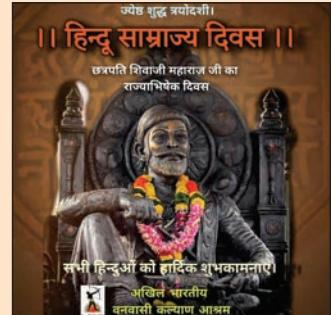
वनवासी कल्याण आश्रम।

राघोजी भांगरे यांच्या २ मे ला झालेल्या
पुण्यतिथीनिमित्त त्रिवार वंदन !

बिरसा मुंडा ९ जून ला झालेल्या
पुण्यतिथीनिमित्त त्रिवार वंदन

२३ जून हिंदू साम्राज्यदिनाच्या
हार्दिक शुभेच्छा !

यापैकी आपण नक्कीच काहीतरी करू शकाल !

- ◆ रु. ३०,००० / - ३० विद्यार्थ्यांचा एका वसतिगृहाचा एका महिन्याचा खर्च. ◆ रु. १०,००० / - वार्षिक देणगी देऊन एका वनवासी विद्यार्थ्यांचे पालकत्व. ◆ शुभप्रसंगी व प्रियजनांच्या आठवणी प्रीत्यर्थ प्रासंगिक देणगी. ◆ आश्रमाच्या कार्यासाठी वेळ. ◆ आश्रमाच्या वैद्यकीय केंद्रासाठी आवश्यक औषध संकलनास मदत. ◆ वनवासी परिसरास सांस्कृतिक भवन उभारणीस सहाय्य-सहभाग. ◆ कल्याण आश्रमाच्या केंद्रास नियमीत / प्रासंगिक सहकृत्ब भेटी. ◆ वनवासी कलेस प्रोत्साहन - भेटकार्ड, दिनदर्शिका व राख्या विकत घ्याव्यात. ◆ वस्तुरूप देणगी-शालेय विद्यार्थ्यांसाठी गणवेशाचे कापड व अन्य शालेय साहित्य, धान्य व अन्य मदत. ◆ एका आरोग्य रक्षकाचा वर्षाचा खर्च रु. १०,००० / -

आमच्या संस्थेस 80G सवलतीची मान्यता आयकर विभागाने त्यांचे पत्र संदर्भ क्र. एनएसके / सी आयटी - आयटी/१२ ए -80G/२०११-१२/२३५/दि. १८/०४/२००९ नुसार दिलेली आहे. चेक वा ड्राफ्ट वनवासी कल्याण आश्रम महाराष्ट्र या नावाने काढावा. बँकेचे नाव - बँक ऑफ महाराष्ट्र, शाखा : टिळक रोड, पुणे - ३०. खाते क्र. : 20057038836
IFSC-CODE-MAHB0000041